

ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და
პროპაგანდის სამეცნიერო ცენტრი

ვახტანგ ითონიშვილი

ეთნიკური ისტორიის

ნაკვეთები

თბილისი – 2008

შპს(UDC)947.922:39(479.22)
ი409

საისტორიო წყაროების, ეთნოგრაფიული მასალების, ტოპონიმურ-ონომასტიკური, ლინგვისტური მონაცემებისა და სპეციალური ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე ნარკვევებში გაშუქებულია დვალთა ისტორიის, ტერმინ „ბარბაროსის“ შინაარსის, ხეთაგუროვების გვარის წარმომავლობის, ყვარლელთა ვინაობის და აფხაზთა ეთნიკური ატრიბუციის საკითხები. წიგნი განკუთვნილია როგორც სპეციალისტების, ისე ამ საკითხებით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი **ვალერიან ითონიშვილი**

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი **ავთანდილ სონღულაშვილი**
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი
თამარ შარაბიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: **მარიამ ბუტიკაშვილი**
ანა რუაძე

© ვახტანგ ითონიშვილი

ISBN 978-99940-68-10-4

რედაქტორის ინფორმაცია

ვახტანგ ითონიშვილის ამ წიგნში მოთავსებული სტატიები და ეთნოდემოგრაფიული ხასიათის ცნობები მზადდებოდა მის მიერ წარმოებული ფუნდამენტური კვლევის პარალელურად. ნაშრომების ერთ ნაწილში გაშუქებულია ზოგიერთი საკითხი დვალებისა და დვალეთის შესახებ. მათ შორის აღსანიშნავია სტატია – „დვალთა მიგრაციის საკითხისათვის“, რომელიც პირველად გამოქვეყნდა სამეცნიერო კრებულში („ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი“ ტ. I, თბ., 1999 წ.). მეორე სტატია – „დვალური წარმომავლობის ზოგიერთი გვარის შესახებ (კასრაძეები, ხაჩიძეები)“ დაიბეჭდა ჟ. „მნათობში“ (2001 წ. №5-6). დვალებისადმი მიძღვნილი ერთ-ერთი ნაშრომი – „დვალებისა და დვალეთის საკითხისათვის“ წარმოადგენს შესავლის მოკლე ვარიანტს, რაც შემდეგ გაფართოებული სახით შევიდა გამოსაცემად მომზადებულ მონოგრაფიაში – „დვალები და დვალეთი“. ასევე დვალების საკითხს ეხება ეთნოდემოგრაფიული მონაცემები დვალური წარმოშობის გვარების, მათი სამოსახლო ადგილებისა და სულადობის შესახებ, რომელსაც ავსებს „დვალთა ფენის რეგენერაცია“. დვალებთან კავშირში გაიაზრება აგრეთვე სტატია – „კავკასიის ხალხთა ეთნონიმიკიდან“ (პირველად დაიბეჭდა კრებულში – „ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი, ტ. IX, 2007).

ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ლინგვისტური მონაცემების ანალიზის საფუძველზეა შექმნილი გამოკვლევა – ტერმინ „ბარბაროსის“ საკითხისათვის, რაც მეცნიერებაში ახალ სიტყვას წარმოადგენს (პირველად გამოქვეყნდა კრებულში – „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი“, ტ. III, თბ., 2001).

ხევთან და მოხვეე ხეთაგურებთან მიმართებაში ყურადღებას იქცევს გადმოცემა თვით ოსი ხეთაგუროვების ყაბარდოული წარმომავლობის საკითხთან დაკავშირებით, რაც კოსტა ხეთაგუროვის მიერ ფიქსირებულ ხალხურ ცნობას

ეფუძნება. ოსთა საკითხისათვის მიძღვნილ მრავალ პირველ-ხარისხოვან ნაშრომს რამდენადმე ავსებს ავტორისეული კრიტიკა ერთ-ერთი ოსი ავტორის ა. გატუევის კომპილაციური თხზულების გამო.

საისტორიო წყაროებისა და ეთნოგრაფიული მონაცემების ანალიზის საფუძველზე ავტორი დამაჯერებელ არგუმენტებს გვთავაზობს ყვარლელთა ვინაობისა და ყვარას ლოკალიზაციის შესახებ და კრიტიკულად განიხილავს ამ საკითხთან დაკავშირებულ მცდარ შეხედულებებს.

ვახტანგ ითონიშვილს განზრახული ჰქონდა აფხაზთა ეთნიკური ვინაობის შესწავლა, მაგრამ სამაგისოდ ვეღარ დასცალდა და ამ საკითხთან დაკავშირებით წინასწარი მონახაზი შემოგვრჩა (პირველად დაიბეჭდა კრებულში – „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი“, ტ. IV, თბ., 2002 წ.)

მიუკერძოებლად შეიძლება ითქვას, რომ წიგნში მოთავსებული სტატიები თავისი შინაარსით უკავშირდებიან ეთნიკური ისტორიის საკითხებს, რასაც ავტორი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ტოპონიმიკური და ონომასტიკური მონაცემების ანალიზის საფუძველზე ობიექტურად აშუქებდა.

ვახტანგ ითონიშვილმა თავის ხანმოკლე სიცოცხლეში (გარდაიცვალა 2000 წელს 42 წლის ასაკში) ასამდე პირველხარისხოვანი ნაშრომი შექმნა. გარდა ცალკეული გამოკვლევებისა, მის კალამს ეკუთვნის 18 გამოქვეყნებული წიგნი. გამოსაქვეყნებელია კიდევ 7 წიგნი, მათ შორის ფუნდამენტური მონოგრაფია **დვალეები და დვალეთი**. მეცნიერი იკვლევდა საქართველოსა და კავკასიის ისტორიის, ეთნოგრაფიის, ტოპონიმიკისა და პოლიტოლოგიის საკითხებს. აღნიშნულ თემატიკაზე კითხულობდა ლექციებს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ამზადებდა დიპლომანტებსა და ასპირანტებს.

1. დვალთა მიგრაციის საკითხისათვის

დვალეთი ცენტრალური კავკასიონის სანახებში მდებარეობდა და ორი ათასწლეულის მანძილზე აღმოსავლეთ საქართველოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მონაპირე მთის კუთხეს წარმოადგენდა.

ნ. ბერძენიშვილის თქმით „საქართველოს თითოეული „ქვეყნის“ თავგადასავალი ჩვენ მეცნიერული კვლევის საგნად უნდა გავიხადოთ, საქართველოს ისტორიაში თითოეული „ქვეყნის“ ისტორიული მნიშვნელობა უნდა წარმოვაჩინოთ (ესა თუ ის ისტორიულ-გეოგრაფიული „ქვეყანა“ გარკვეულს დროსა და ვითარებაში ჩნდება, სახეს იცვლის დროსა და ვითარების შესაბამისად, იზრდება, მცირდება თუ მოიშლება)“ (4, გვ. 345).

ამ თვალსაზრისით დვალეთის შესწავლა განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს, ვინაიდან აღნიშნული „ქვეყნის“ ხანგრძლივი ისტორიულ-გეოგრაფიული ევოლუცია თანაზომიერად არის შენივთებული როგორც გარკვეული დროისა და ვითარების შესაბამისი ზრდა-განვითარების, ისე თანდათანობითი შემცირებისა და ტერიტორიული მთლიანობის მოშლის ქრონოლოგიური მონაკვეთებით, ხოლო საკუთრივ დვალთა ტომის ისტორიული თავგადასავალი უთუოდ გამოდგება ცენტრალური კავკასიონისათვის დამახასიათებელი რთული ეთნიკური პროცესების ერთ-ერთ შთამბეჭდავ ილუსტრაციად.

როგორც წერილობითი და ეთნოგრაფიული მასალების შეჯერება ცხადყოფს, დვალეთი ერთ დროს მთლიანად იმიერკავკასიაში ლოკალიზდებოდა, მოიცავდა რა მდ. არდონის (თერგის მარცხენა შენაკადის) ხეობის სათავეებს. ვახუშტი ბაგრატიონის განმარტებით, „დუალეთი“ თავდაპირველად შეერქვა მდ. თერგის დასავლეთით, „კავკასიის მთასა შინა“ წარმოქმნილ იმ ქვეყანას, რომელიც „...განიყოფების ჴევ-ჴევად და იწოდების ჴევნი ესრეთ: კასრის ჴევად, ზრამაგად, ჟღე-

ლედ, ზროგოდ და ზახად" (2, გვ. 633). დღესდღეობით აღნიშნული ტერიტორია (ფართობი 500 კმ²) ე. წ. ჩრდილოეთ-ოსეთ-ალანეთის საზღვრებში არის მოქცეული და თანამედროვე ოსებთან თუალგომის (Туалгом) ან თუალთას (Туалташ) სახელწოდებით არის ცნობილი. ის აწინდელი ოსეთის ერთ-ერთ უმთავრეს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეს წარმოადგენს (დიგორის, ალაგირის, ქურთათისა და თაგაურის გვერდით), რომელიც 11 ხევისგან (1. ზაყაქომ, 2. ჯინათქომ, 3. ზრუგქომ, 4. უარწექომ, 5. ნარქომ, 6. ფალაგქომ, 7. გურკუთიქომ, 8. ცმიაგქომ, 9. მამისონქომ, 10. ადაიქომ, 11. კასარაგქომ) და 100-ზე მეტი სოფლისა თუ ნასოფლარისგან შედგება. ნარმამისონ-ზახის ქვაბულს (აწინდელ თუალგქომ-თუალთას) ჩვენ პირობითად „ბუდე-დვალეთიც“ ვუწოდეთ, ვინაიდან არდონის ხეობის სათავეებში გაჩენილი დვალეთის ქვეყნისათვის ისტორიულ-გეოგრაფიული განვითარების პროცესში ნამდვილად არ ყოფილა უცხო როგორც საგრძნობი გაფართოების (კერძოდ, დიდი ლიახვისა და თერგის ხეობათა მალაღმთიან მონაკვეთზე განვრცობის), ისე თანდათანობითი დავიწროვებისა და საბოლოო ანგარიშით, სამ ურთიერთმომიჯნავე ტერიტორიულ ერთეულად (1. დვალეთ-თუალგქომად; 2. თრუსოდ და 3. მარღან-დვალეთად) დანაწევრების ტენდენცია. მართალია, ცალკეული მკვლევარნი ხელაღებით უგულვებელყოფენ დვალეთის ქვეყნის ოდინდელი ტერიტორიული ზრდა-გაფართოვების ყოვლად უტყუარ ფაქტს და ვერ მალავენ თავის გაღიზიანებას მაორიენტირებელი ტერმინის – „ბუდე-დვალეთის“ სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანის გამო, მაგრამ დვალეთის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხების თვითნებური გაშუქების აღნიშნული ცდები საკმაოდ იოლად ბათილდება, რაშიაც სულ მალე საბოლოოდ დავარწმუნებთ დეზორიენტირებულ მკითხველს.

ის აბსურდული თვალსაზრისი, თითქოს დვალეთის ქვეყანა საუკუნეების მანძილზე მარტოოდენ არდონის ხეობაში

ლოკალიზდებოდა და იგი არასოდეს არ მოიცავდა თერგისა და დიდი ლიახვის ხეობების სათავეებს, ყველაზე დიდი გულმოდგინებით და არაიშვიათად, ჭკუადამჯდარი მეცნიერისათვის შეუფერებელი უტიფრობით რ. თოფჩიშვილის ერთ-ერთ მონოგრაფიაში (რ. თოფჩიშვილი, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლეობისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები, თბ., 1997) იწერება. ავტორის აკვიატებული მტკიცებით, დვალეთის ქვეყანას არ შეიძლება მივაკუთვნოთ თვით მაღრან-დვალეთიც კი, ანუ ის მხარე, რომლის სახელწოდებას მკვლევარნი (მათ შორის რ. თოფჩიშვილის სრული ნდობით აჯჭურვილი სწავლული ჯ. გვასალია) ცალკერძ შიფრავენ, როგორც „ტყიან დვალეთს“. ამდენად, რ. თოფჩიშვილის უსუსური მსჯელობით ძალაუნებურად ისე გამოდის, რომ „ტყიანი დვალეთი“ არ წარმოედგენა დვალეთის ნაწილს, ხოლო ტყის საფარს მოკლებული ნარ-მამისონ-ზახის ქვაბული უთუოდ დვალეთია (sic). რა დავარქვათ ამნაირ „ნასიბრძნევს“, თუ არა ინფანტილური მკითხველის დაბნევაზე გათვლილი ალოგიზმის ქრესტომათიული ნიმუში? ცხადია, თოფჩიშვილისეული კაზუისტიკის ამ და სხვა მაგალათებს თანმიმდევრული გამომზეურება და კრიტიკული შეფასება მოელის, რაც სპეციალურ ნაშრომში გვაქვს დაგეგმილი^{*}. იმედია, ამის შემდეგ მაინც დაესმება საბოლოო წერტილი დვალეთის ისტორიული გეოგრაფიისა და დვალთა ეთნიკური ვინაობის საკითხების ზერელე შესწავლის ერთობ არასახარბიელო პრაქტიკას.

ცხადია, დვალეთის ქვეყნის იშვიათ ისტორიულ-გეოგრაფიულ ელასტიურობას თავისი ლოგიკური ახსნა მოეპოვება და მას პირველ რიგში დვალთა ტომის გამორჩეულ მიგრაციულ აქტიურობას უნდა ვუმადლოდეთ.

^{*} რედაქტორის შენიშვნა: ავტორმა დანაპირები შეასრულა (იხ. ვახტანგ ითონიშვილი, დვალეთის ისტორიის საკითხები მრუდე სარკეში, თბ., 2001).

საქმე ისაა, რომ ჯერ კიდევ ძვ. წ. IV ს-ის მიწურულიდან ქართლის (იბერიის) სამეფოს შემადგენელ ნაწილად ქცეული და თავდაპირველად მთლიანად არდონის ხეობაში მდებარე დვალეთის ქვეყანა იმთავითვე მჭიდროდ აღმოჩნდა ინტეგრირებული აღმოსავლეთ საქართველოს მიწა-წყალთან. ამასთან, კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფსა და გვერდით ქედებს შორის მოქცეულ და ყოველი მხრიდან მთებით გარშემორტყმულ ნარ-მამისონ-ზახის ქვაბულს (ანუ იმ ტერიტორიას, რომელსაც ჩვენ „ბუდე დვალეთს“ ვუწოდებთ) იმიერკავკასიის ქვეყნებთან ფაქტობრივად ორი ხეირიანი გასასვლელ-გადასასვლელი აკავშირებდა კასრის კარად წოდებული კლდეკარისა და ქურთათის ხეობაში გადამყვანი ხილაკის უღელტეხილის სახით, მაშინ როდესაც თერგის, დიდი ლიხვისა და რიონის ხეობებთან მას 11 ზეკარი აერთიანებდა.

აღნიშნული გზა-გადასასვლელების სრული სია ძველი და თანამედროვე ნომინაციის დაცვით შემდეგნაირად გამოიყურება: 1. თრუსო (ოს. Тырсыны ფაქგ; VI-X^{*}; ზღვის დონიდან 3132 მ.); 2. აფსანფანდაგი (ოს. Аѳсѣнѣндаг; ზ. დ. 3339 მ.); 3. ჟბა (ოს. Сибайны ფაქგ; V-X; ზ. დ. 2904 მ.); 4. როკა ან როკი (ოს. Ручы ფაქგ; V-X; ზ. დ. 2995 მ.) 5. კუთიხი (ოს. Къутых; V-X; ზ. დ. 2681 მ.); ჯომალი ან ბახფანდაგი (ოს. Дзомаг, Бѣхѣндаг; V-XI; ზ. დ. 3037 მ.); 7. ზეკარა (ოს. Зикъарайны ფაქგ; XII-X; ზ. დ. 3184 მ.); 8. ძედო (ოს. Дзедо VI-X; ზ. დ. 2994 მ.). კუდარო (ოს. Къуыдар; VI-IX; ზ. დ. 3532 მ.); 10. კოზი (ოს. Къозы ფაქგ; VII-X; ზ. დ. 3072 მ.); 11. მამისონი (ოს. Мамисоны ფაქგ; V-X; ზ. დ. 2819 მ.) (იხ. სქემა). ამათგან ყველაზე მოსახერხებელია თრუსოს, ჟბის, როკის, კუთიხის, ჯომალის, ზეკარისა და მამისონის უღელტეხილები, რომელნიც სხვებთან შედარებით უფრო დიდი ხნის მანძილზე („მთის გატეხვის“ ან „მთის გაშრობის“ უა-

* რომაული ციფრებით აღნიშნულია თითოეული უღელტეხილის ექსპლუატაციის თვეები.

მიდან ვიდრე „მთის დახურვამდე“) იყო ვარგისი ინტენსიური მიმოსვლისათვის. მართალია, ვახუშტის თქმით „...ზაფხულს გზებთა ამათ ზედა ვლენენ ცხენით, გარნა ჭირითა, და თვნიერ ზაფხულისა, ვერცა ერთი სულიერი“ (2, გვ. 648), მაგრამ იმავე ავტორის ცნობით, ჟბის მახლობლად „გარდავალს გზა ზამთრისა და ზაფხულისაო“ (2, გვ. 372), საიდანაც ირკვევა, რომ ჟბის უღელტეხილი მთელი წლის განმავლობაში გამოიყენებოდა.

ამდენად, ზემოხსენებულ გზა-გადასასვლელეთა ექსპლუატაციასთან დაკავშირებული სირთულეების მიუხედავად, მათი თვალშისაცემი სიმრავლე უთუოდ იმის მეტყველი საბუთია, რომ არდონის ხეობაში წარმოქმნილი დვალეთის ქვეყანა ოდითგანვე ცენტრალური საქართველოს მაღალმთიან მხარეებთან უფრო მეტად იყო ტერიტორიულად მიჯრილი, ვიდრე იმიერკავკასიის რეგიონთან, რაც თავის დროზე მართებულად იქნა შენიშნული ივ. ჯავახიშვილის მიერ (3, გვ. 6-9).

წინთქმულიდან კი ლოგიკურად გამომდინარეობს ის დასკვნაც, რომ ქართლის (იბერიის) სამეფოს ფარგლებში დვალეთის საკმაოდ ნაჩქარევმა მოქცევამ პრაქტიკულად მოუხსნა ყველა დაბრკოლება თერგის, დიდი ლიახვისა და რიონის ხეობებისაკენ დვალთა სტიქიურ თუ ორგანიზებულ მიგრაციას და სამეურნეო სავარგელებით ღარიბ მთიელებს იმთავითვე გაუხსნა ახალი სამოსახლო ალაგების ათვისების გზით ჭარბი მოსახლეობის თანმდევი პრობლემის გადაწყვეტის ფართო შესაძლებლობანი.

* კავკასიონის ზეკართა ექსპლუატაციის სეზონურ ხასიათში გარკვეული მთიელები თოვლის დადნობის შემდეგ უღელტეხილებზე მიმოსვლის განახლებას „მთის გატეხვას“ ან „მთის გაშრობას“ ეძახდნენ, ხოლო დაზამთრებისას მათ ჩახერგვას „მთის დახურვას“ უწოდებდნენ (ვახტ. ითონიშვილი, „მთიულეთის ეთნოგრაფიული მასალები“, 1983 წ., რე. №3, გვ. 18).

არადა, ის რომ თითქმის ყველა მაღალმთიანი ქვეყნისათვის წარსულში ერთნაირად დამახასიათებელი იყო სწორედ მიგრაციული პროცესების წყალობით მწვავე ეკონომიკური თუ დემოგრაფიული პრობლემების გადაწყვეტის ტენდენცია, მშვენივრად ილუსტრირდება თუნდაც დვალეთის აღმოსავლეთით მდებარე დურძუკეთის ნამატი მოსახლეობისგან განტვირთვის ერთი კონკრეტული მაგალითითაც. როგორც ლეონტი მროველის თხზულებიდან ვგებულობთ, იმიერკავკასიონზე სკვითთა მოძალების ეპოქაში დურძუკნი „... ყოველნივე მშვდობით დარჩომილ იყვნეს სიმაგრისაგან ქუეყნისა, და ვერლარა იტევდა დურძუკეთი. მაშინ ამან საურმაგ წარმოიყვანნა იგინი ყოველთა კავკასის ნათესავთა ნახევარნი, და რომელნიმე მათგანნი წარჩინებულ ყვნა, და სხუანი დასხნა მთიულეთს, დიდოეთითგან ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სუანეთი" (1, გვ. 27); ვახუშტის „აღწერაში" კი ვკითხულობთ: „...მაშინ ძურძუკეთი ვერლარა იტევდა კაცთა სიმრავლისაგან, აჰყარა კავკასითურთ საურმაგ და დასხნა დიდოეთს და სუანეთს ეგრისამდე" (2, გვ. 58).

თუ დავუშვებთ იმას, რომ აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოებრიობის გარიჟრაჟზევე ქართლის (იბერიის) „ნაპირის ალაგად" ქცეული და „სიმაგრისაგან ქუეყანისა" ნიადაგ „მშვდობით დარჩომილი" დვალეთი დურძუკეთის დარად დროდადრო ასევე „ვერლარა იტევდა კაცთა სიმრავლისაგან", დვალთა ინფილტრაცია წარ-მამისონ-ზახის ქვაბულის მეზობელ ხეობებში ჯერ კიდევ ახალი წელთაღრიცხვის წინარე ხანის ოდინდელ მოვლენად შეიძლება ვიგულოთ. თანაც, აქვე უპრიანია საგანგებოდ შეინიშნოს, რომ დვალეთის ფიზიკურ-გეოგრაფიულმა თავისებურებებმა და ადგილობრივ მკვიდრთა ნაადრევმა ჩარიცხვამ ქართლის (იბერიის) მთიელთა სიაში, ბუნებრივად გაანელა მათი ლტოლვა კასრისკარ-ხილაკის ჩრდილოეთით მდებარე და ძველთაგანვე აგრესიული ნომადების კონტროლქვეშ გადასული რეგიონებისაკენ და კა-

ნონზომიერად განსაზღვრა თერგის ხეობისა და კავკასიონის სამხრეთი კალთებისაკენ მათი მიგრაციის მარშრუტის პრიორიტეტულობა.

საინტერესოა, რომ ოსური ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით მხოლოდ დიგორის თემის შემადგენელი უალაგქომის ხევი წარმოჩნდება ოდესლაც დვალებით (ოსური ნომინაციით თუალეებით) დასახლებულ მხარედ.

როგორც ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ონომასტიკური ფაქტების ანალიზი ცხადყოფს, ტერმინ „დვალისგან“ მიღებული „თუალი“, რომლის საანალიზო ფორმა (ფონეტიკური შედგენილობა, წარმოთქმა, დაწერილობა) მცირეოდენ განსხვავდება წყარო ენაში მიღებული ფორმისაგან, დანამდვილებით წარმოადგენს ერთ-ერთ სანიმუშო ასიმილირებულ და ნასესხებ ეთნონიმს, ვინაიდან ის უთუოდ შეთვისებულია ოსური ენის მიერ მისი ფონეტიკური სისტემისა და ონიმური მოდელების შესაბამისად.

ალბათ არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ „თუალს“ ოსებთან იმ დროიდან უნდა მოეკიდა ფეხი, რა დროიდანაც ისინი დვალთა უშუალო მეზობლებად იქცნენ და მათ ტომობრივ თვითსახელწოდებასაც გაეცნენ. მართალია, დვალებისა და ოსების იმუამინდელი სამეზობლო ურთიერთობის ხასიათსა და მათ შორის ეთნიკური ინფორმაციის გაცვლის ინტენსიურობაზე მსჯელობა უკიდურესად ჭირს, მაგრამ ამისგან დამოუკიდებლად ერთი რამ მაინც სრულიად ნათელია. XV ს-მდე, ანუ წარ-მამისონ-ზახის ქვაბულში („ბუდე დვალეთში“) ოსთა მასობრივ შემოხიზვნამდე, ოსთა მიერ გამოყენებული ეთნონიმი „თუალი“ უცილობლად აღნიშნავდა ცენტრალური კავკასიონის სანახებში მცხოვრებ დვალთა ტომს, რომელსაც ეთნიკური ნიშნით ნიადაგ არაფერი ჰქონდა საერთო ჩრდილოირანული მოდგმის მოსახლეობასთან. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ოსებმა „ბუდე დვალეთი“ დაიპყრეს და ადგილობრივი მოსახლეობა ალანიზაციის პროცესში ჩაითრიეს, მათ აღარ

გასჭირვებიათ ეთნონიმ „თუალის“ მისაკუთრებაც; იქ მიმდინარე ონომასტიკური პროცესების შედეგად „თუალებად“ სახელდება ჯერ თავად გაოსებული დვალეები (ან დვალყოფილი ოსები) დაექვემდებარნენ, რომელნიც ენობრივი ასიმილაციის მიუხედავად როგორც ჩანს, კიდევ დიდხანს ინარჩუნებდნენ თავისთავადი ეთნიკური ჯგუფის (ოსთა ერთგვარი ეთნოსიმიზონტების) სტატუს-კვოს და ოსი ხალხის შემადგენლობაში მესამე სუბეთნოსს ქმნიდნენ ირონების (აღმოსავლეთელი ოსების) და დიგორელების (დასავლეთელი ოსების) გვერდით; ხოლო რაჟამს თუალებისა და ოსი-ირონების ურთიერთდაახლოებით მათ შორის არსებული თვალშისაცემი ეთნოგრაფიული სხვაობაც მოიშალა, ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი გადაიქცა არა მაინცდამაინც დვალყოფილი ოსებისაგან დაკომპლექტებული სუბეთნიკური ჯგუფის, არამედ დვალეთ-თუალგომის მთელი მოსახლეობის აღმნიშვნელ სახელწოდებად, რომელიც თანაზომიერად მიესადაგა თუალგომელ ოსთა, ვითარცა ირონთა (აღმოსავლეთელ ოსთა) სუბეთნოსში ალაგირელების, ქურთათელების და თავაურელების დარად შემავალი ლოკალური ეთნოტერიტორიული ჯგუფის უკლებლივ ყველა წარმომადგენელს, იმისაგან დამოუკიდებლად, ის დვალყოფილი ოსის შთამომავლად თვლიდა თავს, თუ თავანკარა ოსი-ირონისა. უფრო მოგვიანებით კი ჩრდილოეთელ ოსთა ერთმა ნაწილმა (სახელდობრ ალაგირელებმა) ეთნონიმი „თუალი“ გაავრცელეს კავკასიონის სამხრეთ კალთებზე მცხოვრებ თანამემამულეებზეც, რომელთა შორის (კერძოდ, კუდაროელ ოსებში) ეთნოგრაფიული ძიებით დგინდება ერთ-ერთი თვითწოდების დონეზე „თუალისავე“ გამოყენების ტრადიციაც, მაგრამ ამდაგვარი ნომინაცია შეპირობებული ჩანს სამხრეთელ ოსთა არცთუ მცირე ნაწილის სწორედ თუალგომიდან (ანუ ოსი-თუალების ტერიტორიული ჯგუფის განსახლების არეალიდან) სამხრეთისკენ ტრანსმიგრაციის შესახებ ხალხში დაუნჯებულ ინფორმაციაზე დაფუძნებით და

არა იმ ყოვლად უტყუარი ფაქტის ჯეროვანი შეფასებით, რომ საქართველოში მცხოვრებ ოსთა ეთნოარეალური ჯგუფი მართლაც გვარიანად არის გაჯერებული გაოსებულ დვალთა ეთნოგენტილური ფერმენტით.

ამრიგად, წყარო ენიდან (უფრორე დვალურიდან) ნასესხები ოსური „თუალის“ სემანტიკური გრადაციის სურათი შემდეგნაირად აღდგება: თავდაპირველად „თუალი“ აღნიშნავდა ოსებისგან იზოლირებულად მცხოვრებ და ქართლის მთიელთა სიაში ძველთაგანვე ჩარიცხულ დვალთა ტომს; დვალთა ირანიზაციის პერიოდში (XV-XVIII სს.) „თუალი“ ჯერ გაოსებული დვალების (ან დვალყოფილი ოსების) აღმნიშვნელ სახელწოდებად იქცა, მერმე კი ის „ბუდე დვალეთის“ (თუალგომის) სანახებში მცხოვრებ ოსთა ლოკალურ ტერიტორიულ ჯგუფზე (თუალგომელ ოსებზე) აღმოჩნდა მიმაგრებული. მართალია, ამის შემდეგ „თუალის“ ონომასტიკური ფუნქცია არსებითად აღარ შეცვლილა, მაგრამ ჩრდილოეთელ ოსთა ერთმა ნაწილმა აღნიშნული ეთნონიმი სამხრეთელ ოსებზეც გაავრცელა მათი უმრავლესობის სწორედ თუალგომიდან გადმოსახლებულებად მიჩნევის მოტივით, რაც თავისთავად, საძიებელი ეთნონიმის დასაბამითი შინაარსის სრული გაბუნდოვნების დასკვნითი მონმობაა.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით საყურადღებოა ოსური გადმოცემა, რომ ულაგქომის სოფელ გალიათში თავდაპირველად ე. წ. ცარციათებს უცხოვრიათ, რომელნიც ღმერთს გაუწყვეტია. შემდეგ მათ ადგილას თუალები დასახლებულან და ისინიც დალუპულან (5, გვ. 43), ხოლო ნარ-მამისონ-ზახის ქვაბულის მეზობლად მდებარე ალაგირის, ქურთათის, თაგაურისა და დიგორის თემების ტერიტორიაზე ერთი შეხედვით, დვალთავე იქ დასახლების მანიშნებელი ხუთიოდე მიკროტოპონიმი თუ ფიქსირდება: **Туалты адаг** („თუალების ხრამი“) – ტყიანი ხრამის სახელწოდება ალაგირის თემის სოფ. თამისქის აღმოსავლეთით; **Туалты ком** („თუალების ხეობა“) – ტყიანი

ხეობის სახელწოდება სოფ. ჩიმთან, თავაურის თემში; **Туалтæ** („თუალები“) – საძოვრის სახელწოდება სოფ. სანიბასთან, თავაურის თემში; **Туалæгон** („თუალების კუთვნილი“) – მდელის სახელწოდება სოფ. ხუსართან, დიგორის თემში **Туалцхи ком** („თუალების ხეობა“) – სათიბის სახელწოდება სოფელ ახსაუსთან, დიგორის თემში (6, გვ. 41, 124, 360, 432). თუმცა აღნიშნული ტოპონიმები, ადვილი შესაძლებელია, არა ძველი დვალეების, არამედ გვიანფეოდალური ხანის თუალების (დვალყოფილი ოსების ან სულაც თუალგომელი ოსების) სახელთან იყოს დაკავშირებული, რის გამოც მათზე დაყრდნობით დვალთა მიგრაციის ოდინდელ პროცესზე რიგიანი მსჯელობა ფრიად სათუოდ გვეჩვენება.

სამაგიეროდ, „ბუდე დვალეთიდან“ ჭარბი მოსახლეობის სხვაგან გადინებაზე და დვალთა მიგრაციის ძირითად მიმართულებებზე საკმაოდ ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის საქართველოს ონომასტიკური მასალა (პირველ რიგში კი არალოკალური ტოპონიმია), რასაც თვალნათლივ მოწმობს არდონის ხეობასა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებს (უპირატესად კი ნარ-მამისონ-ზახის ქვაბულის მომიჯნავე მხარეებს) შორის თავჩენილი შემდეგ ტოპონიმური შეხვედრები:

1. თლი და თლე (ნასოფლარი მამისონის წყლის ხეობაში)* – თლე ან თლი, თლია (დიდი ლიახვის მარჯვენა შენაკა-

* „ბუდე დვალეთისა“ და მისი მიმდებარე ნადვალარი წეის ხეობის ტოპონიმების უმრავლესობა ამოკრეფილია ოსი სწავლულის ა. ცაგაევას ნაშრომიდან (А. Д. Цагаева, Топонимия Северной Осетии, т. II, Владикавказ 1975, ст. 143-196, 199-189), ხოლო შედარებით მცირე ნაწილი და მათთან ფონეტიკური სიახლოვის თვალსაზრისით ღირსშესანიშნავი ზოგიერთი მაკრო თუ მიკროტოპონიმი მოტანილია XVI-XIX სს-ის წერილობით წყაროებიდან, სპეციალური ლიტერატურიდან და ეთნოგრაფიული დღიურებიდან („სვანეთის წერილობითი ძეგლები“, I, ვალ. სილოგავას გამოც., თბ., 1980, გვ. 115; ვახუშტი ბაგრატიონი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, თბ., 1941 – სოფელთა სია – გვ. 201; გიულდენშტედტის მოგზაურობა

დის – თლის წყლის ხეობაში ლოკალიზებული სოფლისა და მის მახლობლად წარმოდგენილი კიდეც 6 დასახლებული პუნქტის კრებითი სახელწოდება; „ძეგლი ერისთავთას“ მიხედვით დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრებ „ქვემო დვალთა“ ერთ-ერთი თემ-სოფელი XIV-XV სს-ში);

2. ცხუბერი (მყინვარი ზრამაგის ხევის დასავლეთით) – ზღუბერი სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში, თანამედროვე ორთოგრაფიით, „ზღუბირი“; „ძეგლი ერისთავთას“ ჩვენებით „ქვემო დვალთა“ თემ-სოფელი);

3. წეი (ტერიტორიულად „ბუდე დვალეთზე“ მიკონებული და თავის დროზე, როგორც ჩანს, მასში შემავალი ხევი და სოფელი) – წეინითი (მთა დიდი ლიახვის ხეობის სათავეებში; წეინითი წეი ოს. წითი „მყინვარი“; ე. ი. წეინითი იშიფრება, როგორც „წეის მყინვარი“) – წა (ყოფილი სოფელი დიდი ლიახვის ხეობის სათავეში, „მალრან-დვალთა“ თემ-სოფელი XII-XIV სს-ში).

საქართველოში, ტ. II, გ. გელაშვილის გამოც., თბ., 1964, გვ. 61; „История Юго-Осетии в документах и материалах“ сост. И. Н. Цховребов, т. II Сталинир, 1960, с. 92-93, 100; ს. მაკალათია, მთის რაჭა, ტფ., გვ. 1930, გვ. 69-71; ვალ. ითონიშვილი, ხევის ტოპონიმია, თბ., 1971, გვ. 15, 39; თ. ბერაძე, რაჭა ფეოდალურ ხანაში, „საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული კრებული“, V, თბ., I, 1975, გვ. 137; 3. დ. Цховребова, Топонимия Южной Осетии в письменных источниках, Тб., 1979, с. 33, 127; გ. ხორნაული, მთები და სახელები, თბ., 1983, გვ. 82; ალ. ლლონტი, ფრონეების ხეობის ტოპონიმია, თბ., 1988, გვ. 43; გ. გასვიანი, ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან, თბ., 1991, გვ. 194; ს. ჭიორელი, გულით სატარებელი (გლოლის ტოპონიმია), გაზ. „რაეო“, 1993, №8, გვ. 10; „რაეო“, 1996, №2, გვ. 10; №3, გვ. 10; №8, გვ. 17; №9, გვ. 16; 1997, №9, გვ. 16, №10, გვ. 18; 1998, №7, გვ. 19; ვალ. ითონიშვილი, „თრუსოს ეთნოგრაფიული მასალები“, 1953, რვ. I, გვ. 2, 29; ვახტ. ითონიშვილი, „ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული მასალები“, 1985, რვ. 2, გვ. 25; რვ. 59; რვ. 4, გვ. 23).

4. **ძომალი** (ნასოფლარი გინათის ხევში) – **ჯომალი** (სოფელი დიდი ლიახვის მარჯვენა შენაკადის ჯომალის წყლის ხეობაში);

5. **ფსი** (ნასოფლარი და ხევი ფალაგქომში) – **ფსისგორი** (მთა ხევის კავკასიონზე);

6. **სატათი ან შატათი** (სოფელი მამისონის წყლის ხეობაში **შატათ-გორი** (ყოფილი სოფელი შიდა ქართლში, გვერდის-ძირის თემში);

7. **ხუნაი** (მდინარის სახელწ. ზრამაგის თემში) – **ხვანე** (სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში) **ხვანა** (მთა რაჭის „მთიულეთში“);

8. **უარნე ან ვარნე** (სოფელი და ხევი ნარის თემის დასავლეთით) – **არცევი** (სოფლები მეჯუდისა და ძამის ხეობებში);

9. **ქამახი ან კამახი, კიმახა** (ნასოფლარი გინათის ხეობაში) – **კიმასი** (სოფლები დიდი ლიახვის შემდინარე გულის წყლისა და აღმ. ფრონეს ხეობებში);

10. **ლესე** (ყოფილი სოფელი ბუდე დვალეთში; გიულდენ-შტედტის ნაშრომში მოხსენიებულია Lesse-ს ფორმით) – **ლესე** სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში), **ლესევი** (ნასოფლარი ყვირილას ხეობის სათავეში);

11. **კუდმანი** (ერთ-ერთი რუსული დოკუმენტის Кудман – ყოფილი სოფელი ბუდე დვალეთში, სავარაუდო ლოკალიზაციით ნარის თემში) – **კუდუმა** (დიდი ლიახვის ხეობის სოფ. ჯრიას უბანი), **კოდმანი** (სოფელი ქართლში);

12. **სოხსი** (მთა კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფ ქედზე, როკის უღელტეხილის დასავლეთით; ველის სახელწოდება სოფ. კესათიყაუსთან, ზახის ხევში) – **სოხხო** (ყოფილი სოფელი დიდი ლიახვის ხეობის სათავეებში, „ძეგლი ერისთავთას“ თანახმად მალრან-დვალთა თემ-სოფელი XIV-XV სს-ში და მალრან-დვალეთისა და პატარა ლიახვის ხეობის გამმიჯნავი მთის სახელწოდება);

13. **საგოლ** (სოფელი არდონის მარჯვენა შენაკადის ცმიქამდონის ხეობაში) – **საგო**, **საგოი** (ყოფილი სოფელი ქსნის ხეობის სათავეებში, ჟამურის თემში; გიულდენშტედტთან მოხსენიებულია Sagoi-ს ფორმით);

14. **ყურთა** ან **ჭურთა** (სოფ. უარნეს ერთ-ერთი უბანი) – **ქურთა** (1. სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში; 2. სოფელი ქსნის ხეობაში; 3. მდინარე იმერეთში), **ხურთისი** (სოფელი ხევში);

15. **ბაბიათი** (ნასოფლარი ფალაგქომის ხევში) – **ბაბიეთი** (ერთ-ერთი რუსული დოკუმენტის Бабиети; ყოფილი სოფელი პატარა ლიახვის ხეობაში), **ბაბია** (ნასოფლარი ქვემო ქართლში), **ბაბეური** (ნასოფლარი სოფ. გლოლის თავზე, რაჭის „მთიულეთში“);

16. **ესი** (ადგილის სახელწოდება ზროგოს ხევში) – **ეს-სიქომი** (=„ესის ხევი“; მთა ხევის კავკასიონზე და თერგის მარჯვენა შენაკადის სახელწოდება);

17. **ზახა** (ხევი ბუდე დვალეთში) – **ზაქაგორი** ან **ზაკაგორი** (სოფელი თრუსოში);

18 **ცემსა** (სოფელი ნარის აღმოსავლეთით, გურკუმთიქომის ხეობაში) – **ჩემშა** (სახნავის სახელწოდება სოფ. სნოში), **ცემი** (სოფელი ბაკურიანის წყლის ხეობაში, ისტორიულ თორში);

19. **ტეფლე** (მთა ალაგირ-ქურთათისა და ბუდე დვალეთის გამმიჯნავ კლდოვან ქედზე, ტერიტორიულად თავსდება ბუდე დვალეთში) – **ტეფი** (სოფელი თრუსოში);

20. **დრეთა** (კლდეების სახელწოდება გურკუმთიქომის ხეობაში) – **დრე** (სოფლები ხვედურეთის ხევში, ატენის, თეძმის და ვერეს ხეობებში);

21. **ცუდი** (მდელის სახელწოდება მამისონის წყლის ხეობაში მდებარე სს. სამცხოსა და ლესრეში) – **ცუთი** (მთის და საძოვრის სახელწოდება ხევის სოფ. ყანოშში).

22. ცოდაი (ხევის და სახნავის სახელწოდება ზახის ხევში) – წოდა (ადგილის სახელწოდება თრუსოს სოფ. ქეთრისში; შდრ. ცდო – სოფლის სახელწოდება ხევში);

23. სოდა (საძოვრის სახელწოდება სოფ. აბაითიყაუსთან, ზახის ხევში) – შოდა (ყოფილი სოფელი რაჭის „მთიულეთში“), სოდევე (სოფელი არაგვის ხეობაში, ხანდოს ხევში);

24. რენი (მთა მამისონის წყლის ხეობაში) – რესი (სოფელი თრუსოში);

25. საკა ანუ სუკა (გიულდენშტედტისეული Suka – ყოფილი სოფელი მამისონის წყლის ხეობაში) – საკა (სოფელი რაჭაში), სუკაშაუ (მდ. ზეკარის წყლის მარჯვენა შენაკადი);

26. რაცაუ (მდელის სახელწოდება ს. აბაითიყაუსთან, ზახის ხევში) – რიცეულა (რიონის მარჯვენა შენაკადი, რაჭაში);

27. წესი (სოფელი გურკუმთის წყლის ხეობაში, ნარის მახლობლად) – წესი (სოფელი ქვემო რაჭაში);

28. ბუბიქომი (ბუბისხევი“; გვერდითი ხევი მამისონის უღელტეხილისა და სოფ. ქალაქას შორის) – ბუბა (ნასოფლარის, მთის და ხევის სახელწოდება რაჭის მთიულეთში);

29. გობისა (სახნავის და საძოვრის სახელწოდება სოფ. თიბთან, მამისონის წყლის ხეობა) – გობსათიფი, გობა (ადგილის სახელწოდებები რაჭაში);

30. ბზითა (სახნავის სახელწოდება სოფ. თიბში) – ბზითა (სოფელი ჯეჯორის ხეობაში, კუდაროს თემში);

31. ჟღელე (ხევი და სოფელი ბუდე დვალეთში) – შხელი (ადგილის სახელწოდება სოფ. გლოლასთან);

32. ლესრე (ნასოფლარი მამისონის წყლის ხეობაში) – ლესორა (სოფლები ჯეჯორას ხეობაში, კუდაროს თემში), ლეშორა (საძოვრის სახელწოდება სოფ. გლოლაში, რაჭის მთიულეთში);

33. ჭლიათი ან კლიათი (სოფელი მამისონის ხეობაში) – კლიათი (სახნავის სახელწოდება სოფ. ჟივთუბანში, ქსნის ხეობაში);

34. ზრისა ან ძრისა (სოფელი ნარის მახლობლად) – ძრინელა (მთის სახელწოდება სოფ. გლოლასთან, რაჭაში), ძირისა (მთა ხარულის ქედზე, შიდა ქართლში);

35. კოხი ან კოზი (მთის და ხევის სახელწოდება ჟღელეს დასავლეთით) – კოზი (სოფელი ღარულას ხეობაში, რაჭაში);

36. ჯიპშერა (ყოფილი სოფელი ბუდე დვალეთში; გიულდენშტედტისეული Dschipschera) – ჯიპშერეფაზ (ველის სახელწოდება სოფ. ჯიმარასთან, თრუსოში);

37. ბერაუ (სადოვარი სოფ. თიბთან) – ბერულა, ბერალი (ყანისა და მინდვრის სახელწოდება რაჭის სს. ჯვარისაში და ლებში);

38. ბონახი (სახნავის სახელწოდება სოფ. ზრამაგასთან) – ბონახი (ნასოფლარი ფშავეში, ჩარგლურას ხეობაში);

39. ხალანინი (ადგილის სახელწოდება წესის ხეობაში); ხალანა (მამისონის წყლის მარჯვენა შენაკადის და კავკასიონის მთავარ ქედზე აღმართული მთის სახელწოდება – ხალანანი (სოფელი პანკისის ხეობაში);

40. ფრი (მიკროტოპონიმი წეის ხეობაში) – ფრისი (სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში);

41. ბაძიგათი (ველის სახელწოდება სს. ჟღელესთან და ჭლიათთან) – ბაჯი (სოფელი რაჭაში), ბაჯიგათი (სოფელი დიდი ლიახვის შენაკადის თლისის წყლის ხეობაში);

42. ელი, უელთა, ელთა (ადგილის სახელწოდება წეის ხეობაში) – ელთურა (სოფელი პატარა ლიახვის ხეობაში);

43. რექომ (ადგილის და სალოცავის სახელწოდება წეის ხეობაში) – რექო (მთა პატარა ლიახვის ხეობაში);

44. წონისხა (სახნავის სახელწოდება სოფ. წეისთან), წონი (სოფელი ყვირილას ხეობის სათავეებში);

45. უანელი, უანელითა (სოფ. თლის სახნავისა და მამისონის წყლის ხეობის ერთ-ერთი გვერდითი განშტოების სახელწოდება – უანელი ან ვანელი (სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში);

46. ყორყორა (ნასოფლარი ხაზის ხევში) – ყორყოლაველი (მინდვრის სახელწოდება რაჭის სოფ. ბორცოში);

47. კასრი (ერთ-ერთი ხევი ბუდე დვალეთში) – კასრი, კასრია (საძოვრების სახელწოდება სს. გლოლაში და კვაშხეთში, რაჭა);

48. ძიყელი (მამისონის წყლის შენაკადი სოფ. თიბთან) – ძიყი (სოფელი პატარა ლიახვის ხეობაში);

49. თბილსა (მთა მამისონის წყლის ხეობის სათავეებში) – თბილისა (მყინვარი რაჭა-ლეჩხუმის კავკასიონის სამხრეთ კალთაზე);

50. ყრუ (სახნავის სახელწოდება სოფ. ლესრეში) – გრუ ან ღრუ (სოფელი ქსნის შემდინარე ალეურას ხეობაში);

51. ფიტი (ადგილის სახელწოდება თვით ფილაგქომის ხევში) – ფიტურუ (წყაროს სახელწოდება რაჭის სოფ. ნედისში); ფიტავი (ნასოფლარი არაგვის ხეობაში, ანანურის მახლობლად); ფიტილეთი (სახნავის სახელწოდება ყველდაბაში, ქნის ხეობაში);

52. ბაზოი წიფ (ბაზო?+ოს. წიფ = „ჭაობი“; სათიბის სახელწოდება სოფ. თიბთან) – ბაზუანი (სოფელი ქსნის ხეობაში);

53. წურა (მდელის სახელწოდება უარნეს ხევში), წური (ტყის სახელწოდება ზროგოს ხევში – წურა (ტყის სახელწოდება ქსნის ხეობის სოფ. ახლოურებში);

54. ბოძო (ადგილის სახელწოდება მამისონის წყლის ხეობაში) – ბუძგორი (მწვერვალი რაჭაში, შოდა-კედელას კავკასიონზე);

55. საყრესა (კლდის სახელწოდება გურკუმთას წყლის ხეობაში), სკორი (სახნავის სახელწოდება სოფ. სატათთან) – სკრა (სოფელი შიდა ქართლში);

56. წიხიყაუ (მიკროტოპ. ზახის ხევში, წიხი?+ოს. ყაუ „სოფელი“) – წიხვარგა (მიკროტოპ. რაჭის მთიულეთში);

57. უელი ან ველი (სახნავის სახელწოდება სოფ. თიბთან) – ველეთი (სოფელი რაჭაში);

58. გოსა (საძოვრის და სათიბის სახელწოდება ცმიაგ-ქომის ხევში) – გოსიო (მიკროპოტ. სოფ. ბულაურში, შიდა ქართლში);

59. გუნედი (სახნავის სახელწოდება ლესრესთან) – ლუნდა (სოფელი რაჭაში);

60. რუკთა (საძოვარი სოფ. სატათთან) – რუკა (წყაროს სახელწოდება სოფ. ქვედში, რაჭა);

61. არსა (ველის სახელწოდება სოფ. თიბთან) – არშა (სოფელი ხევში).

როგორც დამონმებულ ონომასტიკურ მასალაზე დაკვირვება ცხადყოფს, ჩვენს წინაშეა არა მოჩვენებითი თანაბგერადობით ღირსშესანიშნავ სახელწოდებათა შთამბეჭდავი ჩამონათვალი, არამედ განმეორებითი (პარალელური) ტოპონიმთა მრავალმეტყველი ნუსხა, სადაც ურთიერთშესადარი არსა-არშა, დრეთა-დრე, თლი-თლე-თლია, ლესრე-ლესე, ჟლე-ლე-შხელი, სოდა-შოდა, ძომალი-ჯომალი, ცემსა-ჩემში, წესი-წესი და სხვ. ერთი და იგივე საკუთარი სახელების პირველად და თანაურ ფორმებად ან კიდევ მათ ფონეტიკურ ნაირსახეობად და ქრონოლოგიურ ვარიანტებად შეიძლება მივიჩნიოთ. ამასთან, აღნიშნული პოლიონიმები, თითო-ოროლა, გამონაკლისის გარდა, საკმაოდ დახშული სემანტიკური სტრუქტურითაც გამოირჩევა. მათი წარმომავლობა მეტწილად ძნელად ეგუება ქართული ენის მორფოლოგიურ-ფონეტიკურ კანონზომიერებებს და ქართულ ენაში მოქმედ სანარმოქმნო მოდელს, ხოლო ოსური ენის მონაცემებით ისინი საერთოდ არ ეტიმოლოგიზირდება. მეტად ნიშანდობლივია, რომ ნარ-მამისონ-ზახის ქვაბულისა და მიმდებარე წეის ხეობის ტოპონიმთა უმრავლესობას თავად ოსი სწავლულებიც სათანადო ახსნა-გან-

მარტების გარეშე ტოვებენ ან ე. წ. სუბსტრატულ (ოსებამდელი მოსახლეობის მიერ შექნილ) ტოპონიმებად ახასიათებენ.

ამდენად, სრული საფუძველი გვაქვს, რომ ზემოთ მოტანილ პოლიონიმთა ერთ ნაწილში (კერძოდ ნარ-მამისონ-ზახის ქვაბულისა და წეის ხეობის ონომასტიკურ სექტორში მოკვლეული 61 მაკრო თუ მიკროტოპონიმში სწორედ დვალური ენის ნაშთი შევიცნოთ, ხოლო მეორე ნაწილში (კერძოდ, საქართველოს ტერიტორიაზე ფიქსირებულ თანაგვარ თუ თანამთხვევად საკუთარ სახელებში) დვალ მიგრანტთა მიერ გადმოტანილი სახელწოდებები დავინახოთ.

ვითარების ასეთნაირ შეფასებასთან დაკავშირებით კი მხედველობაში მისაღებია ის გარემოებაც, რომ საქართველოს საკმაოდ ვრცელ მინა-წყალზე (უპირატესად კი ბუდე დვალეთის მეზობელ მხარეში) აღრიცხულ მაკრო თუ მიკროტოპონიმებს მაინცდამაინც ნარ-მამისონ-ზახის ქვაბულისა და წეის ხეობის ონომასტიკურ ველთან მოეძებნება განსაკუთრებით ხშირი და ზედმინევენით საგულისხმო ტოპოპარალელები, რაც თავისთავად, აღნიშნული პოლიონიმების დიდი ნაწილის დვალურ წარმომავლობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს. ცხადია, ისინი ოსების მიერ რომ იყოს გადმოტანილი, მაშინ ტოპონიმიკურ მოვლენათა განვითარების შინაგანი ლოგიკით, ჩვენთვის საინტერესო ხშირი ონომიური შეხვედრების რადიუსიც გაცილებით უფრო ფართო იქნებოდა და საძიებელი ტოპოიზოგლოსების ფარგლებში უსათუოდ მოექცეოდა ალაგირის, ქურთათის და თავაუარის ხეობების ტერიტორიებიც, ვინაიდან ე. წ. სამხრეთ ოსთა არცთუ მცირე ნაწილი დანამდვილებით ეთნოგრაფიული ოსეთის სხვადასხვა თემებიდან არის გადმოსახლებული. მაგრამ, ჩვენ სრულიად განსხვავებულ ვითარებასთან გვაქვს საქმე და საქართველოს მრავალფეროვან ტოპონიმიკურ ნომენკლატურას თითქმის არ გააჩნია პირდაპირი შეხების წერტილები აწინდელი ოსეთის ზემოხსენებული ხეობების ტოპონიმიკურ კონტექსტთან. არადა,

ძნელი დასაჯერებელია, რომ საქართველოში მიგრირებულ სამხრეთელ ოსებს მხოლოდ ბუდე დვალეთიდან (ოს. თუალ-გომიდან) და წეის ხეობიდან გადმოეცანათ ტოპონიმები ან მათ შორის მარტოოდენ თუალგომელ ოსებს გამოეჩინათ თავი ახალ საცხოვრებელ გარემოში ცალკეულ ტოპონიმთა გადმონერგვის უნარით. ასეთი რამის წარმოდგენა ხომ უბრალოდ არასერიოზული იქნებოდა. ამდენად, ჩვენთვის საყურადღებო განმეორებით ტოპონიმთა დაშრევება-განაწილების სურათზე და მათი ადგილმონაცვლეობის შემაპირობებელ ექსტრალინგვისტურ ფაქტორებზე დაკვირვება საბოლოოდ განამტკიცებს იმ აზრს, რომ ზემოთ მოყვანილ პარალელურ ონიმთა უმრავლესობა სწორედ დვალებს უნდა ეკუთვნოდეს. აკი ამგვარ დასკვნას ზურგს უმაგრებს ის ფაქტიც, რომ არდონის ხეობიდან დიდი ლიახვის ხეობაში გადმოტანილი ზოგიერთი ტოპონიმი (მაგ.: „თლე“, „ზღუბერი“) წერილობით წყაროებში ჯერ კიდევ იმ დროს ჩნდება, როდესაც ოსების ცხოვრება წარმამისონ-ზახის ქვაბულში საერთოდ არ დასტურდება და შესაბამისად, მათი ოსური წარმომავლობის შესაძლებლობაც ავტომატურად გამოირიცხება.

მაშასადამე, არდონის ხეობის სათავეებსა და მის მომიჯნავე ქართულ რეგიონებს შორის გამოვლენილი ტოპონიმიური შეხვედრების მიუკერძოვებელი ანალიზი თვალს გვიხელს ბუდე დვალეთის სანახებიდან დვალთა ოდინდელი მიგრაციის სამ უძველეს და უმთავრეს მიმართულებაზე: 1. დიდი ლიახვის ხეობისაკენ; 2. თერგის ხეობისაკენ და 3. რიონის ხეობისაკენ.

წინთქმულის ფონზე კი ნიადაგ არაფერია გასაკვირი იმაში, რომ წერილობითი წყაროებისა და ეთნოგრაფიული მასალების შუქზე აღმოსავლეთ საქართველოს რეგიონებიდან სწორედ დიდი ლიახვისა და თერგის ხეობების სათავეები წარმოჩნდება XIII-XV სს-ში დვალეებით კომპაქტურად დასახლებულ და გვარიანად განაშენიანებულ მხარეებად, ხოლო დასავლეთ საქართველოში უთუოდ რაჭა გვევლინება დვალ მიგ-

X ზეკარი

ციფრებით აღნიშნულია: 1 – კასრის კარი, 2 – ხილაკი, 3 – თრუსო, 4 – აფსანფანდაგი, 5 – ყბა, 6 – როკა, 7 – კუთიხი, 8 – ჯომალი, 9 – ზეკარა, 10 – ძედო, 11 – კუდარო, 12 – კოზი, 13 მამისონი.

24

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. ლეონტი მროველი, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. 1, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. თბ., 1955.
2. ვახუშტი ბაგრატიონი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1973.
3. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, ტფ., 1919.
4. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, თბ., 1990.
5. Г. А. Кокиев, Склеповые Сооружения в Горной Осетии, Владикавказ, 1928.
6. А. Д. Цагаева, Топонимия Северной Осетии, т. II, Орджоникидзе, 1975.

2. დვალური წარმომავლობის ზოგიერთი გვარის შესახებ (კასრაძეები, ხაჩიძეები)

დვალები ცენტრალური კავკასიონის ორივე მაკროფერ-დობზე განსახლებულ უძველეს ქართველურ ტომს წარმოადგენენ, რომელნიც თავისი ისტორიული ბედით ორი ათეული ათასწლეულის მანძილზე ნიადაგ მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი საქართველოსთან და მოხვევების, ხადელ-ცხავატი-ლების, გუდამაყრელების, ჭართალებების და სხვათა დარად აღმოსავლეთ საქართველოს „მთიულ-კავკასიანთა“ ტრადიციულ სიაში ირიცხებოდნენ^{*}.

მონღოლთაგან დარბეულ ოსთა ცენტრალური კავკასიონის ხეობებში შემოხიზვნისა და პირიქითელ დვალეებზე გაბატონების (XV-XVI სს.) მეორე აღნიშნული ტომის ერთი შედარებით მცირერიცხოვანი ნაწილი ირანიზაციის პროცესში აღმოჩნდა ჩათრეული და ასიმილაციურ ოსთა მიერ თუალებად (ოსური тугатар) იქნა სახელდებული, ხოლო მეორე უფრო მრავალრიცხოვანი ნაწილი დვალეთიდან საქართველოს სხვადასხვა მხარეში მიგრაციის შემდეგ უმტკივნეულოდ შეერწყა ადგილობრივ ეთნოტერიტორიულ ჯგუფებს (ქართლებს, მოხვევებს, რაჭველებს, იმერლებს და სხვ.). ასე და ამრიგად, დვალთა ტომი საბოლოოდ ამოიშალა საქართველოსა და სრულიად კავკასიის შთამბეჭდავი ისტორიულ-გეოგრაფიული

* დვალთა ტომის სამკვიდრებელი ქვეყნის – დვალეთის უძველეს ნაწილში – ნარა-მამისონ-ზახის ქვაბულში (მდ. თერგის მარცხენა შენაკადის არდონის ხეობის სათავეები; ამჟამად ოსეთ-აღანეთის შემადგენლობაში შემავალი ტერიტორია, რომელსაც თავად ოსები „თუალგომს“ (туалгом) უწოდებენ), XV ს-დან დამკვიდრებულმა ოსებმა სახელწოდება „დვალი“ გაითავისეს როგორც „თუალი“ და ეს ადაპტირებული ეთნონიმი გაავრცელეს გაოსებულ დვალეებზე (//დვალყოფილ ოსებზე). მოგვიანებით კი იგივე „თუალი“ „თუალგომად“ წოდებულ ხეობაში მცხოვრებ ოსთა ლოკალური ტერიტორიული ჯგუფის აღმნიშვნელ სახელწოდებად იქცა.

კონტექსტიდან, თუმცა ეს გარემოება სულაც არ უკარგავს აზრს საქართველოსა და ოსეთის თანამედროვე მოსახლეობაში სწორედ დვალური ეთნოგენეტიკური ელემენტის მოკვლევის მცდელობას.

მართლაც, აწინდელ ქართველთა და ოსთა შორის არც თუ მცირე რაოდენობით ხერხდება ისეთი დიდ-პატარა ნათესაური. კოლექტივების გამოვლენა, რომელნიც თავის ფესვებით დანამდვილებით დვალეთის ქვეყნებთან ან ნადვალარ რეგიონებთან არიან დაკავშირებულნი და ჩვენს ყურადღებას თავისი უდავო ან საყარაუდო დვალური წარმომავლობით იქცევენ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული თუ ონომასტიკური მონაცემების შუქზე ასეთ ღირსშესანიშნავ გვარებად წარმოჩნდებიან: დვალები, დვალიძეები, დვალიები, დვალიაძეები, დვალიაშვილები, დვალაძეები, დვალაშვილები, დვალანიძეები, დვალიანიძეები, დვალიშვილები, დვალისაშვილები, კასრაძეები, ხაჩიძეები, ზაგაშვილები, კობიაშვილები, ითონიშვილები, ბადაშვილები, ბაბაშვილები, არჯინაშვილები, ზაქაიძეები, ნარაიძეები, დაუშვილები, ხურიშვილები, ბუთხუზები, თედელაურები, ჯოჯიშვილები, ჩოჩიშვილები, ოქროპირიძეები, თეგაძეები, ჩანთაძეები, კოშკაძეები, გოგიჩაშვილები, თედეშვილები, ბაგაურები, ჯელიძეები, ელყანაშვილები, ბიგანიშვილები, ბელელურები, ხადურები, ცხოვრებაშვილები, ხუბულურები, ხარებაშვილები და სხვ. (ქართველთა შორის); თუალლაგოვები, ზახაგოვები, ხურიევი, გოგიჩაევი, გაგლოევი, სანაკოევი, ვანეევი, გაბარაევი, ჯიოევი, ბიგანოევი, აგაევი, კოკაევი, თედეევი, ბაგაევი, ჯელიევი, ფარასთაევი, ელყანოევი, ბიგულაევი, ბითაროევი, საზარდთოევი, გალოევი, ბუკულოევი, სლანოევი, ცხოვრებოევი, თიბილოევი, ხაბაროევი და სხვ. (ოსთა შორის).

ობიექტურობა მოითხოვს ითქვას, რომ თანამედროვე ქართველთა და ოსთა შემადგენლობაში დვალური წარმომავლობის გვარების შეძლებისამებრ უცდომლად მოძიების ალ-

ბათობა შედარებით დიდია მაშინ, როდესაც: ა) საკუთრივ დვალეთთან ან ნადვალარ მხარეებთან დაკავშირებული ამა თუ იმ ნათესაური კოლექტივის დვალური წარმომავლობა გამჟღავნებულია მასზე მიმაგრებულ ეთნონიმურ საკუთარ სახელში (ეთნოანთროპონიმში) ან მისი სამოსახლო ადგილის აღმნიშვნელ ეთნოტოპონიმში; ბ) ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალის ანალიზი ცხადყოფს, რომ დანამდვილებით ნადვალარი რეგიონიდან თუ საკუთრივ დვალეთიდან გამოსულმა კონკრეტულმა გვარმა ან ამა თუ იმ ნათესაური კოლექტივის რეალურმა (თუ მითიურმა) წინაპარმა თავისი პირველსაცხოვრისი დატოვა იქ მხოლოდ დვალთა კომპაქტური დასახლების არსებობის ეპოქაში; გ) დვალეთიდან ან ნადვალარი მხარეებიდან გამოსული ცალკეული გვარების წარმომადგენლები დღემდე ინარჩუნებენ ცოდნას თავისი დვალური წარმომავლობის შესახებ და აღნიშნულ გვარებს გარეშე დამკვირვებლებიც დვალებად თვლიან, მკვეთრად განასხვავებენ რა მათ ოსებისაგან; დ) ნადვალარი რაიონებიდან ან საკუთრივ დვალეთიდან გამოსული ნათესაური კოლექტივის წარმომადგენლებთან მართალია მოშლილია დვალეთთან ტომობრივი თვითიდენტიფიკაციის ტრადიცია, მაგრამ, სამაგიეროდ, ისინი შორს არიან იმ აზრისაგან, რომ ძირად ოსებია და მტკიცედ იცავენ თავისი ქართული წარმომავლობის ვერსიას; ე) ეთნოგრაფიული მასალის ანალიზი გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ კონკრეტული გვარი დამატებით ნადვალარ რაიონში ან საკუთრივ დვალეთში არის გაჩენილი და არა სხვაგნით იქ მისული.

ცხადია, წინთქმულის გათვალისწინებით ეჭვს არ შეიძლება იწვევდეს მხოლოდ ეთნონიმური გვარსახელების დვალის, დვალიშვილის, დვალაძის, დვალისა და მისთანათა დვალური წარმომავლობა. რაც შეეხება შემოთმობილ სიაში ასახულ დანარჩენ გვარსახელებს, მათი მატარებლების ტომობრივი კუთვნილების დამამტკიცებელი უტყუარი საბუთე-

ბის მოპოვება საკმაოდ ჭირს, თუმცა ეს ნაკლებად ითქმის ქართლელი და რაჭველი კასრაძეების (ან ქასრაძეების) და იმერელი და ქართლელი ხაჩიძეების შესახებ, რომელთა დვალურ ძირებზე არაერთი ეთნოგრაფიულ-ონომასტიკური ფაქტი მეტყველებს.

კასრაძეების გვარი ქართლში დოკუმენტურად ცნობილია XVII ს-დან. 1689 წლის ერთ დოკუმენტში მოიხსენიება ცხინვალელი მღვდელი იოსებ კასრაძე¹. ქართლელი კასრაძეების სამკვიდრებელი ალაგებია სს. ქემერტი, კეხვი, ქურთა, ერგნეთი, ახალშენი, ქქ. ცხინვალი, ხაშური და გორი. ამასთან ს. ქემერტის ერთ-ერთი უბანი „კასრაანთის“ სახელწოდებას ატარებს, ხოლო იქ მდგარი დიდი კოშკი „კასრაანთ გოდოლად“ არის წოდებული². კასრაძეები ცერაძეებთან ერთად ითვლებიან ქ. ცხინვალის უძველეს მოსახლეებად³. რაც შეეხება რაჭველ კასრაძეებს (ან ქასრაძეებს), მათ უძველეს სამკვიდრებელ ადგილად მიჩნეულია ქვემო რაჭის ს. სადმელი (ან კლდისუბანი), სადაც, გადმოცემით, ქასრაძეებს ეკუთვნოდათ კლდისუბნის (ან სადმელის) ციხე (ამ ციხის ეკლესიის ნანგრევებს დღესაც „ქასრულს“ ეძახიან. ხალხური თქმულებით, იაშვილებთან მტრობის მიზეზით ქასრაძეები აქედან ტყიბულში გადასახლებულან⁴.

გ. ლაზარაშვილის ეთნოგრაფიული ჩანაწერების მიხედვით, მეტადრე დიდი ლიახვის ხეობის შუანელზე განსახლებული ქართველი კასრაძეების წინაპარი დვალეთიდან (კერძოდ კასრის ხევიდან) არიან მიგრირებულნი აღნიშნულ ხეობაში. ერთ-ერთი ოსი ინფორმატორისაგან მიღებული ცნობით, მიქელგაბრიელი (ოსურად მიქალგაბართა) გასწყრომია მის სახელზე კასრის ხევში არსებული ხატის მსახურს (შვილების უღირსი საქციელის გამო) და აუკრძალავს მისთვის კასრის ხევში ცხოვრება, რის შემდეგაც ხატისაგან შერისხული ეს კაცი საქართველოში გადმოსახლებულა, თუმცა არ მოუშლია კასრის ხევში სალოცავად სიარული. მოახალშენის ვინაობით

დაინტერესებულთა კითხვებზე, თუ საიდან იყო იგი წარმოშობით და სად დაიარებოდა ყოველწლიურად, ის პასუხობდა თურმე: „კასრიდან ვარ მეო“, რის გამოც მისთვის მიუციათ გვარი კასრაძე. ამავე დროს, ავტორს მოჰყავს ს. ქემერტის სასოფლო საბჭოს თავმჯდომარის ნათქვამიც: „ამბობენ, რომ წინაპრები ოსები იყვნენ და აქ კასარადან გამოსახლდნენო“, თუმცა იქვე დასძენს, რომ ცხინვალში მცხოვრები კასრაძეების ოსებად მიჩნევა დღეს უკვე აღარავის მოუვა აზრად, ვინაიდან ისინი ხსენებული ქალაქის ყველაზე ძირძველ მკვიდრებად ითვლებიან და XVII ს-შიც მათი ქართველობა სრულიად უდავოაო. დაბოლოს სწავლული გვაუწყებს, რომ კასრაძეთა განშტოებას წარმოადგენდნენ ს. კავთისხევში მოსახლე ნასერაძეები, რასაც მოსდევს საძიებელი გვარის მოყვანა იმის საუკეთესო მაგალითად, თუ როგორ ხდებოდა საქართველოში XVII ს-ის წინარე ხანაში გადმოსახლებულ ოსთა ნაწილის ქართველებში გათქვეფა⁵.

მართალია, გ. ლაზარაშვილის მიერ გამომზეურებული მასალა საძიებელი გვარის წინაპრებს ცალკერძ წარმოაჩენს ოსებად, ხოლო მათი დვალური წარმომავლობის შესახებ არავითარ მინიშნებას არ შეიცავს, მაგრამ ეს გარემოება თავისთავად არ იძლევა კასრაძეთა ტომობრივი კუთვნილების საკითხზე ნაჩქარევი დასკვნების გაკეთების უფლებას, ვინაიდან, ჯერ ერთი, ადვილი შესაძლებელია, რომ კასრაძეთა უსათუოდ ოსებად გააზრების ტრადიციას იმ დროიდან ჩაჰყროდა საფუძველი, რა დროიდანაც საბოლოოდ ირანიზირებული პირიქითი დვალეთის ხსენება უკვე ცალსახად ქმნიდა ოსეთის შემადგენელი ერთ-ერთი კუთხის ასოციაციას და შესაბამისად, კასრისხევიდან გადმოსახლებული ნებისმიერი მიგრანტიც ოსად ინათლებოდა და, მეორეც, ჩვენს განკარგულებაშია კასრაძეთა დვალური წარმომავლობის დამამტკიცებელი შემდეგი ცნობაც: „კირტიშოს ვეტიყვით, კაი ვეძა იცის, ვეძას ღელე ჩამოუდის... ჯიხვებს ძალიან უყვარს-ყე ვეძა: იმის დასა-

ლევად სურვილი მორეკავს-ყე, კასრიდან მოდიან დალოცვი-
ლები... ერთი კასრაძე იყო თურმე დვალი, სულ გაანყო-ყე
ჯიხვები. ავად რომ გახდა გამოუთქვეს ლექსი:

„ავადმყოფობა გავიგეთ მონადირე კასრაძისაო,

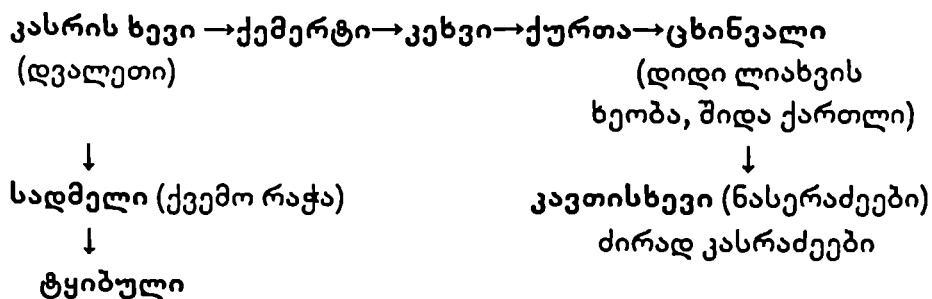
მთაში აღარ დადგა ჯიხვი, ყველა ჩამოვიდა ძირსაო!“⁶

როგორც მოტანილი ამონაწერიდან ჩანს, ერთ-ერთი რა-
ჭველი ინფორმატორი რაჭაში მცხოვრებ კასრაძეებს დვალე-
ბად გვაცნობს და ამ შემთხვევაში ეთნონიმი დვალი სულაც
არ ჩანს ხმარებული ოსის სინონიმის დონეზე.

მაშასადამე, ზემოთ დამოწმებული ორი სხვადასხვა ეთ-
ნოგრაფიული წყარო მთლიანობაში კი არ ეწინააღმდეგება,
არამედ მშვენივრად ავსებს ერთმანეთს. მათი ფრთხილი შე-
ჯერებით ცხადი ხდება როგორც კასრაძეთა წინაპრების კას-
რის ხევიდან მოსულობა და თავად გვარსახელ კასრაძის ტო-
პონიმ კასრიდან მომდინარეობა (შდრ. ანლოგიური გაფორმე-
ბის ტოპონიმიური გვარსახელები: ნარაიძე, ურეკაძე, წევე-
ლიძე, კოშკაძე და ა. შ.), ისე საძიებელი გვარის წარმომადგე-
ნელთა დვალური წარმომავლობა და მათი მცდარი შერაცხვის
გვიანდელი პრაქტიკის ისტორიული მოტივაცია.

სამწუხაროდ, კასრაძეთა წინაპრების დვალეთიდან
ტრანსმიგრაციის დროის ზუსტად დადგენა ძალზე ჭირს. ბო-
ლომდე ნათელი არაა ისიც, თუ მაინც რომელ რეგიონში მოხ-
და მათი დაედაპირველი დამკვიდრება ქართლში თუ რაჭაში.
თუმცა მთელი რიგი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეალიები
(კასრაძეთა გვარის გააზრების ტრადიცია ქემერტისა და
ცხინვალის უძველეს მოსახლეებად: ქართლელ კასრაძეთა
მიგრაციული თავგადასავლის საკითხებში ე. წ. ჩრდილოელი
ოსების კომპეტენტურობა: კასრაძეთა წარმოდგენა კასრის
ხევიდან პირდაპირ დიდი ლიახვის ხეობაში გადმოსახლებული
პირის ჩამომავლებად) ძალაურებურად გვაფიქრებინებს, რომ
კასრაძეთა წინაპრების კასრის ხევიდან ტრანსმიგრაციას
სადღაც XV-XVI სს-ში უნდა ჰქონოდა ადგილი და მათი პირ-

ველსაცხოვრისი კავკასიონის მთავარ ქედს გადმოღმა ალბათ დიდი ლიახვის ხეობა უნდა ყოფილიყო, საიდანაც ხსენებული გვარის ნამატი შემდეგ რაჭაში უნდა გადასახლებულიყო. ამდენად, კასრაძეთა (ან ქასრაძეთა) ადგილგადანაცვლების სურათი პუნქტობრივად ასე აღსდგება:

ხაჩიძე ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული ქართული გვარსახელია, რომელიც დოკუმენტურად ცნობილია XVIII ს-ის II ნახევრიდან. 1775 და 1793 წწ. დათარიღებულ საბუთებში ის ფიგურირებს ხაჩიურის ფორმით⁷. ხაჩიძეთა სამოსახლო ალაგებია იმერეთის, ქართლის და თორის სოფლები: ნაქვი (ან ნაქვა), ურთხვა, აბისისთავი, ბიჯნისი, ნაცარგორა, ოძისი, ცხრამუხა, აგარა, ალი, წრომი, აძვისი, ახალშენი, ზემო ოსიაური, ბზისხევი, ბრილი, ბულბულის ციხე, ბელაურა, გვერდისუბანი, გომი, დუმაცხოვი, ზეკოტა, თაგუეთი, ჩუმათელეთი, კოდავარდის უბანი, ლოპანი, მიწობი, ნაბახტევი, პატარა სატივე, ტაშისკარი, ტეზერი, ცივწყარო, ქაშვეთი, ქვიშხეთი, ქინძათი, ყიფიანთუბანი, ბრონა, დაბა: დ. სურამი, ქქ. ხაშური, გორი, თბილისი და ა. შ. ამათგან, ხაჩიძეები განსაკუთრებით მრავლად ცხოვრობენ იმერეთის ს. ნაქვაში და ქართლის სს. ურთხვაში, ბიჯნისში, ნაცარგორაში, ოძისში (ფრონეს ხეობა), ცხრამუხაში, რომელთა შორის უკანასკნელი სამი სოფლის ცალკეული უბნები ხაჩიძეების სახელწოდებას ატარებს. საინტერესოა, რომ ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით თუშე-

თის ს. შენაქოში მკვიდრი თუში ხაჩიძეებიც იმერეთიდან მოსულებად ითვლებიან და იმერელ ხაჩიძეებს ენათესავენ⁸.

გვარსახელს ხაჩიძეს, ისევე როგორც ხაჩიშვილს, ხაჩიშვილს პიროვნული სახელი ხაჩი უდევს საფუძვლად, რომელთაც საგულისხმო ანთროპოპარალელები მოეძებნება სვანური ხაჩილ, ხაჩირ-ის, თუშური ხაჩო-ს და მეგრული ხაჩა-ს სახით⁹. მეტად ნიშანდობლივია ხაჩ/ჟაჩ ძირიანი ტოპონიმებიც (ხაჩეში – სვანეთში; ხაჩაურთა, ჟაჩის სოფელი, ჟაჩის ხევი – თუშეთში¹⁰; ჟაჩის წვერები – ხევში)¹¹, რომელნიც უპირატესად საქართველოს მთის კუთხეებში გვხვდება. საყურადღებოა, რომ სვანურად ჟაჩა ნიშნავს გაცვეთას, გაცვეთილს, ხრიოკ ადგილს. ქიზიყში ჟაჩი ეწოდება ჩოგანს, თავიანჯოხს (აქედანაა ხაჩაობა//ჟაჩაობა – საბავშვო თამაშობაა ერთგვარი). იმერეთში გვაქვს დიალექტური ტერმინი ხაჩიხი – („ხუროების იარაღი“), ფშავეში ხაჩანა (-ცუდად ნაქსოვი უხეში შალი), ხოლო ლეჩხუმში ხაჩირო ვენახი (-ძველებური ვენახი)¹².

ხაჩიძეთა ვინაობის საკითხით თავის დროზე ნ. ბერძენიშვილიც დაინტერესდა, რომელიც თორის წყლის ხეობაში მოგზაურობის დღიურებში მოკლედ შენიშნავს: „ვიდრე ძეგლს (იგულისხმება კიმოთისმანის ეკლესია – ვ. ი.) ვათვალიერებდით ჩვენთან ვინმე ხაჩიძე მოვიდა, აქვე დაბელი კოლმეურნე. მათი გვარის (ხაჩიძეთა) საიდანმოსულობა ვკითხე. „პაპაჩემისაგან გამიგია, რომ ძირი ხატის მოსალოცავად ის წარას (ე. ი. დვალეთს – ნ. ბ.) დადიოდა; ჩვენი წინაპარი ძველ დროსვე მოსულა ქართლში, ნაქვსა და ბიჯნისს სახლებულან სურამის თავზე, შემდეგ ზოგი ხეობაში ჩამოსულა, ზოგი აქვე დარჩენილა. აქ დაბაში, ყველა მოსულა ქართლიდან (თე-დიაშვილი, მესხიძე, ლომიძე) და ვინ იცის საიდან“¹³.

საძიებელი გვარის საიდანმოსულობისა და ტომობრივი კუთვნილების შესახებ არანაკლებ საგულისხმო ინფორმაციას ვღებულობთ ხაშურსა და თბილისში მცხოვრები ხაჩიძეებისა-

გან, რომელთა მტკიცებით, ხაჩიძეთა წინაპრები წამოსულან დვალეთის სოფელ წარადან. პირველად დასახლებულან იმერეთში, ხარაგაულის რაიონის ს. ნაქვში, საიდანაც მათი ნამატი შემდეგ დამკვიდრებულა ქართლში, ხაშურის რაიონის სს. ურთხვაში და ბიჯნისში, ხოლო აქედან ხაჩიძეები ქართლის სხვა სოფლებშიც გავრცელებულან. ს. ნაქვაში მათი დასახლება დიდი ხნის წინ მომხდარა. წარა ეხლა ოსეთს ეკუთვნის, მაგრამ ხაჩიძეებს არაფერი აქვთ საერთო ოსებთან. ისინი ქართველებია, ტომად დვალეები“¹⁴.

როგორც ზემოთ დამოწმებული მასალის შეჯერებიდან ჩანს, ხაჩიძეთა გვარის წარმომადგენლებთან არა მარტო შემონახულია ცოდნა მათი დვალეთიდან მოსულობის შესახებ, არამედ დაცულია დვალეებთან ტომობრივი თვითიდენტიფიკაციის ტრადიცია, რაც სრულიად ააშკარავებს ხაჩიძეთა დვალური წარმომავლობის ფაქტს.

საინტერესოა, რომ 1841 წლის ერთ-ერთ რუსულ საბუთში მოიხსენიება დვალეთში (კერძოდ მამისონის წყლის ხეობაში) ლოკალიზებული ს. თიბის მკვიდრი ვინმე სოზა ხაჩიშვილი¹⁵. სავსებით შესაძლებელია, რომ კონკრეტულ შემთხვევაში დვალური წარმომავლობის ქართველ ხაჩიძეთა იმიერკავკასიელ თანამოგვარესთან გვქონდეს საქმე, თუმცა ამ უკანასკნელის პრეტენზია ს. თიბის (და არა წარას) მოსახლედ აღნიშნულ მტკიცებას მაინც სათუოს ხდის. ასევე ძნელია დაბეჯითებით რაიმეს თქმა ქართულ ხაჩიძესთან ე. წ. ჩრდილოელ ოსებთან დამოწმებული გვარსახელის – ხაჩიტას (хачита/хачиевы) მიმართების შესახებ.

მართალია, ხაჩიძეთა წინაპრების დვალეთიდან იმერეთში გადმოსახლების დროის ზუსტად ჩვენება ერთობ ჭირს, მაგრამ ქართლის სანახებში საძიებელი გვარის XVIII საუკუნისათვის დანამდვილებით ცხოვრებისა და დვალეთთან მისი იდეოლოგიური კავშირების გვიანობამდე შენარჩუნების ფაქტები გვაფიქრებინებს, რომ ჩვენთვის საინტერესო მიგრაცი-

ულ მოვლენასაც სადღაც XV-XVI საუკუნეებში უნდა ჰქონოდა ადგილი. ამასთან, უყოყმანოდ შეიძლება იმის თქმაც, რომ ხაჩიძეთა მხრიდან თავისი ქართველობისა და ტომად დევლობის მიჩნევა დევალთა ოდინდელი ეთნოკულტურული კუთვნილების უთვალსაჩინოესი გამოსატყულებაა.

ხაჩიძეთა ადგილგადანაცვლების სურათი პუნქტობრივად შემდეგნაირად აღდგება: ნარა (სოფელი და ხევი დევალეთში)→წაქვა (სოფელ ძირულას ხეობაში, ისტორიული ხეფინის ხევში, იმერეთში)→ურთხვა, ბიჯნისი (სოფლები შიდა ქართლში)→სურამი, ოძისი, ნაცარგორა, ცხრამუხა და ა. შ. (სოფლები შიდა ქართლში)

↓
დაბა

(სოფელი თორის წყლის ხეობაში, თორი)

↓
შენაქო

(სოფელი თუშეთში).

ამრიგად, ჩატარებული კვლევის შედეგები თვალნათლივ ცხადყოფს, რომ თანამედროვე ქართველთა შორის დევალური წარმომავლობის გვარების მიკვლევის ამოცანა რიგ შემთხვევებში საკმაოდ იოლად წყდება, რაც ბუნებრივად აღძრავს ამ მიმართულებით სამეცნიერო მუშაობის ცდუნებას და კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს დევალთა ეთნიკური ვინაობისა და დევლების შესწავლის აუცილებლობაში. ეს მიზანი განხორციელებულია მრავალწლიანი მუშაობის შედეგად შექმნილ ჩემს ვრცელ მონოგრაფიაში დევალეთისა და დევლების შესახებ, რომლის ნაწილს ეს სტატია წარმოადგენს.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. 1668 წ. ნიგნი მიცემული გიორგი მაჩაბლის მიერ ზაალ დავითისშვილისადმი, „დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, ნ. ბერძენიშვილის რედ., თბ., 1940, გვ. 66.
2. ი. მეგრელიძე, სიძველეები ლიახვის ხეობაში, თბ., 1984, გვ. 82, 87.
3. Г. Лазарашвили, О времени переселения осетин в Грузию, ж. «Советская этнография», 1966, №2, стр. 107.
4. თ. ბერაძე, რაჭა, თბ., 1983, გვ. 94-97.
5. Г. Лазарашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 107; შენიშვნა: XVII საუკუნის წინარე ხანაში საქართველოში ოსთა გადასახლებაზე ლაპარაკი და კასრადეთა მაგალითით აღნიშნული პროცესის ილუსტრირების მცდელობა ძნელად შესაძლებელია, ვინაიდან ოსები საქართველოში გადასახლებას იწყებენ XVII საუკუნის დამდეგიდან.
6. მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის, ივ. ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით, ტ. V, თბ., 1992, გვ. 134-135.
7. არზა მამუკა ხაჩიურისა სამართლის მიცემაზე ერეკლე II-ის ოქმით, „ქართული სამართლის ძეგლები“ (ქვემოთ ქსძ), ტ. XII, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1981, გვ. 276; მედიატორთა განჩინება იესე და სულხან თაქთაქიშვილების გაყრის საქმეზე, ქსძ, ტ. V, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1974, გვ. 596.
8. ვალ. ითონიშვილის ეთნოგრაფიული დღიურების თანახმად, თუში ხაჩიძეები იმერეთიდან თუშეთის სოფელ შენაქოში გადმოსახლებულან. „ორი ძმა ყოფილა გადმოსული. ერთი სოფ. ფარსმაში დასახლებულა, მეორე სოფ. შენაქოში. პირველ ძმაზე მოდიან ომაიძეები (ომაანი), მეორეზე კი ხაჩიძეები, რომელთა დანაყოფების სახელწოდებებია: ჯიჯურიანი (ჯიჯურიძენი), შიოიანი, კუსუანი, იაკობაანი,

- თორღვანი, ცოგიანი (ვალ. ითონიშვილი, თუშეთის ეთნოგრაფიული მასალები, 1973, რვეული I, გვ. 1-2).
9. ალ. ლლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, ანთროპონიმთა ლექსიკონი, თბ., 1967, გვ. 155.
 10. გ. კურდღელაიძე, თუშეთი, თბ., 1983, გვ. 125, 127.
 11. ვალ. ითონიშვილი, ხევის ტოპონიმიკა, თბ., 1971, გვ. 40-41.
 12. თ. მიბჩუანი, სვანი და სვანეთი ტერმინთა ეტიმოლოგიისათვის, კრებულში: „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, თბ., 1993, გვ. 466; ალ. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984, გვ. 742, 768; ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VIII, თბ., 1964, გვ. 1358.
 13. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1964, გვ. 235.
 14. ცნობა მოგვანოდა თბილისელმა თენგიზ ხაჩიძემ (25.04.1993 წ.).
 15. История Юго-осетии в документах и материалах, т. II, сост. И. Н. Цховребов, Сталинир, 1960, стр. 433.

3. დავალებისა და დვალეთის საკითხისათვის

დვალეები (ძველი ორთოგრაფიით „დუალნი“//„დვალნი“) კავკასიონის მთავარი ქედის ცენტრალური ნაწილის ძველთაძველ მკვიდრთ წარმოადგენდნენ, რომელნიც თავისი ისტორიული ბედით ათასწლეულების მანძილზე მჭიდროდ და ცალკერძ იყვნენ დაკავშირებულნი ქართველებთან, ხოლო XIV ს-ის შემდგომ ხანაში უკვე კავკასიის მთიანეთში ინფილტრირებულ ოსებთანაც. ამ უაღრესად თვთმყოფადი და არც თუ მცირერიცხოვანი ტომის ძირითადი სამოსახლო მხარე – დვალეთი (ძვ. ორთ.: „დუალეთი“//„დვალეთი“), ვითარცა შორეული წარსულიდან (ძვ. წ. IV ს-დან სიცი!) ქართული სახელმწიფოს ერთ-ერთ „ნაპირის ალაგად“ ქცეული და ეკლესიურად ნიქოზის საეპისკოპოსოში V ს-დან შემავალი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ქვეყანა, თავდაპირველად მთლიანად კავკასიონის მთავარსა და გვერდით ქედებს შორის ლოკალიზდებოდა და ამჟამად ე. წ. „ჩრდილოეთ ოსეთის რესპუბლიკის“ საზღვრებში მოქცეულ 500 კმ²-მდე ფართობის მინა-წყალს მოიცავდა, რომელიც რუსულ ენაზე გამოცემულ სამეცნიერო თუ პოპულარულ ლიტერატურაში არაიშვიათად ზოგადად „ნარა-მამისონის ქვაბულის“ («Наро-Мамисонская котловина») ან უბრალოდ „Туалетия“-ს სახელწოდებით ფიგურირებს. მდ. თერგის მარცხენა შენაკადის – არდონის სათავეებიდან დაბა ბურონამდე (სხვა ცნობით კი დაბა ნუზალამდე ან დაბა მიზურამდე) გადაჭიმულ და ექვსი უმთავრესი ხევისაგან (1. ზახა, 2. ნარა, 3. ზრამაგა, 4. ზროგო, 5. ჟღელე, 6. კასრი) შენივთებულ ხსენებულ კუთხეს, რომელსაც აქ მოგვიანებით შემოხიზნულმა ოსებმა „თუალთა“ („Туалтæ) ან „თუალგომი“ („Туалгом“) შეარქვეს, პირობითად შეიძლება ბუდე დვალეთიც ვუნოდოთ, ვინაიდან გარკვეული ქრონოლოგიური პერიოდებიდან დვალეთის ქვეყნისათვის ნამდვილად არ ყოფილა

უცხო როგორც საგრძნობი ტერიტორიული გაფართოვების (კერძოდ, დიდი ლიახვისა და თერგის ხეობათა მაღალმთიან მონაკვეთებზე განვრცობის), ისე თანდათანობით დავიწროვებისა და სამ ურთიერთმომიჯნავე ერთეულად (1. საკუთრივ დვალეთად, 2. თრუსოდ და 3. მაღრან-დვალეთად) დანაწევრების ტენდენცია. ეს უკანასკნელი კი, თავის მხრივ, შეპირობებული იყო ცენტრალური კავკასიონის ჩვენთვის საინტერესო სექტორში საუკუნეების მანძილზე მიმდინარე რთული ეთნოდემოგრაფიული, ეთნოკულტურული და ეთნოპოლიტიური პროცესებით, რომელთა კანონზომიერი შედეგია ერთი მხრივ დვალთა ინტენსიური ქართიზაცია და საქართველოს სხვადასხვა მხარეებში მასობრივი მიგრაციის კვალობაზე მათი უმტკივნეულო შერწყმა ადგილობრივ ეთნოტერიტორიულ ჯგუფებთან (ქართლებთან, მოხევეებთან, რაჭველებთან, იმერლებთან და სხვ.), ხოლო მეორე მხრივ საკუთრივ დვალეთში რიცხობრივ უმცირესობაში აღმოჩენილ დვალთა ასიმილაცია იქ მტკიცედ დამკვიდრებულ ირანულენოვან ოსთაგან (XV-XVIII სს.), აგრეთვე ადმინისტრაციულად საქართველოს შემადგენლობაში XIX ს-მდე დარჩენილი ბუდე დვალეთის აბსორბცია ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოსეთის მიერ და საბოლოო ანგარიშით, ფართოდ გაგებული დვალეთის ოდინდელი მიწა-წყლის განაწილება საქართველოსა და ოსეთს (ოს. «Ир»//»Ирыстон») შორის.

უთუოდ მოვლენათა ამდაგვარი მსვლელობის მანიშნებელია ის ფაქტი, რომ ბოლოდროინდელი შინაარსობრივი გადასხვაფერებისა და ნაწილობრივი დეეთნონიმიზაციის მიუხედავად საუკუნეების სიღრმიდან აქამომდე მოღწეულმა ცნებებმა დვალმა და დვალეთმა ყველაზე ღრმა კვალი სწორედ საქართველოსა და ოსეთის ონომასტიკონსა და ქართულ ლექსიკას დაამჩნია, ხოლო დვალებისა და დვალეთის შესახებ მეტ-ნაკლებად პოზიტიური ცოდნაც მხოლოდ აღნიშნულ ქვეყნებში იქნა დაუნჯებული.

ასე, ქართული ანთროპონიმიული არეალი კარგა ხანია შევსებულია ეთნონიმიური გვარების დვალის, დვალისა, დვალისის, დვალისაძის, დვალისაშვილის, დვალისაძის, დვალისაშვილის, დვალისაშვილის და დვალისაშვილის ფრიად სოლიდური პლასტით (შდ.: მესხი, მესხიძე, მესხაძე, მესხია, მესხელი, მესხიშვილი, მესხიძე; ჯავახი, ჯავახაძე, ჯავახია, ჯავახიშვილი; მეგრელი, მეგრელიძე, მეგრელაძე, მეგრელიშვილი, მეგრელაური; სვანი, სვანაძე, სვანიძე, სვანიშვილი; ჭანიშვილი, ჭანიძე; კლარჯიაშვილი, კლარჯიშვილი; შავშიშვილი; გურული, გურიელი, გურიელიძე; აბაზგია; აფხაზი, აფხაზავა, აფშილავა და ა. შ.), რასთან დაკავშირებით ძალაუფლებურად გვახსენებს თავს ჯერ კიდევ XI-XIII სს-ის გამოჩენილი ქართველი კალიგრაფების იოანე, მიქელ, სვიმონ და გიორგი დვალეების, ქრისტიანობისათვის წამებულ ნიკოლოზ დვალის (XIII-XIV სს.), სახალხო მთქმელის ბააკა დვალისის (XVII ს.) და ხვათა (შდრ.: კონსტანტი კახი, ილარიონ ქართველი, მიქელ აფხაზი, იოანე სვანი, იოსებ მოხევე და ა. შ.) სახელები. თანაც, ხსენებული გვარების ანინდელ მატარებელთა საერთო რიცხოვნობა (სულ 9929 სული; ამათგან: დვალისი - 5471, დვალი - 3135, დვალიძე - 767, დვალაძე - 277, დვალაშვილი - 269, დვალისაშვილი - 8, დვალისაძე - 2, დვალისაძე - 1, დვალისანიძე - 1)¹ და მათი გავრცელების გეოგრაფია (ქართლის, კახეთის, იმერეთის, რაჭის, სამცხის, გურიის, აჭარის ასობით სოფელი, დაბა თუ ქალაქი) იმდენად შთამბეჭდავია, რომ დღესდღეობით სიტყვა დვალი ქართველთა უმეტესობის ცნობიერებაში ანაზღად ჰბადებს რიგითი ანთროპონიმის, უწინარეს ყოფლისა კი რაჭული გვარსახელის ასოციაციას. სხვათა შორის, იმავე რაჭაში გვხვდება მაორიენტირებე-

¹ ცნობები ჩვენთვის საინტერესო გვარსახელების შესახებ მოგვანოდა შპს „ინფოს“ მეცნიერმა თანამშრომელმა, ტექნ. მეცნ. კანდ. ბ-ნმა ლევან ჩხაიძემ, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებ.

ლი ტერმინი **დვალთაური**, რომელსაც დვალთა საგვარეულო-დან გამოთხოვილ ქალთა მისამართით იყენებენ².

მეტად ნიშანდობლივია დვალთა უწინდელი განსახლებისა და ფართო-მასშტაბიანი ადგილმონაცვლეობის მაუწყებელი ეთნოტოპონიმიური დანაშრევი (**დვალთა, დვალთა, დვლები, ნადვალევი, ნადვალეთი, დვალთანთკარი, დვალუ-ლა (ან დვალურა), დვალშივლები (ან დვალშივლების თე-მი), სადვალო მთა, დვალთკარი, დვალეების ტყე, დვალლორ-ლი, დვალთგორა, დვალთევი და სხვ.**) საქართველოს საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე (შიდა და ქვემო ქართლი, თრიალეთი, ხევი, იმერეთი, რაჭა, აჭარა), რომ აღარაფერი ვთქვათ დვალეთის მეზობელი მხარეების (რაჭის, ხევის, მთიულეთის, ქსნისხევის) მკვიდრთაგან ნარა-მამისონის ქვაბულისა (ე. ი. ამჟამად ე. წ. ჩრდილოეთ ოსეთში მოყოლილი ბუდე დვალეთისა) და დიდი ლიახვის ხეობის სათავეების (სს. ზღუბერსა და ერემას შორის მდებარე რაიონი) შესაბამისად **დვალეთად (ან დოვლეთად//დოლეთად//მდორეთად) და მალრან-დვალეთად (ან მალრან-დოვლეთად//მალლა-მდორეთად//მალლან-დოლეთად)** სახელდებაზე. ამასთან, ოსებთან შერწყმულ მთიელ დვალთა მოსაზღვრე და ოსურ დვალურ ეთნოსებთან ურთიერთობის გამოცდილების მქონე აღნიშნული კუთხეები იმითაცაა ღირსშესანიშნავი, რომ იქ ერთნაირი წარმატებით ხერხდება როგორც „დვალის“ „ოსის“ სინონიმად გადაქცევის, ეთნიკურ ოსებზე ავტომატურად გადატანისა და მისი დეეთნონიმიზაციის პროცესის შემდგომი გაღრმავების, ისე დვალთა და ოსთა ურთიერთგამიჯღვნის ტრადიციის გამძლეობის ამსახველი მასალის თანაზომიერად მიკვლევა. მართლაც, თუკი ადგილობრივ ინფორმატორთა ერთი ნაწილი დვალს უკმევლარ განასხვავებს ოსისაგან და, საერთოდ დვალებს ოსე-

² ცნობის მოწოდებისათვის მაღლობას მოვახსენებ ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატს აკაკი სოხაძეს.

ბის შემადგენლობაში გულისხმობს, ხოლო ზოგიერთი მთიუ-
ლი და რაჭველი მთხრობელი დვალს ზოგადად ყაჩაღის, გაყა-
ჩალებული ოსის ან ხეპრეს, ბენტერას მნიშვნელობით ხმა-
რობს (შდრ.: დეეტონონიმიზაციის ანალოგიური შემთხვევები:
აფხაზი (ხევსურ.)=ფიცხი, ყოჩაღი; ავლანი (ქიზიყ.)= გლახა-
კი; ალანი (მეგრ.)=ყოჩაღი, ალალი, პატიოსანი; აბდალი
(გურ.)=სულელი და ა. შ.), მათი მეორე ნაწილი ეხლაც მკვეთრ
ზღვარს ავლებს დვალებსა და ოსებს შორის, უყოყმანოდ
მიუთითებს რა პირველთა ტომობრივ ინდივიდუალობაზე ან
ქართველი ეთნოსისადმი კუთვნილებაზე (sic).

საგანგებო ყურადღებას იქცევს ის დეტალიც, რომ ეთ-
ნოგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობით შესაძლებელი ხდება
ათეულობით ქართული და ოსური დიდ-პატარა ნათესაური
კოლექტივის (მაგ.: ქართველი კასრაძეების, თედეშვილების,
თვაურების, ბაგაურების, ჯელიძეების, ელყანიშვილების,
ბიგანიშვილების, გოგიჩაშვილების, ჩოჩიშვილების, ხაჩი-
ძეების, ხურიშვილების, ზაქაიძეების, ზაგაშვილების, ნა-
რაიძეების და ა. შ. და ოსი თედეელების, თუაეების, ბაგაეე-
ების, ჯელიეების, ელყანოების, ბიგანოების, გოგიჩაეე-
ების, ჩოჩიეების, გაგლოეების, ხურიეების, ნანიეების,
კოკაეების და ა. შ.) დვალური წარმომავლობის ან დვალეთი-
დან მოსულობის დამტკიცება და მათი მიგრაციული მარშრუ-
ტის დაზუსტება, აგრეთვე ამა თუ იმ რაიონის აწინდელ მკვი-
დრთა უმეტესობის ასევე დვალეთიდან გადმოსახლების დად-
გენა, რაც კარგად ჩანს თუნდაც რაჭველთა მიერ კუდაროს
ხეობის ოსების ჩასაყვლის ოსებად და დვალეთის ოსებად და-
ყოფის კონკრეტულ მაგალითზე³.

ალბათ შემთხვევითი არაა ქართულ ბოტანიკურ ნომენ-
კლატურაში სახელწოდება დვალურას (აჭარ. დვალური -

³ კუდაროს ხეობის ოსების ამგვარ სახელებზე ცნობისათვის მად-
ლობას მოვახსენებ პროფესორ ბახვა გამყრელიძეს.

მრავალწლოვანი ბალახოვანი მცენარე მატიტელასებრთა ოჯახისა; Polygonum bistorta) დამონმებაც, რომელიც შესაძლოა სწორედ ტოპონიმ დვალეთისაგან მომდინარეობდეს (შდრ.: ლობიოს ჯიშის სახელწოდება ნილკნურა←ტოპონ. ნილკანისაგან; ვაზის ჯიშის სახელწოდება წობანური←ტოპონ. წობანისაგან და ა. შ.) ან პირიქით, თავად იყოს იმავე დვალეთის მანარმოებელი შდრ.: თელა→თელავი; წნორი→წნორი, მუხა→მუხრანი და ა. შ.).

ასევე ვერ ავუვლით გვერდს სვანურ და მთიულურ დარგობრივ ლექსიკაში ფიქსირებულ ტერმინებს დვალეთურ დანას (სვან. ლუდლუ გჳრ) და დვალურ ცხენს (მთიულთა განმარტებით „ტანად მომცრო, თუშცა ძალზე ამტანი ცხენის ჯიში), რომელთა გაჩენას ალბათ დვალთა და სვან-მთიულთა მჭიდრო სამეურნეო-კულტურულ კავშირითიერთობას უნდა ვუმაღლოდეთ.

არანაკლებ რელიეფური ასახვა ჰპოვეს დვალეებმა და დვალეთმა ორ უმთავრეს ეთნოლინგვისტურ ჯგუფად-ირებად (ირელებად) და დიგორებად (დიგორელებად) ან როგორც ეს სპეციალურ ლიტერატურაშია მიღებული, ირონებად (ან ირონელებად: ироны//иرونцы) და დიგორელებად (дигорцы) დანაწევრებულ თანამედროვე ოსთა (თვითსახელწოდება ирон, дыгурон) ტოპო-ეთნო-ანთროპონიმიაში.

თქმულის ილუსტრირება კი უპრიანია დავიწყოთ იმით, რომ ამჟამად ოსეთის (ირისთონის) ფარგლებში მოქცეული და ალაგირის (ოს. Уæлладжыр), ქურთაულის (ოს. Куырттаг), თაგაურისა (ოს. Тагат) და დიგორის (ოს. Дыгур) ოსური თემებისაგან გამიჯნული ნარა-მამისონის ქვაბული (resp. ბუდე დვალეთი) თუალთად (ოს. Туалтæ =თუალები//თუალეთი) ან თუალგომად (ოს. Туалгом=თუალების ხევი; Туальское ущелье) არის სახელდებული, ხოლო ამ მთიან მხარეში

მცხოვრებ ოს-ირონთა ლოკალური ეთნოპარციალური ჯგუფის წარმომადგენლები თუალებად (ოს. **Туаллаг**=**туалец**) იწოდებიან, რაშიც ძნელი არაა ქართული დვალის (დუალის) და დვალეთის (დუალეთის) შესატყვისი, ოღონდ ოსურ ყაიდაზე გაფორმებული (ასიმილირებული) ეგზონიმების დანახვა. ამასთან, დვალთა ერთი ნაწილის ოსებში გათქეფვის შემდეგ, ჯერ გაოსებულ დვალეებზე, მერმე კი თუალგომელ ოსებზე მიმაგრებული და ოსური ეთნონიმის ცნებად ქცეული თუალი ეთნოგრაფიული მასალის თანახმად დაახლოებით ისეთივე ტაქსონომიური რანგის შიდაეთნიკურ დანაყოფს ფარავს ოსი ხალხის შემადგენლობაში, როგორსაც, მაგალითად, ალაგირელი (ოს. **Уæлладжирæг**). ქურთათელი (**Куырттатаг**), დიგორელი (**Дыгурон**), კუდაროელი (**Кудайраг**), ჯავისხეველი (**Дзæукомæг**) და სხვ. ცხადია, ეთნონიმ დვალ-თუალის მონაწილეობით არის წარმოქმნილი აწინდელი ოსეთ-ირისთონის ტერიტორიაზე ფიქსირებული ისეთი ტოპონიმებიც, როგორიცაა: **Туалты адаг**, **Туалтæ**, **Туалты ком**, **туалæгон**, **Туалцки ком** და **Дуалдер**.

უთუოდ საინტერესოა რაჭის ტერიტორიაზე (კერძოდ, კუდაროს ხეობაში) უპირატესად ნარა-მამისონის ქვაბულიდან (ე. ი. ოს. თუალგომიდან) მიგრირებულ და რაჭველთა მიერ დვალეთის ოსებად შერაცხილ ოს-ირონთა მეორე კუთხური თვითსახელწოდების დონეზე იმავე თუალის (**туаллаг**) გამოყენებაც კუდაროელის (ოს. **Кудайраг**=კუდაროელი) გვერდით, აგრეთვე, ე. წ. ჩრდილოელ ოსთა ანთროპონიმიულ სექტორში ტერმინ **თუალაგისგანვე** წარმომდგარი გვარსახელის **თუალლაგთას** (ოს. **Туаллагтæ**//**Туаллаговы**; შდრ. ქართული დვალი, დვალაძე, დვალიძე, დვალიშვილი) დადასტურება სხვა ტოპონიმიური თუ ეთნონიმიური გვარსახელების (მაგ.: **Дигур**//**Дугуровы**←ეთნონ. **Дыгур**; **Куырттата**//**куртаевы**←ტოპონ. **Куырттат** და სხვა) პარალელურად.

უდავოდ ფასეულია ის ფაქტიც, რომ მაღრან-დვალეთი ე. წ. სამხრეთელ ოსებთან ცნობილია ურსთუალთას (ოს. *Урстуалтæ*=თეთრი თუალები//*Белые Туальцы* ან თეთრი თუალები//*белая Туалетия*) სახელწოდებით, ხოლო ოსურ ზეპირსიტყვიერებაში თავს იჩენს ერთობ საგულისხმო ოპოზიციური ნყვილი შესაბამისად, ურსთუალთისა და თუალგომის მოსახლეობის აღმნიშვნელი ტერმინების ურსთუალლაგის (ოს. *Урстуаллаг*=თეთრი თუალი//*Белый туалец*) და საუთუალლაგის (ოს. *Саутуаллаг*=შავი თუალი//*черный туалет*) სახით, რაც საკუთრივ დვალთა შორის წარსულში მიღებული ან მათი მისამართით ხმარებული ქართული ეთნოტოპონიმიური დუბლეტის: თეთრი დვალი – შავი დვალი-ს და თეთრი დვალეთი – შავი დვალეთი-ს გვიანდელი ოსური ონიმური კალკი ჩანს.

შემთხვევითი არაა ის გარემოებაც, რომ ნარა-მამისონის ქვაბულის ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილში მცხოვრებ ოს-თუალთათვის დამახასიათებელი და ენათმეცნიერულ ლიტერატურაში ოსური ენის ირონული (-აღმოსავლეთოსური) დიალექტის თუალური კილოკავის (*туальский говор*) სახელწოდებით ცნობილი მეტყველება აშკარად ფონეტიკურ სიახლოვეს ამჟღავნებს დიდი ლიახვის ხეობის და ზემო წელზე განსახლებულ სამხრეთელ ოსთა (კერძოდ ჯავისხვეელთა) შორის გავრცელებულ ე. წ. ჯავურ კილოსთან (*джавское наречие*), რაც შესაძლოა სწორედ ოსურ-დვალური ეთნოსიმიზმის ოდინდელი არსებობისა და მისი ტერიტორიული განთავსების მანიშნებელ ლინგვისტურ რემინისცენციად იმსახურებდეს აღქმას.

დვალეთის და ოსეთის ისტორიულ-გეოგრაფიულ ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით ძალზე სიმპტომატურია ბუდე დვალეთის (ოს. თუალგომის) მეზობელი ოსური თემისათვის შერქმეული სახელწოდება ალაგირის (ოს. *Уаллад-*

жир; ქართ. ნყარ. ვალაგირი, რუს. Алагир) უაღრესად გამჭირვალე ეტიმოლოგია (Ужладжир: (=ზემო)+ Ир (=ოსეთი) =ზემო ოსეთი) და ოსეთის ტოპონიმიურ ველზე ტერმინ დალაგირის (ოს. Джладжир: джлаг (=ქვემო)+ Ир (=ოსეთი) =ქვემო ოსეთი) შემონახვაც, საიდანაც ლოგიკურად გამომდინარეობს ის დასკვნა, რომ თავის დროზე ოსები ე. ნ. თუალგომს აშკარად ირის (ე. ი. ოსეთის) სამხრეთით ათავსებდნენ და, მაშასადამე, ბუდე დავაღეთის გააზრებას ოსეთ-ირისთვის შემადგენელ ნაწილად მათთან წინ უსწრებდა ხსენებული ქვეყნების ტერიტორიული ურთიერთგამიჯვნის ტრადიცია.

დაბოლოს, საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ის დეტალიც, რომ ჩრდილოელი ოსები სამხრეთელ ოსებს ზოგადად კუდაროელებს (ოს. Кударга=кударец), უფრო იშვიათად კი (ხუ-საირაგებს ოს. Хусайраг = სამხრეთელი) ეძახიან, თუმცა ზოგიერთი მათგანი (კერძოდ ალაგირელ რესპოდენტთა მცირე ნაწილი) კუდაროელებად სახელდებულ თავის სამხრეთელ თანამოძმეებს თუალებსაც უწოდებს ამ უკანასკნელთა უმრავლესობის თუალგომიდან გადმოსახლებულად მიჩნევის საფუძველზე. ცხადია, ამდაგვარი ინფორმაცია სერიოზულ დაბნეულობას უწყობს ხელს, ვინაიდან, ჯერ ერთი, უკლებლივ ყველა სამხრეთელი ოსის კუდაროელად ან თუალად გამოცხადება ისეთივე მიუტყევებელი შეცდომაა, როგორც, მაგალითად, მათი სახელდება უსათუოდ ქურთათელად, თავაურელად ან ალაგირელად; მეორეც, თავად ოსი-თუალების შეხედულებით მათი განსახლების რაიონი მარტოოდენ თუალგომის 11 უმთავრესი ხევით (გურკუმთაქომი, ფალლაგქომი, ზაყყაგქომი, ზრუგქომი, ცმიაგქომი, უარნეგქომი, ადაიქომი, ნარქომი, კასარაგქომი, მამისონქომი, ჯანათიქომი) იფარგლება და არ ვრცელდება კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის სამხრეთ კალთაზე; მაგრამ ესოდენ თვალშისაცემი ხარვეზების მიუხედავად ე. ნ. სამხრეთელ ოსთა თუალებად

წარმოჩენის მოტივი ჩვენთვის მაინც სრულიად გასაგებია, რამეთუ სამხრეთელ ოსთა საერთო მასაში თუალგომიდან გამოსახლებულ ნათესაურ კოლექტივთა საკმაოდ დიდ ხვედრით წილს წამდვილად ვერავინ გახდის სადავოს.

ვფიქრობთ, ყოველივე წინთქმულის გათვალისწინებით ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს იმაზე, რომ საქართველოსა და ოსეთის ისტორიაში მეტ-ნაკლებად „წილდებულ“ დვალთა ეთნიკური ვინაობის, მათი ეთნოგეოლოგიის თუ ეთნოტრანსფორმაციის და დვალეთის ისტორიული გეოგრაფიის პრობლემების გამონვლილვითი დამუშავება ქართველი და ოსი ხალხების მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის კვლევის, უწინარეს ყოვლისა კი ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთ სექტორში (ე. ი. ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო-ს“ ტერიტორიაზე და ზოგიერთ მიმდებარე რეგიონში) ოსთა გამოსახლების ჯერაც სადისკუსიო საკითხში ზუსტი ორიენტაციის აუცილებელი წინაპირობაა.

გამოთქმულ აზრს ალბათ განამტკიცებს, ის გარემოებაც, რომ დვალეები წარა-მამისონის ქვაბულის (ე. ი. ბუდე დვალეთის მინა-წყლის) გარდა დიდი და პატარა ლიახვის, პირიქითი არაგვის (მერმინდელი თერგის), ჯეჯორისა და ქსნის ხეობების სათავეების საკმაოდ ძირძველ მკვიდრთაც წარმოადგენდნენ და ქართიზაციის ორბიტაში ნაადრევად ჩართვის კვალობაზე ეთნოკულტურულად ქართველ მთიელთა სიას ავსებდნენ მოხევეების (უწინდელი წანარების), ხადელების, ცხავატელების, გუდამაყრელების, ჭართალელების, ფხოველების, თუშების, თიანელების და სვანების გვერდით. მათგან სანახევროდ ან თითქმის მთლიანად დაცლილ ხსენებულ ხეობებში კი გვიანფეოდალურ ხანაში (XVII-XVIII სს-ში) დაშენებას იწყებენ ერთი მხრივ ბუდე დვალეთიდან (ოს. თუალგომიდან) გამოსული და XV-XVI სს-ში იქ აქტიურად მიმდინარე ირანიზაციის პროცესის შედეგად ოს-ირონთა საერთო მასაში უკვე თუალების სახელწოდებით ინკორპორირებული დვალეები

(resp. დვალყოფილი ოსები) ან გაოსების ზღურბლთან მდგომი მათი თანამეტომეები, ხოლო მეორე მხრივ, „ნატურალურ“ ოს-ირონთა (ძირითადად ქურთათელთა, ალაგირელთა და თავაურელთა) მოზრდილი პარტიები საკუთრივ ბუდე დვალეთში მცხოვრები იმ ოს-ირონების ჩავთლით, რომელთაც ნარ-მამისონის ქვაბულში შერწყმა-შედუღაბების საფუძველზე საბოლოო ანგარიშით ასევე თუალებად წოდებული თუალგომელი ოსების (//ბუდე დვალეთის ოსების) ლოკალური ეთნოტერიტორიული ჯგუფი მოგვცეს თანამედროვე ოსი ხალხის შემადგენლობაში. ცხადია, თუალგომელ დვალთა აკულტურაციის ისედაც „მდიდარი გამოცდილების“ მქონე ოს-ირონებს სულაც არ გასჭირვებიათ თავიანთ ახალ საბინადრო რეგიონში კანტიკუნტად შემორჩენილი დვალური მოსახლეობის ნაშთების ასიმილაცია ან მამა-პაპისეული ადგილ-საცხოვრისიდან მათი მეთოდური დეპორტაცია. თუმცა, ეთნიკური ვითარების ესოდენ მკვეთრად შეცვლისა და დვალების საბოლოოდ გადაოსების (უპირატესად კი ე. წ. თუალებად ტრანსფორმაციის) პირობებში ქართველთა ერთმა ნაწილმა (პირველ რიგში კი დვალთა საცხოვრისის მომიჯნავე მთიელობამ) კვლავაც განაგრძო ტერმინ **დუალი-ს** (დვალი-ს) ტრადიციული მისამართით გამოყენება, ოღონდ ამჯერად უკვე ნადვალარი ტერიტორიის ახალ მობინადრეებთან (-ირანულენოვან და მნიშვნელოვანწილად დვალყოფილი ან თუალგომიდან მიგრირებული ოსებისაგან დაკომპლექტებულ მოსახლეობასთან) მიმართებაში, რამაც საბოლოო ანგარიშით განაპირობა ცნება **დვალის** ტრანსპლანტაცია ეთნიკური ოსების განსაზღვრულ კონტინგენტზე და მისი გარდაქმნა ოსის სინონიმურ ეთნონიმად.

ამდენად, საკმარისია ცნებების **დვალი-ს** და **თუალი-ს** დაუდევარი ურთიერთშეთანაბრება, დვალთა ეთნოტრანსფორმაციის (//ოსებში ნატურალიზაციის) ხაზგასმული შედეგების უტრირება და ეთნორელატიური თვალსაზრისით ძველ დვალებსა და გვიანდელ თუალებს (თუალგომელ ოსებს) შო-

რის არსებული აშკარა სხვაობის ეჭვქვეშ დაყენება, რომ უმაღლესი დედალებში, უკეთეს შემთხვევაში, ერთობ ნაადრევად ირანიზირებული კავკასიური ტომის, უარეს შემთხვევაში კი ერთ-ერთი უძველესი ოსური ტომის ამოცნობის ცდუნება და შესაბამისად, ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთ ნაწილში ოსთა გადმოსახლების საკითხის ობიექტური გაშუქების შესაძლებლობაც ბუნებრივად მცირდება.

უნდა ვაღიაროთ, რომ დედალთა ვინაობის კვლევის სფეროში თავჩენილი გაუგებრობანი და საქართველოში ე. წ. სამხრეთელ ოსთა პირველი კომპაქტური დასახლებების გაჩენის დროის ხელოვნურად დაძველების ტენდენციაც, რითაც სისტემატურად სცოდავს სპეციალური ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ენათმეცნიერული ლიტერატურა, მეტწილად ეთნონიმ დვალის პირვანდელი სემანტიკის ბოლოდროინდელი გაბუნდოვნების და ოსებზე ტრანსპლანტაციის ფაქტიდან ნაჩქარევი დასკვნების გამოტანით და სახელწოდება დვალის ოსური თუალის შესატყვის ქართულ ეგზონიმად გააზრების პრაქტიკით არის შეპირობებული. რა ხანია, სწორედ შუა საუკუნეების დვალთა ოს თუალებთან (ე. ი. თუალგომელ ოსებთან) ხელალებით გაიგივება და ოსი ხალხის მესამე უმთავრეს ეთნოლინგვისტურ ჯგუფად (ირონების და დიგორების გვერდით) დახასიათებული თუალების „უწინდელ სამხრეთელ ოსებად“, ხოლო ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო“-ს ტერიტორიის მაინცდამაინც თუალგომად გამოცხადება უმაგრებს ზურგს საქართველოში ოსთა თითქოსდა ხანგრძლივი და ეტაპობრივი გადმოსახლების იმ ყალბ კონცეპციას, რომლის თანახმად დვალები დაჟინებით განიხილებიან ოსთა პირველ მიგრაციულ ტალღად ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ მიწა-წყალზე, თანამედროვე სამხრეთელი ოსები კი მათ (ე. ი. „უწინდელ სამხრეთელ ოსთა“ ანუ დვალთა) ნაფუძრებზე XVI-XVIII სს-დან დამკვიდრებულ ოს მოახალშენეთა პირდაპირ მემკვიდრეებად ან, სულაც, იმავე დვალთა ახალ ფენად (?!).

ერთი სიტყვით, დვალთა ვინაობის საკითხთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული სათანადო ლიტერატურაში ოსთა ჩამოსახლების საკითხი. „თუ დვალებს ოსებად მივიჩნევთ, ბუნებრივად უნდა ვაღიაროთ, რომ ოსები ძველთაგანვე ცხოვრობდნენ კავკასიის მთავარი ქედის პირაქეთა კალთებზე. ხოლო თუ დამტკიცდება, რომ დვალები და ოსები სხვადასხვანი არიან, მაშინ ოსთა ჩამოსახლების საკითხიც სხვანაირ გადანყვეტას მოითხოვს“⁴.

არადა, დვალების ოსებად (ან მაინცდამაინც „სამხრეთელ ოსებად“), დვალეთის ქვეყნის კი ოსეთად (ან მაინცდამაინც „სამხრეთ ოსეთად“) მონათვლის ცდების გაბათილების შემთხვევაში დიდი და პატარა ლიახვის, ქსნის, ჯეჯორის და თერგის ხეობებში ოსთა გადმოსახლების ზუსტი თარიღის დადგენა მთლიანად დამოკიდებული ხდება ჩვენს განკარგულებაში არსებული წერილობითი წყაროების ცნობებისა და თავად ოს მევლეეართა მიერ ფართოდ გამომზეურებული ეთნოგრაფიული მასალის მიუკერძოებელ ანალიზზე. ეს უკანასკნელნი კი ოს-ირონთა მასობრივ შემოსევებს ბუდე დვალეთის (ოს. თუალგომის) ხევებში მხოლოდ XV ს-ში დაწყებულ ეთნიკურ პროცესად სახავენ, ხოლო ე. წ. სამხრეთელ ოსთა წინაპრებს კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის გადმოღმა არა უადრეს XVI ს-ში დამკვიდრებულ მოახალშენეებად ჩარმოაჩენენ. თანაც, ოსური ხალხური თქმულებების მიხედვით შესაძლებელი ხდება ოსობის ზოგიერთ მაღალმთიან ხეობაში ძალით დამაგრებისა და იქიდან მკვიდრი დვალური მოსახლეობის ნაშთების განდევნის სურათის აღდგენაც, რასაც თვალნათლივ მოწმობს თუნდაც თრუსოელ ოსთა შორის დაფიქსირებული გადმოცემა თერგის სათავეებში „ყაბარდოელთა“ ან „ჩერქეზთა“ ოდინდელი ცხოვრები-

⁴ დ. გვრიტიშვილი, დვალთა ვინაობისა და ოსთა ჩამოსახლების ისტორიისათვის, „მომომხილველი“, I, თბ., 1949, გვ. 115.

სა და აქ გვიან მოსულ ოსთა მიერ მათი „ჯოხებით გადალალვის“ შესახებ (ამ შემთხვევაში ზოგადად „უცხო“, „არათვისტომის“, „მტრის“ მნიშვნელობით ხმარებული და ქართული „თათარის“ ადექვატური შინაარსის მქონე ცნებების „ყაბარდოელის“ ან „ჩერქეზის“ ქვეშ იოლად ამოიცნობიან სწორედ თრუსოელი დევლები), ანდა ლიახველ ოსთა განმარტებები დიდი ლიახვის ხეობის სათავეებში ე. წ. ცარციათების ცხოვრების (სიტყვა ცარციათი ოსებთან ტრადიციულად უცხო, იდუმალებით მოსილი, გადაშენებული ხალხის აღმნიშვნელ ტერმინად გამოიყენება) და შემდეგ მათ ნასახლარებზე ოსირონთა დამკვიდრების შესახებ. ასე რომ, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალის შუქზე ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო“-ს ტერიტორიაზე და ზოგიერთ მიმდებარე მხარეში ოსების გადმოსახლების ქვედა ზღვარის XVI საუკუნეს ჩაცილების შესაძლებლობა თავისთავად გამოირიცხება. ამასთან, ელემენტარული ლოგიკის ძალით ოსები გვიან მოსულნი გამოდიან არა მარტო ყოფილი ავტონომიური წარმონაქმნის, არამედ საკუთრივ ე. წ. „ჩრდილოეთ ოსეთის“ (ე. ი. აწინდელი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოსეთის) ტერიტორიის განსაზღვრულ ნაწილზეც, რაც საბოლოოდ ააშკარავებს ცენტრალურ საქართველოში ოსებისა და ოსეთის ოდითგანვე არსებობის შესახებ გამოთქმულ შეხედულებათა სრულ უნიადგობას.

ვფიქრობთ, ეს პრინციპული კონსტატაციაც ჯეროვანი სისავსით ნათელყოფს დევალთა ეთნიკური ვინაობისა და დევალეთის ისტორიული გეოგრაფიის პრობლემების იშვიათ აქტუალობას, რასაც ქართულ-ოსური წინააღმდეგობების არნახული გაღრმავებისა და ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ საკითხის ირგვლივ მიმდინარე თეორიული დავის უკიდურესი გამძაფრების ჟამს მით უმეტეს ვერავინ გახდის სადავოს. პირიქით, რაც დრო გადის, დევლებისა და დევალეთის ისედაც პოპულარული, თუმცა მნიშვნელოვანწილად მაინც *terra incognita*-დ დარჩენი-

ლი თემატიკა სულ უფრო მეტად ექცევა სწავლულთა ყურადღების ცენტრში და ფრიად პოლიტიკური კონიუნქტურის მარწმუნებშიც. მართალია, ოსი ისტორიკოსები და მათთან უნისონში ცხინვალელი ნაციონალ-სეპარატისტები შესაშური გულმოდგინებით ეპოტინებიან დვალთა ოსობას და კვლავაც არ თაკილობენ დვალეთად შერაცხილი მთელი ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ წარმოჩენას ძველთაძველ ოსურ ქვეყნად, მაგრამ კვლევა-ძიების ესოდენ საპასუხისმგებლო უბანზე უკვე გვარიანად ირჯებიან ქართველი სწავლულებიც, რომელთა მოკრძალებულ აქტივშია დვალთა ვინაობის შესწავლის პირველი და ჯერჯერობით უკანასკნელი ცდა⁵.

როგორც ხსენებული ნაშრომების გაცნობა გვარწმუნებს, ამ ბოლო დროს ქართულ ისტორიოგრაფიაში სულ უფრო მეტ მხარდაჭერას პოულობს თავის დროზე ვ. გამრეკელის მიერ სამუშაო ჰიპოთეზის სახით შემოთავაზებული დებულება დვალთა ქართველური წარმომავლობის შესახებ. თუმცა დვალთა ქართველური მოდგმის ტომად დახასიათების აღნიშნული მცდელობა ნიადაგ არ უნდა იქნეს აღქმული, როგორც საძიებელი ტომის ეთნიკური კუთვნილების საკითხის ცალმხრივი გაშუქების თითქმის ორსაუკუნოვან ტრადიციაზე მექანიკური უკურეაქცია, ვინაიდან მას მხოლოდ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, არქეოლოგიური და ონომასტიკური მასა-

⁵ В. Гамрекли, Двалы и Двалетия в I-XV вв. нэ, Тб., 1961; მისივე, დვალეთის ტოპონიმიკის ანალიზისათვის, „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. IV, ნაკვ. I, თბ., 1958, გვ. 45-69; დ. გვრიტიშვილი, დასახელებული ნაშრომი; ვახტანგ ითონიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან, თბ., 1992, გვ. 69-186; ნ. აფხაზავა, ალანები და საქართველო, უ. „მაცნე“ (ისტორიის... სერია), 1991, №4; რ. თოფჩიშვილი, ისტორიის შეგნებულად გაყალბება თუ... გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1990, №3; მისივე, ისტორიის გამყალბებლებთან კამათს აზრი აქვს? გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1991, №3; ა. ჯაფარიძე, რაი არს ჭეშმარიტება? გაზ. „ერი“, 1991, №9; ჯ. გვასალია, შიდა ქართლი, ეთნიკური ისტორია, გაზ. „ახალგაზრდა ივერიელი“, 1991, №14.

ლის ობიექტური ანალიზი უმაგრებს ზურგს და არა ჩვენს ოპონენტებთან გაჭიანურებული პაექრობის სტრატეგიიდან გამომდინარე იძულებითი ტაქტიკური მანევრი. ყოველ შემთხვევაში, დვალთა ეთნიკური ატრიბუციის ამდაგვარი განსაზღვრა უფრო ახლოს უნდა იდგეს ჭეშმარიტებასთან, ვიდრე მათი დაუსაბუთებელი წარმოჩენა მაინცდმაინც ოსებად (ი. კლაპროთი, ვ. პფაფი, ვ. მილერი, კ. განი, დ. ყიფშიძე, ე. ვეიდეზაუმი, მ. ჯანაშვილი, ე. პჩელინა, გ. სკიტსკი, მ. კოკიევი, ზ. ვანეევი, გ. ახვლედიანი, ბ. ტეხოვი, ი. გაგლოითი, რ. ძათიათი და ა. შ.), შორეულ წარსულშივე გაოსებულ და თანამედროვე ოსთა წინაპრებად საგულეველ კავკასიური მოდგმის ტომად (ნ. მარი, ვ. აბაევი, ბ. გარდანოვი, გ. ლაზარაშვილი, ბ. კალოევი და სხვ.), ანდა ნახური თუ ჩერქეზული წარმომავლობის ტომად (ვ. ტომაშეკი, ვ. გამრეკელი, გ. მელიქიშვილი, ი. დეშერიევი, ვ. ვინოგრადოვი, კ. ჩოკაევი, ნ. ვოლკოვა, დ. გვრიტიშვილი და სხვ.), რასაც აქამდე ჰქონდა ადგილი და დღესაც ფართოდ ეძლევა გასაქანი სამეცნიერო ლიტერატურაში.

მაშასადამე, არ გადავაჭარბებთ თუ ვიტყვით, რომ დვალთა ეთნიკური ვინაობის გარკვევისა და მათი ოსობის თვალსაზრისის მოხსნის გზით ცენტრალურ საქართველოში ოსთა გადმოსახლების პროცესზე ზედმინევნით მართებული წარმოდგენის შემუშავება ქართველ მკვლევართა ერთ-ერთი უმთავრესი საზრუნავია.

ჩვენი ღრმა რწმენით, ამ პირველრიგისეული ამოცანის წარმატებით გადაჭრა და, რაც მთავარია, საქართველოს მიწა-წყალზე ოსური მხარის ისტორიული პრეტენზიებისათვის აგრერიგად ნასათუთევი „თეორიული საფუძვლის“ საბოლოოდ გამოცლა, უახლოესი მომავლის საქმეა.

4. დვალური წარმოშობის გვარები, სამოსახლო ადგილები და სულადობა

დვლებისა და დვალეთის მონოგრაფიულად შესწავლასთან ერთად ავტორმა გამოავლინა დვალური წარმომავლობის გვარები საქართველოში მათი განსახლებისა და სულადობის ჩვენებით. ეს მკითხველს რეალურ წარმოდგენას უქმნის იმის შესახებ, თუ რამდენად ინტენსიური ხასიათი ჰქონდა ქართულ მოსახლეობაში დვალთა ინკორპორაციას და რა სახით გაფორმდა თითოეული გვარის სახელწოდება. ამასთან ერთად აღირიცხა დვალური გვარების სულადობა და მათი სამოსახლო ადგილები. წარმოდგენილი მონაცემები დასტურია იმისა, რომ ოსთა მიერ დვალური მოსახლეობის დიდი ნაწილის ასიმილაციის პარალელურად მიმდინარეობდა დვალთა ქართველიზაციის პროცესი.

აღნიშნულ ვითარებას უკავშირდება აგრეთვე დვალთა ფენის რეგენერაციის პროცესიც, რამაც გამოხატულება ჰპოვა დვალური წარმომავლობის გვარების ტრანსფორმაციაში, რის შედეგადაც ძირეული დვალური გვარები განსხვავებული სახელწოდებებით დამკვიდრდა. ნათქვამის დამადასტურებელია ახალი გვარების ფორმირება როგორც ქართული, ისე ოსური შესატყვისებით. ფიქსირებული ვითარებაც გვიჩვენებს, რომ დვალები შეერწყნენ როგორც ქართულ, ისე ოსურ მოსახლეობას.

ყოველივე ამის გამო მიზანშეწონილად მივიჩნიე დვალური გვარებისა და დვალთა ფენის რეგენერაციის მაჩვენებლები გამომექვეყნებინა.

რედაქტორი

გვარები	სამოსახლო ადგილები	სულადობა
---------	--------------------	----------

დვალანიძე	თბილისი	2
დვალაშვილი	ახალციხე აგარა	6
დვალაშვილი	ახალციხე ანყური	1
დვალაშვილი	ბორჯომი 1 ქარხანა	5
დვალაშვილი	ბორჯომი ბორჯომი	5
დვალაშვილი	ბორჯომი კორტანეთი	1
დვალაშვილი	ბორჯომი ფაფა	4
დვალაშვილი	ბორჯომი ყვიბისი	8
დვალაშვილი	გორი კერძო ბინადარი	1
დვალაშვილი	თბილისი	16
დვალაშვილი	ლაგოდეხი ულიანოვკა	1
დვალაშვილი	რუსთავი	11
დვალაშვილი	საგარეჯო კრასნოგორკა	1
დვალაშვილი	საჩხერე ქ. საჩხერე	7
დვალაშვილი	საჩხერე ჭალა	1
დვალაშვილი	ქარელი აგარა	8
დვალაშვილი	ქარელი ავლევი	25
დვალაშვილი	ქუთაისი	5
დვალაშვილი	ჭიათურა 26 მაისის 1	1
დვალაშვილი	ჭიათურა გიუნაშვილის 2	1
დვალაშვილი	ჭიათურა გოგებაშვილის	1
დვალაშვილი	ჭიათურა გოგებაშვილის	2
დვალაშვილი	ჭიათურა ერისთავის 11	1
დვალაშვილი	ჭიათურა სოფ. ითხვისი 12	1
დვალაშვილი	ჭიათურა სოფ. კალაური	1
დვალაშვილი	ჭიათურა სოფ. რგანი	1
დვალაშვილი	ჭიათურა სოფ. ხრეითი	1
დვალაშვილი	ჭიათურა ფანცულაიას 10	2
დვალაშვილი	ჭიათურა ფანცულაიას 9	1
დვალაშვილი	ჭიათურა ჭავჭავაძის	2

დვალაშვილი	ჭიათურა	ჭავჭავაძის 27	1
დვალაშვილი	ჭიათურა	ჭიათურა	4
დვალაშვილი	ხაშური	III; ინტერნაციონ	3
დვალაშვილი	ხაშური	დუმაცხოვე	1
დვალაშვილი	ხაშური	ლომოურის ქ.	3
დვალაშვილი	ხაშური	რუსთაველის ქ.	3
დვალაშვილი	ხაშური	სპორტის ქ.	5
დვალაშვილი	ხაშური	ტეზერი	3
დვალაშვილი	ხაშური	ყიფიანთუბანი	5
დვალაძე	ამბროლაური	ამბროლაური	2
დვალაძე	ამბროლაური	ლაღიში	21
დვალაძე	ამბროლაური	წესი	2
დვალაძე	ამბროლაური	ჭრებალო	17
დვალაძე	ამბროლაური	ხიდიკარი	7
დვალაძე	ახალციხე	აგარა	2
დვალაძე	ბათუმი		5
დვალაძე	გორი	გორი	1
დვალაძე	ვანი	ქ. ვანი	3
დვალაძე	ზესტაფონი	ზედა საქარა	2
დვალაძე	თბილისი		126
დვალაძე	კასპი	კასპი	1
დვალაძე	მარტვილი	სერგიეთი	1
დვალაძე	მცხეთა	წეროვანი	1
დვალაძე	ოზურგეთი	ოზურგეთი	1
დვალაძე	რუსთავი		14
დვალაძე	საგარეჯო	საგარეჯო	2
დვალაძე	სენაკი	ნოქალაქევი	1
დვალაძე	ტყიბული	ტყიბული	6
დვალაძე	ქარელი	დირბი	1
დვალაძე	ქობულეთი	ქობულეთი	1
დვალაძე	ქუთაისი		42
დვალაძე	წყალტუბო	ქ. წყალტუბო	10

დვალაძე	ჭიათურა	სოფ. წინსოფელი	1
დვალი	აბაშა	აბაშა	1
დვალი	აბაშა	ქ. აბაშა	6
დვალი	ამბროლაური	ამბროლაური	57
დვალი	ამბროლაური	ბუგეული	94
დვალი	ამბროლაური	ზნაკვი	1
დვალი	ამბროლაური	ნამანევი	48
დვალი	ამბროლაური	ნიკორწმინდა	72
დვალი	ამბროლაური	სადმელი	6
დვალი	ამბროლაური	სხვაევი	2
დვალი	ამბროლაური	ლადიში	19
დვალი	ამბროლაური	ცახი	1
დვალი	ამბროლაური	ნესი	2
დვალი	ამბროლაური	ჭელიაღელი	14
დვალი	ამბროლაური	ხვანჭყარა	10
დვალი	ამბროლაური	ხიდიკარი	1
დვალი	ამბროლაური	ხოტევი	3
დვალი	ახალციხე	ვალე	2
დვალი	ახალციხე	კლდე	1
დვალი	ახმეტა	ახმეტა	1
დვალი	ახმეტა	ქვემო ალვანი	1
დვალი	ბათუმი		29
დვალი	ბაღდათი	ბაღდათი	6
დვალი	ბაღდათი	ნერგეთი	8
დვალი	ბაღდათი	პირველ ობჩა	1
დვალი	ბაღდათი	ფერსათი	1
დვალი	ბაღდათი	ნითელხევი	11
დვალი	ბაღდათი	ხანი	1
დვალი	ბოლნისი	ბოლნისი	5
დვალი	ბოლნისი	კაზრეთი	1
დვალი	ბორჯომი	ბორჯომი	1
დვალი	ბორჯომი	დაბა ბაკურიანი	5

დვალი	ბორჯომი	კურორტი	1
დვალი	გარდაბანი	ახალი სამგორი	1
დვალი	გარდაბანი	დიდი ლილო	2
დვალი	გარდაბანი	კრწანისი	2
დვალი	გარდაბანი	ქ.გარდაბანი	2
დვალი	გორი	2 სახლმმართველო	2
დვალი	გორი	4 სახლმმართველო	1
დვალი	გორი	კარალეთი	1
დვალი	გორი	კერძო ბინადარი	4
დვალი	გორი	ძევერი	1
დვალი	გურჯაანი	ახაშენი	1
დვალი	გურჯაანი	გურჯაანი	4
დვალი	გურჯაანი	ვეჯინი	1
დვალი	გურჯაანი	კარდენახი	3
დვალი	გურჯაანი	ს. გურჯაანი	1
დვალი	გურჯაანი	სოფ. გურჯაანი	7
დვალი	გურჯაანი	ჩუმლაყი	8
დვალი	დუშეთი	დაბა ჟინვალის	2
დვალი	ვანი	დიხაშხო	1
დვალი	ვანი	ქ. ვანი	1
დვალი	ზესტაფონი	ზორგეთი	4
დვალი	ზესტაფონი	კვალითი	21
დვალი	ზესტაფონი	კლდეთი	5
დვალი	ზესტაფონი	პიველი სვირი	1
დვალი	ზესტაფონი	როდინოული	27
დვალი	ზესტაფონი	ფუთი	18
დვალი	ზესტაფონი	ქ. ზესტაფონი	29
დვალი	ზესტაფონი	ქვედა საქარა	1
დვალი	ზესტაფონი	ძირულა	1
დვალი	ზუგდიდი	ზუგდიდი	29
დვალი	თბილისი		1075
დვალი	თეთრინყარო	ასურეთი	16

დვალი	თეთრინყარო	დაბა მანგლისი	1
დვალი	თეთრინყარო	ქ. თეთრინყარო	1
დვალი	თელავი	ნაფარეული	1
დვალი	თელავი	ქ. თელავი	41
დვალი	თერჯოლა	ბარდუბანი	4
დვალი	თერჯოლა	თერჯოლა	35
დვალი	თერჯოლა	კვახჭირი	1
დვალი	თერჯოლა	ქვედა სიმონეთი	5
დვალი	კასპი	კასპი	3
დვალი	ლაგოდეხი	აფენი	28
დვალი	ლაგოდეხი	კართუბანი	7
დვალი	ლანჩხუთი	სუფსა	1
დვალი	ლანჩხუთი	ქ. ლანჩხუთი	1
დვალი	მარნეული	თამარისი	16
დვალი	მარნეული	ნერეთელი	3
დვალი	მარტვილი	დიდიჭყონი	1
დვალი	მარტვილი	ლესხანდრაო	1
დვალი	მესტია	ხაიში	1
დვალი	მოსკოვის	ლიტოსოხუმი ჩანბას	1
დვალი	მცხეთა	გალავანი	6
დვალი	მცხეთა	დილომი	2
დვალი	მცხეთა	ზაგესი	13
დვალი	მცხეთა	წილენი	1
დვალი	მცხეთა	წილკანი	1
დვალი	ოზურგეთი	ბაღდადი	3
დვალი	ოზურგეთი	ნატანები	10
დვალი	ოზურგეთი	ნმ. გიორგის	1
დვალი	ოზურგეთი	ჭავჭავაძის	1
დვალი	ოზურგეთი	ხვარბეთი	1
დვალი	ონი	ონი	4
დვალი	ონი	შქმერი	2
დვალი	რუსთავი		188

დვალი	საგარეჯო	საგარეჯო	1
დვალი	სამტრედია	ქ. სამტრედია	6
დვალი	საჩხერე	არგვეთი	11
დვალი	საჩხერე	კობოზული	1
დვალი	საჩხერე	მერჯევი	3
დვალი	საჩხერე	საირხე	135
დვალი	საჩხერე	ქ. საჩხერე	36
დვალი	საჩხერე	ქორეთი	2
დვალი	საჩხერე	ჩიხა	1
დვალი	საჩხერე	ჭალა	11
დვალი	საჩხერე	ჭოროვილა	7
დვალი	საჩხერე	ჯალაურთი	2
დვალი	სენაკი	გეჯეთი	1
დვალი	სენაკი	თეკლათი	2
დვალი	სენაკი	სენაკი	2
დვალი	ტყიბული	კურსები	2
დვალი	ტყიბული	საწირე	2
დვალი	ტყიბული	ტყიბული	107
დვალი	ტყიბული	ხრესილი	2
დვალი	ფოთი	იმერეთის ქუჩა	1
დვალი	ფოთი	ლტოლვილები	1
დვალი	ფოთი	ნაბადის მ.ს.	1
დვალი	ქარელი	დირბი	1
დვალი	ქარელი	ზემო ხვედურე	1
დვალი	ქარელი	ქარელი	3
დვალი	ქობულეთი	ქ. ქობულეთი	4
დვალი	ქობულეთი	ქობულეთი	1
დვალი	ქობულეთი	ჩაქვი	1
დვალი	ქუთაისი		474
დვალი	ყვარელი	გავაზი	1
დვალი	ყვარელი	ენისელი	1
დვალი	ყვარელი	საბუე	12

დვალი	ყვარელი	ყვარელი	1
დვალი	ყვარელი	შილდა	1
დვალი	ყვარელი	ჭიკაანი	1
დვალი	ჩოხატაური	ზემოსურები	1
დვალი	ჩხოროწყუ	დაბა ჩხოროწყუ	4
დვალი	ცაგერი	ალპანი	1
დვალი	წალენჯიხა	ჯგალი	6
დვალი	წყალტუბო	გეგუთი	12
დვალი	წყალტუბო	მალლაკი	13
დვალი	წყალტუბო	მუხიანი	1
დვალი	წყალტუბო	ქ. წყალტუბო	30
დვალი	წყალტუბო	ქვიტირი	2
დვალი	წყალტუბო	ხომული	3
დვალი	ჭიათურა	9 აპრილის 18	2
დვალი	ჭიათურა	მოსკოვის	1
დვალი	ჭიათურა	მოსკოვის 46	1
დვალი	ჭიათურა	ნიკოპოლის 2	1
დვალი	ჭიათურა	სოფ. ზედუბანი	39
დვალი	ჭიათურა	სოფ. თაბაგრები	1
დვალი	ჭიათურა	სოფ. ითხვისი	1
დვალი	ჭიათურა	სოფ. კალაური	3
დვალი	ჭიათურა	სოფ. მანდაეთი	1
დვალი	ჭიათურა	სოფ. პერევისა	1
დვალი	ჭიათურა	სოფ. რგანი	1
დვალი	ჭიათურა	სოფ. წინსოფელი	2
დვალი	ჭიათურა	სოფ. წირქვალი	1
დვალი	ჭიათურა	ქუთაისის 32	1
დვალი	ჭიათურა	ჭაფჭაყაძის 27	1
დვალი	ჭიათურა	ჭიათურა	1
დვალი	ხარაგაული	ბორითი	3
დვალი	ხარაგაული	დაბა ხარაგაული	6
დვალი	ხარაგაული	ვანი	2

დვალი	ხარაგაული	ვარძია	1
დვალი	ხარაგაული	კიცხი	6
დვალი	ხარაგაული	ლტოლვილები	3
დვალი	ხარაგაული	წყალაფორეთი	61
დვალი	ხარაგაული	ხარაგაული	5
დვალი	ხაშური	თამარ-მეფე ქ.	2
დვალი	ხაშური	ქ. ხაშური	1
დვალი	ხელვაჩაური	კახაბრის საკრ.	1
დვალი	ხოზი	ქვემო ქვალონი	1
დვალი	ხოზი	ხოზი	2
დვალი-მარგვე-			
ლაშილი	ბაღდათი	ნერგეთი	1
დვალი-მარგიანი	თბილისი		1
დვალი-ნეფარიძე	ქარელი	ქარელი	1
დვალი-ფართლაძე	ტყიბული	ტყიბული	1
დვალიანიძე	თბილისი		3
დვალიაშვილი	თბილისი		
დვალიაშვილი	კასპი	ქვემო ჭალა	1
დვალიაშვილი	მცხეთა	დილომი	3
დვალიაშვილი	ქუთაისი		1
დვალიაძე	წყალტუბო	ქ. წყალტუბო	1
დვალიშვილი	ვანი	სალხინო	1
დვალიშვილი	ქუთაისი		1
დვალიშვილი	ვანი	ქ. ვანი	3
დვალიშვილი	აბაშა	აბაშა	1
დვალიშვილი	აბაშა	კეთილარი	1
დვალიშვილი	აბაშა	მარანი	2
დვალიშვილი	აბაშა	ქ. აბაშა	5
დვალიშვილი	ადიგენი	აბასთუმანი	2
დვალიშვილი	ადიგენი	ვარხანი	2
დვალიშვილი	ამბროლაური	ნიკორწმინდა	2
დვალიშვილი	ასპინძა	ნაქალაქევი	1

დეალიშვილი	ახალგორი	ახალგორი	8
დეალიშვილი	ახალციხე	აგარა	8
დეალიშვილი	ახალციხე	ახალციხე	1
დეალიშვილი	ბათუმი		98
დეალიშვილი	ბაღდათი	ბაღდათი	18
დეალიშვილი	ბაღდათი	დიმი	1
დეალიშვილი	ბაღდათი	ვარციხე	1
დეალიშვილი	ბაღდათი	ნერგეთი	16
დეალიშვილი	ბაღდათი	პირველი ობზა	1
დეალიშვილი	ბაღდათი	რიგითი	1
დეალიშვილი	ბაღდათი	როხი	11
დეალიშვილი	ბაღდათი	ფერსათი	6
დეალიშვილი	ბაღდათი	ნითელხევი	10
დეალიშვილი	ბოლნისი	ბოლნისი	29
დეალიშვილი	ბოლნისი	კაზრეთი	4
დეალიშვილი	ბოლნისი	რაჭისუბანი	7
დეალიშვილი	ბოლნისი	ხატისსოფელი	11
დეალიშვილი	ბორჯომი	ქარხანა	7
დეალიშვილი	ბორჯომი	ბორჯომი	2
დეალიშვილი	ბორჯომი	დვირი	1
დეალიშვილი	ბორჯომი	კურორტი	6
დეალიშვილი	ბორჯომი	ლიკანი	3
დეალიშვილი	ბორჯომი	რველი	25
დეალიშვილი	ბორჯომი	ფაფა	1
დეალიშვილი	ბორჯომი	ყვიბისი	3
დეალიშვილი	ბორჯომი	ჩითასხევი	3
დეალიშვილი	გარდაბანი	ახალი სამგორი	1
დეალიშვილი	გარდაბანი	კრწანისი	7
დეალიშვილი	გარდაბანი	ლემშვენიერი	1
დეალიშვილი	გარდაბანი	სართიჭალა	3
დეალიშვილი	გარდაბანი	ქ. გარდაბანი	3
დეალიშვილი	გორი	2 სახლმმართვე.	4

დვალიშვილი	ლანჩხუთი	გვიმბალაური	1
დვალიშვილი	ლანჩხუთი	მამათი	7
დვალიშვილი	ლანჩხუთი	ნიგეზიანი	9
დვალიშვილი	ლანჩხუთი	ნიგოეთი	1
დვალიშვილი	ლანჩხუთი	სუფსა	5
დვალიშვილი	ლანჩხუთი	ქ. ლანჩხუთი	19
დვალიშვილი	ლანჩხუთი	ღრმაღელე	1
დვალიშვილი	ლანჩხუთი	ჩიბათი	4
დვალიშვილი	ლანჩხუთი	ჩოჩხათი	8
დვალიშვილი	ლანჩხუთი	ჯურყვეთი	4
დვალიშვილი	ლენტიხი	ჩოლური	1
დვალიშვილი	მარტვილი	გაჭედელი	1
დვალიშვილი	მარტვილი	ლესაინდრაო	1
დვალიშვილი	მარტვილი	ნაჯახაო	2
დვალიშვილი	მარტვილი	ქ. მარტვილი	1
დვალიშვილი	მოსკოვის	ლტ.სოხუმი, სვანიძე	1
დვალიშვილი	მცხეთა	გალავანი	1
დვალიშვილი	მცხეთა	მისაქციელი	9
დვალიშვილი	მცხეთა	მუხრანი	6
დვალიშვილი	მცხეთა	ქ. მცხეთა	11
დვალიშვილი	მცხეთა	ქსანი	2
დვალიშვილი	მცხეთა	ქსოვრისი	1
დვალიშვილი	მცხეთა	ძეგვი	1
დვალიშვილი	მცხეთა	წეროვანი	2
დვალიშვილი	ოზურგეთი	5529779	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	აღმაშენებლის	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ბახვი	4
დვალიშვილი	ოზურგეთი	გრიბოედოვის	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	გურიანთა	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	დვაბზუ	4
დვალიშვილი	ოზურგეთი	კონჭკათი	4
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ლაითური	10

დვალიშვილი	ოზურგეთი	მერია	6
დვალიშვილი	ოზურგეთი	მეცნიერების	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	მთისპირი	2
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ნარუჯა	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ნასაკირალი	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ნატანები	4
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ოზურგეთი	11
დვალიშვილი	ოზურგეთი	სამთო. ქიმიის	7
დვალიშვილი	ოზურგეთი	სილაური	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ურეკი	20
დვალიშვილი	ოზურგეთი	შემოქმედი	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	შრომა	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ძიმიტი	6
დვალიშვილი	ოზურგეთი	წვერმაღალა	10
დვალიშვილი	ოზურგეთი	წმ. გიორგის	6
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ჯავახიშვილის	1
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ჯორჯიაშვილის	4
დვალიშვილი	ოზურგეთი	ჯუმათი	1
დვალიშვილი	ონი	ონი	10
დვალიშვილი	ონი	უნერა	15
დვალიშვილი	ონი	ფარაეთი	1
დვალიშვილი	რუსთავი		154
დვალიშვილი	საგარეჯო	კრასნოგორკა	2
დვალიშვილი	საგარეჯო	ნინოწმინდა	1
დვალიშვილი	საგარეჯო	საგარეჯო	1
დვალიშვილი	სამტრედია	ბაში	10
დვალიშვილი	სამტრედია	გამოჩინებული	1
დვალიშვილი	სამტრედია	გომი	15
დვალიშვილი	სამტრედია	დ.ჯიხაიში	14
დვალიშვილი	სამტრედია	ენერი	32
დვალიშვილი	სამტრედია	იანეთი	4
დვალიშვილი	სამტრედია	კულაში	9

დვალიშვილი	სამტრედია	მელაური	2
დვალიშვილი	სამტრედია	ნაბაკევი	4
დვალიშვილი	სამტრედია	საჯავახო	2
დვალიშვილი	სამტრედია	ტოლები	8
დვალიშვილი	სამტრედია	ქ. სამტრედია	261
დვალიშვილი	სამტრედია	ლანირი	2
დვალიშვილი	საჩხერე	კორბოული	3
დვალიშვილი	საჩხერე	მერჯევი	1
დვალიშვილი	საჩხერე	საირხე	1
დვალიშვილი	საჩხერე	ქ. საჩხერე	5
დვალიშვილი	საჩხერე	ჯალაურთი	1
დვალიშვილი	საჩხერე	ჯალაურთი	1
დვალიშვილი	სენაკი	გენჯი	1
დვალიშვილი	სენაკი	სენაკი	12
დვალიშვილი	სიღნაღი	წნორი	1
დვალიშვილი	ტყიბული	ტყიბული	10
დვალიშვილი	ფოთი	გურიის ქ.	1
დვალიშვილი	ფოთი	ლტოლვილები	5
დვალიშვილი	ფოთი	მერაბ კოსტავას	2
დვალიშვილი	ფოთი	ნაბადის მ.ს.	1
დვალიშვილი	ფოთი	ნავსადგურის	7
დვალიშვილი	ფოთი	რკინიგზის სახ.	1
დვალიშვილი	ფოთი	საბინაო საექსპ.	8
დვალიშვილი	ფოთი	ფოთი	5
დვალიშვილი	ფოთი	-0-	4
დვალიშვილი	ქარელი	აბისი	1
დვალიშვილი	ქარელი	აგარა	2
დვალიშვილი	ქარელი	ბრეთი	1
დვალიშვილი	ქარელი	ბრეძი	3
დვალიშვილი	ქარელი	დვანი	2
დვალიშვილი	ქარელი	ფცა	1
დვალიშვილი	ქობულეთი	ლტოლვილები	1

დვალიშვილი	ქობულეთი	ოჩხამური	1
დვალიშვილი	ქობულეთი	ქ. ქობულეთი	1
დვალიშვილი	ქობულეთი	ჩაქვი	5
დვალიშვილი	ქუთაისი		949
ვალიშვილი	ყაზბეგი	დ. ყაზბეგი	10
დვალიშვილი	ყვარელი	ახალსოფელი	14
დვალიშვილი	ჩოხატაური	ქვენობანი	1
დვალიშვილი	ჩოხატაური	ხიდისთავი	1
დვალიშვილი	ჩხოროწყუ	ჭოლა	1
დვალიშვილი	ცაგერი	ღვინიში	1
დვალიშვილი	წყალტუბო	ბანოჯა	3
დვალიშვილი	წყალტუბო	გეგუთი	10
დვალიშვილი	წყალტუბო	გვიშტიბი	9
დვალიშვილი	წყალტუბო	ზედა მესხეთი	3
დვალიშვილი	წყალტუბო	მუხიანი	1
დვალიშვილი	წყალტუბო	ოფშკვითი	7
დვალიშვილი	წყალტუბო	საყულია	1
დვალიშვილი	წყალტუბო	ტყაჩირი	12
დვალიშვილი	წყალტუბო	ქ. წყალტუბო	55
დვალიშვილი	წყალტუბო	ქვიტირი	3
დვალიშვილი	წყალტუბო	ცხუნკური	1
დვალიშვილი	ჭიათურა	9 აპრილის 19	3
დვალიშვილი	ჭიათურა	გიუნაშვილის 1	1
დვალიშვილი	ჭიათურა	გოგებაშვილის	1
დვალიშვილი	ჭიათურა	გოგებაშვილის	2
დვალიშვილი	ჭიათურა	ერისთავის 31	1
დვალიშვილი	ჭიათურა	თბილისის 6	1
დვალიშვილი	ჭიათურა	ნიკოპოლის 6	1
დვალიშვილი	ჭიათურა	ნიკოპოლის 8	4
დვალიშვილი	ჭიათურა	სოფ. ზოდი	1
დვალიშვილი	ჭიათურა	სოფ. ითხვისი	3
დვალიშვილი	ჭიათურა	სოფ. ხრეთი	1

დვალიშვილი	ჭიათურა	ტაბიძის 7	4
დვალიშვილი	ჭიათურა	ტოლსტოის 5	3
დვალიშვილი	ჭიათურა	ფანცულაიას 13	5
დვალიშვილი	ჭიათურა	ჭავჭავაძის 27	7
დვალიშვილი	ხარაგაული	ლახუნდარა	3
დვალიშვილი	ხაშური	9 აპრილის ქ.	12
დვალიშვილი	ხაშური	გაგარინის ქ.	6
დვალიშვილი	ხაშური	გორის ქ.	1
დვალიშვილი	ხაშური	დუმაცხოვი	16
დვალიშვილი	ხაშური	ენგელსის ქ.	1
დვალიშვილი	ხაშური	თამარ-მეფის ქ.	1
დვალიშვილი	ხაშური	მელიქიშვილის	1
დვალიშვილი	ხაშური	ოქტომბრის ქ.	2
დვალიშვილი	ხაშური	რუსთაველის ქ.	4
დვალიშვილი	ხაშური	ქინძათი	1
დვალიშვილი	ხაშური	ყიფიანთუბანი	1
დვალიშვილი	ხაშური	ჭალისუბანი	1
დვალიშვილი	ხაშური	ხაშური	2
დვალიშვილი	ხელვაჩაური	ახალშენის საკ.	1
დვალიშვილი	ხელვაჩაური	კახაბრის საკრ.	1
დვალიშვილი	ხელვაჩაური	მახინჯაური	1
დვალიშვილი	ხელვაჩაური	ორთაბათუმის ქ.	1
დვალიშვილი	ხოზი	ახალსოფელი	10
დვალიშვილი	ხოზი	პატარა ფოთი	4
დვალიშვილი	ხოზი	ქვემო ქვალონი	3
დვალიშვილი	ხონი	გოჩა-ჯიხაიში	5
დვალიშვილი	ხონი	გუბი	7
დვალიშვილი	ხონი	კუხი	1
დვალიშვილი- ბახვახა	თელავი	ვარდისუბანი	1

დეალიშვილი-			
ბერიშვილი	კასპი	ალაიანი	1
დეალიშვილი-			
ბუბუნაუ	კასპი	ალაიანი	1
დეალიშვილი-			
გავაშელი	თბილისი		1
დეალიშვილი-			
გელხაური	კასპი	ალაიანი	1
დეალიშვილი-			
ლორჯუშე	ბალდათი	ნერგეთი	1
დეალიძე	ამბროლაური	ამბროლაური	1
დეალიძე	ამბროლაური	ბუგეული	1
დეალიძე	ახმეტა	ხალანანი	2
დეალიძე	ბათუმი		42
დეალიძე	ბოლნისი	ბოლნისი	15
დეალიძე	ბოლნისი	ქ. ბოლნისი	2
დეალიძე	გარდაბანი	დიდი ლილო	10
დეალიძე	გარდაბანი	თელეთი	13
დეალიძე	გარდაბანი	ქ. გარდაბანი	9
დეალიძე	გორი	გორი	2
დეალიძე	გორი	ზელდუღეთი	5
დეალიძე	გორი	სკრა	6
დეალიძე	გორი	ძევერი	6
დეალიძე	გურჯაანი	არაშენდა	2
დეალიძე	დუშეთი	დაბა ჟინვალი	11
დეალიძე	ვანი	გორა	1
დეალიძე	ზესტაფონი	ქ. ზესტაფონი	5
დეალიძე	ზუგდიდი	ზუგდიდი	1
დეალიძე	თბილისი		304
დეალიძე	თელავი	ქ. თელავი	3
დეალიძე	კასპი	კასპი	13
დეალიძე	კასპი	კოდის წყარო	34

დვალიძე	კასპი	კოდისწყარო	1
დვალიძე	კასპი	ლამისყანა	1
დვალიძე	კასპი	სამთავისი	1
დვალიძე	ლაგოდეხი	აფენი	2
დვალიძე	ლაგოდეხი	ვარდისუბანი	2
დვალიძე	ლაგოდეხი	ლაგოდეხი	3
დვალიძე	ლაგოდეხი	მანინი	2
დვალიძე	ლაგოდეხი	შრომა	1
დვალიძე	ლაგოდეხი	ცოდნისკარი	7
დვალიძე	ოზურგეთი	ასკანა	3
დვალიძე	ოზურგეთი	კრუპსკაია	1
დვალიძე	ოზურგეთი	მეგრელაძის	2
დვალიძე	ოზურგეთი	მთისპირი	1
დვალიძე	ოზურგეთი	ნატანები	2
დვალიძე	ოზურგეთი	ქ. ოზურგეთი	2
დვალიძე	ოზურგეთი	წმ. გიორგის	3
დვალიძე	ონი	ონი	29
დვალიძე	ონი	უწერა	5
დვალიძე	ონი	შუაუბანი	1
დვალიძე	ონი	ცხმორი	30
დვალიძე	ონი	წედისი	4
დვალიძე	რუსთავი		40
დვალიძე	საჩხერე	ქ. საჩხერე	4
დვალიძე	საჩხერე	ჭალა	1
დვალიძე	სიღნაღი	სიღნაღი	1
დვალიძე	ქედა	ზენდიდის თემი	2
დვალიძე	ქედა	ოქტომბრის თემი	1
დვალიძე	ქედა	პირველი მაისი	43
დვალიძე	ქობულეთი	ჩაქვი	1
დვალიძე	ქობულეთი	ხალა	7
დვალიძე	ქუთაისი		6
დვალიძე	წყალტუბო	გეგუთი	3

დეალიძე	წყალტუბო	გვიშტიბი	1
დეალიძე	წყალტუბო	ქ. წყალტუბო	16
დეალიძე	ხელვაჩაური	გონიო	1
დეალიძე	ხელვაჩაური	დაბა ხელვაჩაური	1
დეალიძე	ხელვაჩაური	კახაბერი	13
დეალიძე	ხელვაჩაური	კახაბრის საკრ.	1
დეალიძე	ხელვაჩაური	მახინჯაური	5
დეალიძე	ხელვაჩაური	ურეხის საკრებ.	5
დეალიძე	ხოზი	თორსა დღვაბი	23
დეალიძე	ხოზი	ხოზი	1
დეალიძე-გოგია- შვილი	კასპი	ზემო ხანდაკი	1
დეალიძე- სტე- ფანიშვილი	თბილისი		1

დეალური წარმოშობის გვარების სულადობა

1. დეალანიძე – 2
2. დეალაშვილი – 269
3. დეალაძე – 277
4. დეალი – 3135
5. დეალიანიძე -1
6. დეალიაშვილი – 8
7. დეალიაძე – 1
8. დეალიშვილი – 5481
9. დეალიძე – 767

5. დვალთა ფენის რეგენერაცია

1. დვალი
2. დვალიძე
3. დვალაძე
4. დვალიშვილი
- ↓
5. კასრაძე
6. ნასერაძე
7. ხაჩიძე
8. ზაქაიძე
9. ზაგაშვილი//Заката//Захагов//Закагов
10. ნარაიძე
11. ბიგანიშვილი//Биганов

- ↓
12. ბელელაური
13. გოგიჩაიშვილი
14. ხურიშვილი
15. თეგაძე
16. ჩანთაძე
17. ქუმსიშვილი
18. ჩოჩიშვილი//Чочиев//ჯოჯიშვილი
19. ოქროპირიძე
20. თედიაშვილი//Тедеев//თედელური
21. გაგლოშვილი//Гаглоев
22. ბაბაშვილი
23. დაუშვილი
24. თაბაგარი
25. ახოზაძე
26. კურკუმული
27. ხერხეულიძე//Херхеста

- ↓
28. კუსაევი//Кесата//ქესაური
- ↓
29. ჩქარეული
30. ბადაშვილი
- ↓
31. ტუჩაშვილი
32. სულაური
33. ლაჩაური//ლაცაური
34. ბრუტასშვილი//ბრუტაისძე//ბრუტაულისშვილი//ბრუ
ტიშვილი
35. კობიაშვილი
36. ითონიშვილი
37. ფაჯიშვილი
38. აიდარაშვილი
39. კვირჭიშვილი
40. ბუთხუზი
41. ბურდული//Бурдуре
42. ელბაქიძე
43. ციცაგი
44. ლაფაჩი
45. გერგაული
46. სეთურიძე
47. გუდიაური//გუდიაშვილი//Гудита
48. გაგაძე
49. ჯელაძე//Джеллита//გელიაშვილი
50. ჩაბაშვილი//ცაბაევი//Цабата
51. ხარებაშვილი//Харебата
52. ხუბულური//Хубулта
53. ცხოვრებაშვილი//Цховребов//Цхурбата
54. ეფხიშვილი//Епхиев

55. Бერიევ
56. Ногаев
57. Касабиев
58. Басиев//Басиата-Гогота
59. ბაგაური//Багаев
60. თვაური//Туаев
61. Бигулаев//ბიგულაშვილი
62. Сазардта
63. Битаров
64. ინაური
65. Томмиата
66. ყაროშვილი//ყარაული//Короев
67. კელეევი//Челета
68. კელაურიძე//კელაშვილი
69. კოშკაძე
70. Конаев
71. Цалагов
72. Кетоев
73. Захагов
74. Агаев
75. Мамита//მამიაური//მამიაშვილი
76. ლაზარაშვილი//Лазаров
77. Галуевы
78. Наниев
79. Каитмазов-Качмазов
80. Джусоев
81. Туриев//ტურიაშვილი
82. мурашета
83. Коциста
84. Албегата//ალბეგოვი//ალბეგაშვილი
85. Кобета

86. Гаджита//Гачиев

87. ფრითა//ფრიაევი, Прита

88. ბუბაშვილი [ოს. Бубаита]

89. ბუტაშვილი

90. ბოხაშვილი

6. უცნაური გვარსახელები

შალვა პროლეტარის ძე კომუნაძე

დემონი იაშვილი

კომუნარი ჯამბურია

ბრძოლა გაგნიძე

შახი მანჩხიაშვილი

ხომალდი სართანია

ბილიარდ ლატარია

ემილზოლა ბატიყვლიფაშვილი

ნუგეში ნავტიკუაშვილი

შაროზავ დესპოტაშვილი

გულადი ამაშუკელი

გუმბათი საძაგლიშვილი

აივენგო ჩხუბიანაშვილი

კაპიტან ჩიქოვანი

არველოდ ერასტოს ძე კუპრავა

ნემო შალატაკიშვილი

ელიშუქი მომცემლიძე

რაინდი კანაშვილი

ჯუნგლი ტყებუჩავა

გოროზი ცეცხლაძე

ზანგი ჩეკურიშვილი

გოლიათ ნემსაძე

მიზანი ლატარია

ალამი კორძაია

ალიონი დარჩია

ივარგე ჭოხონელიძე

ფერადი თეთრაძე

ლაჟვარდი ბოლქვაძე

ლუნახოდ სიგუა

თეირან ცხვარიაშვილი

სანეფო ტატიშვილი
თავადი ბახია
ლესტანბერ გვენცაძე
მშვიდობა ლოლუა
ზამირი ჯიქია
მამანტი კვირტია
ლორდი კაზალიკაშვილი
ახოვან ბაქრაძე
ვიშესტი მალანია
ტარზან ქოქოსაძე
გულივერ დუმბაძე
გალორდი მამალაძე
უგემურ მთვარელაშვილი
მეცხვარე სოხურაშვილი
კობტა ჯაფარიძე
დუგლას კავთელაშვილი
ნოგორი ვერულაშვილი
ნომადი ბართაია
ვიგენტი ნამგალაური
ანაპოდისტ ტაკიძე
ოტელო სამჭკუაშვილი
შარდენი მარგველანი
ველირსე ნიორაძე
ვანცეტი კაკალაშვილი
კარპეზი ბერიძე
დიჟონ ჩინჩალაძე
ვინარი ყაყაჩოელი
ბალზაკი გამგონეიშვილი
ემანოკი ვაჩნაძე
ხვედრი სხულუხია
ზეავი ნაჭყებია
ფარაონ კვეკვეცია

ვენედი გვილია
პეტმარ აბაიშვილი
დიოგენ ბახია
პანტიკო ნიორაძე
ვლადლენ ჩაკაშუა
ვილენ ქორიძე
ალისტორ ჩიხრაძე
მეფოდე მახარობელი
მოგელი ნიორაძე
გერცენ ტყეებუჩავა
რომენ თუთბერიძე
განსი ჯაჯანიძე
ნიმროზ ჩიკაშუა
ჭუკა კეპულაძე
რობიზონი ჩიკორიძე
შევასტი ჯანაშია
ვოლტერი ტოხვაძე
ედისონ გაგუა
დომენიკ გვახარია
ჟურდან ბაბუაძე
ოლივერ მებონა
მაფაროზ ლაპიშვილი
მარსელ ჯანგავაძე
Бригада Панченко
Авангард Леонтьев
Леонид Союзов
მაგნოლია ბუცხრიკიძე (ქალი)
ზიგული ქუძეშვილი (ქალი)
ნანსი ურიადმოფელი (ქალი)
დომნიკა დიდიძე (ქალი)
ავრორა ხუხუნი (ქალი)
თოთო ჯავახიშვილი (ქალი)

ფისო ლორთქიფანიძე (ქალი)
ალციონა ნამორაძე (ქალი)
გევილა ბოლღაშვილი (ქალი)
საშური ნებიერიძე (ქალი)
პუპლია ჯიბლაძე (ქალი)
პამელა ლეჟავა (ქალი)
ჯენეტი წერეთელი (ქალი)
გიუზინა ოსკოპელი (ქალი)
პახვალა თოდია (ქალი)
სადიკო თათარაშვილი (ქალი)
რამაინა გუბელაძე (ქალი)
ლიმონკა კულულაშვილი (ქალი)
შუქური ფრანგიშვილი (ქალი)
ლეტუშა ბილოხაძე (ქალი)
ლუნაზი ქეცბაია (ქალი)
ტუტუნა ბუაძე (ქალი)
ფუშფუშა ჭეჟია (ქალი)
ბიკი ცაავა (ქალი)
ფართხუ ჩალაჩავა (ქალი)
მეირე ტაბატაძე (ქალი)
იგეია ჯაში (ქალი)
პეპი ჭიპაშვილი (ქალი)
ენდი წილოსანი (ქალი)
მზეგული ზამბახიძე (ქალი)
ბალასკო ხვინგირაძე (ქალი)
შუქური დუნდუა (ქალი)
ელვარა გაბუნია (ქალი)
ზემნარა ფანთია (ქალი)
მზიური იარალაშვილი (ქალი)
ბერეტა ბახია (ქალი)
ანტისა ბებია (ქალი)
მარადი ჭიპაშვილი (ქალი)

გოჰარა ბურძგლა (ქალი)
Владилен Никитин
ხუმარა ნათეური
გამიხარდი უძილაური
კამისია ბადრიშვილი
ზანშოვერ სახელაშვილი
მილორდი ბჟვანია
ლენგი მასხარაშვილი
ხოზე ადეიშვილი
საყვარელა ჭინჭარაძე
ანგელოზ კვირკველია
უმანკო ჭეიშვილი (ქალი)
ცისკარი სანებლიძე
მამული გულიაშვილი
ალკაზარ კაციტაძე
ჯავშან მუშკუდიანი
მხეცი ხურციძე
დონადი ლატარია
ჟორეს მანობელიძე
ნომანდ კირვალიძე
დაზმირი ხაჭაპურიძე
ენგუზი იაშვილი
ამურ ბაბუხადია
ლულუნი ყურაშვილი
ფიქრი აბესლამიძე
დავლოსტი კივილაძე
ონერი ნემსინვერაძე
ვენექტერ ჰენრის ძე კუპრაშვილი
ნორმენ ტარტარაშვილი
კამო ფალიანი
ციცერონ ჯანგირიძე
ვერნი პურიჭამიაშვილი

გრაფ დოგუზოვი
ადონის ქანტურია
მაუგლი ჩხიკვაძე
ეზოპე ჩალიგავა
ჟოველი ლუდუშაური
ტურფა ვაშაკიძე
გულთაზ ლაბარტყავა
პოლმირ ბახია
რაო ბაბუნაშვილი
ონეგი კალანდაძე
რუზველტი მარცვალაშვილი
სპილო მაჭავარიანი
მენყინა ხოჯავა
ოტელო ბუვანია
კრომველ ბიძართი
ოტელ შამათავა
ვინჩენცო შონია
ველური გოგუა
მხედარი ჩაჩავა
ემირი ქვაჩახია
Декабрь Алироев

7. კავკასიის ხალხთა ეთნონიმიკიდან

კავკასიის ხალხთა ეთნიკური ისტორიისა და ეთნოგეოგრაფიის საკითხებით სხვადასხვა ეპოქის არაერთი მკვლევარი იყო დაინტერესებული. ვინ არის წარმოშობით კავკასიელი და ვინ „გაკავკასიელებული“, მაგრამ არაკავკასიური მოდგმის ხალხი, ამ მიმართულებით მუშაობა დღესაც ინტენსიურად მიმდინარეობს.

კავკასიური მოდგმის ხალხთა სიას ავსებენ ქართველები, აფხაზები, ადიღელები მათში შემავალი ეთნიკური დანაყოფებით (ყაბარდოელები, ჩერქეზები, აბაზები, აბაძეხები, ბუედელები, შაფსულები, უბიხები); ვაინახები – ქართველების მიერ ქისტებად სახელდებულნი და ქართული ისტორიული წყაროებით ცნობილი დურძუკები ანუ ძურძუკები (თანამედროვე ჩაჩნები და ინგუშები); ქართველების მიერ ლეკებად ცნობილი დაღესტნელები მათში შემავალი ხალხებით (ავარიელები ანუ ხუნძები, დარგოელები, ლეზგები, ლაკები, ტაბასარანელები, რუთულები, ნახურები). დაღესტნის მოსახლეობიდან კავკასიურ მოდგმას არ განეკუთვნებიან თურქულენოვანი ყუშუხები და წარმოშობით მიდიელი მთიელი ებრაელები. ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიაზე განსახლებულ ხალხებს შორის გენეტიკურად ასევე არაკავკასიელნი არიან ბალყარელები, ყარაჩაელები და ოსები.

კავკასიური მოდგმის ხალხთა და ტომთა რიცხვს განეკუთვნება აგრეთვე დვალთა ქართველური ტომი, რომლის ისტორიულ სამშობლოს წარმოადგენდა დვალეთი – წარსულში საქართველოს ერთ-ერთი კუთხე, მაგრამ ბედუკულმართობის შედეგად ე. წ. ჩრდილო ოსეთის ფარგლებში მოქცეული რეგიონი. ის მდებარეობს მთავარი კავკასიონის ჩრდილოეთ ნაწილში, ნარა-მამისონის ტაფობში. აქ დვალური მოსახლეობა აღარ არსებობს, ვინაიდან მათი ასიმილაცია მოახდინეს აღნიშნულ ტერიტორიაზე შემოჭრილმა ოსებმა. ისტორიული

დვალეთის ანუ ბუდე დვალეთის გარდა დვალური რეგიონები არსებობდა ქართლის მთიანეთშიც (მალრან-დვალეთი, თრუსო, ქვემო დვალეთი). ეს რეგიონები შეიქმნა ბუდე დვალეთიდან დვალთა ჩამოსახლების შედეგად, მაგრამ დროთა ვითარებაში საქართველოს დვალეზმაც ასიმილაცია განიცადეს – ნაწილი გააოსეს, ხოლო ნაწილი ქართულ მოსახლეობას შეერწყა.

დვალეზმისა და დვალეთის ისტორიულ შესწავლას რამდენიმე ნაშრომი მიეძღვნა, რომელთა შორის აღსანიშნავია ვახტანგ გამრეკელის წიგნი (В. Н. Гамрекели; Двалы и Двалетия в I-XV вв. н. э., Тб., 1961), რომლის მიხედვითაც დვალები არასწორად ვაინახური (ჩაჩნურ-ინგუშური) წარმომავლობის ტომადაა მიჩნეული. მისგან განსხვავებით, ჩემი შეხედულებით, დვალები ქართველური ტომი იყო (ვახტანგ ითონიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან, თბ., 1992, იხ. ცალკე თავი: დვალთა ეთნიკური ვინაობისა და დვალეთის ეთნოგეოგრაფიის საკითხები I-XVI სს-ის წერილობითი წყაროების მონაცემების მიხედვით, გვ. 69-186). გარდა ამისა, სამეცნიერო კრებულებსა და ჟურნალებში რამდენიმე სხვა ნაშრომიც გამოვაქვეყნე, ხოლო შედარებით ვრცელი გამოკვლევა გამოსაცემადაა მომზადებული.

დვალეზმისა და დვალეთის საკითხით დაინტერესდა რ. თოფჩიშვილიც (იხ. მისი საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები, თბ., 1997), მაგრამ მან მთავარი ადგილი დაუთმო არა კვლევა-ძიებას, არამედ ჩემი ზემოხსენებული წიგნის კრიტიკას, რის პასუხადაც დაწერე ვრცელი ნაშრომი – „დვალეთის ისტორიის საკითხები მრუდე სარკეში (რ. თოფჩიშვილის სუროგატის გამო)“. ამჯერად აქედან გამოვყოფ რამდენიმე საკითხს, რაც კავკასიანებთან დვალეზმის მიმართების მცდარ ინტერპრეტაციას შეეხება.

იმის თავგამოდებით მტკიცების შემდეგ, რომ დვალეთი მხოლოდ ნარას ტაფობი იყო, რომ დვალეთში არ შედიოდა მარლან-დვალეთი, ქვემო დვალეთი და თრუსო, რ. თოფჩიშვილი მკითხველს ასეთ რამეს სთავაზობს: „ჩრდილოეთ კავკასიაში ჩანერილმა ერთმა გადმოცემამ გვავარაუდებინა, რომ ისტორიულად დვალეებს უფრო მეტი ტერიტორიები ეკავათ, როგორც ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში, ისე საქართველოს მაღალმთიანეთში, უფრო სწორედ, საქართველოს ჩრდილოეთი პროვინციების ზოგიერთ იმ ნაწილში, რომლებიც პირიქით მდებარეობენ (რ. თოფჩიშვილი, გვ. 45).

მტკიცების საფუძველი ყოფილა გადმოცემები დვალეთის შესახებ: „ფშავისა და ხევსურეთის ზოგიერთ დასახლებულ პუნქტებში ცხოვრობდნენ დევები, რომლებიც აქ მცხოვრები ქართველი მთიელების მიერ გაძევებულ იქნენ" (გვ. 45). იქვე სპეციალურ ლიტერატურაზე დაყრდნობით აღნიშნულია, რომ „დევებში არაქართული ეთნიკური ერთეული, კერძოდ, ვაინახური ეთნოსის წარმომადგენლები უნდა იგულისხმებოდნენ (მითითებულია: თ. ოჩიაური, მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1967). ასეთი ვარაუდის დაშვების შესაძლებლობას რიგი ეთნოისტორიული მონაცემების ანალიზი იძლევა. მაგრამ, ამ ვარაუდს გამორიცხავს ვაინახებში ჩანერილი ზოგიერთი ანალოგიური გადმოცემა, კერძოდ, მხედველობაში გვაქვს ა. გენკოს მიერ ხამხის საზოგადოებაში მოპოვებული მასალა, რომ ინგუშეთის ამ ხეობაში ოდესღაც უცხოვრიათ „დევებს" (А. Н. Генко, Из культурного прошлого ингушей, "Записки Коллегии Востоковедов", т. V, Л., 1930, стр. 706). ამ თვალსაზრისით საყურადღებო მასალა აქვს მოპოვებული, აგრეთვე, ისტორიკოსს ივ. წიკლაურს. თარგიმის თემის სოფელ ერგიკალთან (ხევსურულად – „არგიჯალი") არის რამდენიმე ნამოსახლარი მსხვილი, მასიური ლოდებით, მშრალად ნაგები კედლებით, რომლებსაც ად-

გილობრივი ინგუშური მოსახლეობა დევების ნამოსახლარად მიიჩნევდა. ეთნოისტორიული ხასიათის ეს გადმოცემები ეჭვქვეშ აყენებს დევების ვაინახურ წარმომავლობას. როგორღა შეიძლება დევები ვაინახები ყოფილიყვნენ, როდესაც თვით ვაინახებით დასახელებულ ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში უფრო ადრე დევებს უცხოვრიათ"? (გვ. 45).

ამონანერის მიხედვით, თ. ოჩიაურის კვლევის შედეგები ფხოვის ტერიტორიაზე დევების ცხოვრების შესახებ მხოლოდ ვარაუდის დონეს შეესატყვისება, ე. ი. თ. ოჩიაურს ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხი ვარაუდისათვის მიუღია. თანაც ეს ვარაუდიც გამოირიცხება იმ მოტივით, რომ დევების ცხოვრებაზე მიუთითებენ საკუთრივ ინგუშეთშიც. ამ შინაარსის გადმოცემები ეჭვქვეშ აყენებენ დევების ვაინახურ წარმომავლობას იმის გამო, რომ ვაინახებამდე იქ დევებს უცხოვრიათ, ე. ი. ვაინახისთვის დევი სხვა იყო და არა ვაინახი.

რ. თოფჩიშვილმა არ დააყოვნა და გამოსავალიც გამო-ნახა. მან დევების ვაინახობა უარყო როგორც ფხოვში, ისე ინგუშეთში და თავის მხრივ შენიშნა: „ვეარაუდობთ, რომ ჩვენს მთასა და ინგუშეთში ოდესღაც მოსახლე დევები დვალები უნდა ყოფილიყვნენ. ამის მტკიცების საფუძველს, ვფიქრობთ, იძლევა, ნ. ვოლკოვას მიერ ინგუშეთში მოპოვებული მასალა, რომ მთიელი ინგუშები დვალებს უწოდებდნენ „დევა“-ს (მრავლობით რიცხვში – „დვი“-ს იხ. Н. Г. Волкова, Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа, М., 1973, стр. 127). ისიც აღსანიშნავია, რომ მალხისტელებისათვის იგივე დვალები ცნობილნი იყვნენ „დუვა“-ს სახელწოდებით (ნ. ვოლკოვა, გვ. 127-128)" (რ. თოფჩიშვილი, გვ. 45-46).

„ვარაუდით" თუ „მტკიცებით" ასე მარტივად გადაწყვიტა რ. თოფჩიშვილმა ფხოვსა და ინგუშეთში დვალთა განსახლების შესაძლებლობა. საკმარისად ჩათვალა იმის დადასტურება, რომ „დვალთან" მისადაგებული „დივა", „დუვა" თუ „დვი" ინგუშეთში დვალების ცხოვრების მაჩვენებელი ყოფი-

ლა. მას დაავიწყდა ერთი უდავო ჭეშმატირება, რომ ერთი ხალხი მეორე ხალხს თავისი ლექსიკით მოიხსენიებს, მაგრამ ამა თუ იმ ხალხის შესატყვისი სახელწოდება უსათუოდ იმ ქვეყნის მკვიდრობის დამადასტურებელი ხომ არ არის, საიდანაც ეს სახელწოდება მომდინარეობს. ამის მიხედვით იქნებ გვეფიქრა, რომ ფხოველები, რომლებსაც ვაინახები „ფხიას“ უწოდებენ, ინგუშეთის ან ჩაჩნეთის მკვიდრნი ყოფილან. ვაინახურში ასევე მრავალი სხვა ხალხის სახელწოდებაც არსებობდა, მაგრამ ყველა მათგანი ჩაჩნეთ-ინგუშეთის მკვიდრი ხომ არ იყო.

როგორც დავინახეთ, დვალომანიით მონუსხული რ. თოფჩიშვილი დევებთან ალიანსში აღმოჩნდა და მათ დვალთა უწყალობა, ოღონდაც კი შიდა ქართლის ტერიტორიაზე დვალთა სინსილა გაეწყვიტა. ამგვარი დილეტანტობა და ზღვარდაუდებელი პარადოქსი მხოლოდ საღ მსჯელობასთან შეუსაბამობით თუ აიხსნება.

ახლა რაც შეეხება საკუთრივ ხევსურეთს. იმის მტკიცების საფუძვლად, რომ ინგუშეთის გარდა ფხოვიც თავდაპირველად დვალთა სამოსახლოს წარმოადგენდა, რ. თოფჩიშვილმა მიიჩნია ხევსურეთის სოფ. გუდანში შემორჩენილი ერთ-ერთი ხალხური გადმოცემა კივკაზაურების (და არა კავკაზაურების) უძველეს მოსახლეებად არსებობის შესახებ. გ. ჩიტაიას შეხედულების დამოწმებით, რომ ეს კივკაზაურები ყოფილან „ქართლის ცხოვრებაში“ ხსენებული კავკასიანნი (გ. ჩიტაია, ეთნონიმიკური ხალხური გადმოცემები, „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, I, 1955), რ. თოფჩიშვილმა კივკაზაურები დვალებად გამოაცხადა იმ მოტივით, რომ დვალეთი ცენტრალური კავკასიის რეგიონში მდებარეობს. მისივე მრწამსით, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით „კავკასიანნი“ და ვაინახთა წინაპარი დურძუკები სხვადასხვა ეთნიკური ერთეულები იყო“ (გვ. 46). ამის მიხედვით დვალები „კავკასიანნი“ ყოფილან, ხოლო დურძუკები არა.

რ. თოფჩიშვილმა ვერ გაიაზრა, რომ გ. ჩიტაია კავკაზაურებს თუ კივკაზაურებს „კავკასიანებს“ უკავშირებს, ხოლო კავკასიანთა განსახლების სივრცედ წარმოგვიდგენს ტერიტორიას დიდოეთიდან სვანეთამდე. სრულიად აშკარად ჩანს, რომ გ. ჩიტაიას განმარტება ეხება მეფე საურმაგის მიერ ჩამოსახლებულ დურძუკებს. რ. თოფჩიშვილის „მტკიცებით“ კი კავკასიანნი იყვნენ არა დურძუკები, არამედ დვალეები. საოცარია, რ. თოფჩიშვილი თუ კავკასიანებად დვალეებს წარმოიდგენდა და არა დურძუკებს, რისთვის მოიხზო გ. ჩიტაიას სრულიად საწინააღმდეგო არგუმენტი?

ასეთი დაბნეულობის საპირისპიროდ და რეალური ვითარების წარმოსაჩენად მიზანშეწონილია გაიშიფროს ცნება „კავკასიანნი“, მაგრამ მანამდე საჭიროდ მიმაჩნია აღინიშნოს, რომ 1987 წლის 15 აგვისტოს მეც მქონდა შესაძლებლობა დამეფიქსირებინა ხეცსურთა ხსოვნაში შემორჩენილი გადმოცემები სოფ. გუდანის შესახებ (მთხრობელი გიორგი ღვთისოს ძე ჭინჭარაული, დაბად. 1920 წ.). გადმოცემის შინაარსმა და უშუალო დაკვირვებამ დამარწმუნა, რომ ამ სახელწოდებით აღინიშნებოდა როგორც სოფელი მთლიანად, ისე საკუთრივ მისი ქვემო ნაწილი – ძველი გუდანი. მის ზემო ნაწილს კი ეწოდება ზენუბანი. მე მიუხსნარი მხოლოდ ჭინჭარაულების 9 კომლს; ამ დროისათვის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა ბარში იყო გადასახლებული.

გადმოცემის მიხედვით, საღვთო გუდანის ჯვარი თავდაპირველად აღუმართავთ მუხატკარს. შემდეგ მისთვის ადგილი გამოუცვლიათ და სოფლის თავზე მდებარე მთის წვერზე, რომელსაც სანე ეწოდება, სალოცავად კოშკი აუშენებიათ (მისი აგება მიენერება თამარ მეფეს). ბოლოს კი ეს სალოცავი სანედან გადმოუტანიათ იმ ადგილას, სადაც დღემდე გუდანის ჯვარი დგას. ამ ჯვართან ახლოს უცხოვრიათ კივკაზაურებს, ხოლო ზენუბნის ტერიტორიაზე – ქიჩბარაულებს. გადმოცემა იმაზედაც მიგვითითებს, რომ კივკაზაურების

ბაკში სამჯერ ამოსულა იფნის ხე და სამჯერვე მოუჭრიათ. მერმე ჟამი (შავი ჭირი) გაჩენილა და კივკაზაურები ამონყვეტილან. გადარჩენილა მხოლოდ ერთი ქალი, ქერაულზე დანიშნული, რომელიც ავადმყოფობის მიზეზით ქერაულს ცოლად არ შეურთავს (ვახტ. ითონიშვილი, ხევსურეთის ეთნოგრაფიული მასალები, რვ. I, 1987 წ., გვ. 70-72).

კივკაზაურების შესახებ ძალიან მოკლე ცნობაა შეტანილი ვ. ბარდაველიძის ნაშრომში – „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები“, ტ. II, თბ., 1982: „სახმთო გუდანის ჯვარში წისქვილის ქვა იყო დაყუდებული. ეს ქვა დარჩენილი იყო კივკაზაურებისა და ქიჩბარაულებისაგან, როდესაც ისინი ჯვარმა აქედან აყარა“ (გვ. 13).

გადმოცემის ვარიანტებს შორის განსხვავების მიუხედავად ერთი რამ ცხადია – არა კავკაზაური, არამედ კივკაზაური იყო სოფ. გუდანში მცხოვრები ერთ-ერთი გვარი, რომელმაც თავისი არსებობა გუდანშივე დაასრულა. მას მხოლოდ ფონეტიკურად მიემსგავსება გ. ჩიტაიას და რ. თოფჩიშვილის მიერ გამოგონებული ტერმინი „კავკაზაური“, რაც ხევსურებისათვის აბსოლუტურად უცნობია. მაგრამ იმისათვის, რომ „კავკასიანთან“ კავშირი ერვნენებინათ, მათ „კივკაზაურს“ ჩაუნაცვლეს „კავკაზაური“ და „კავკასიანს“ მიაბეს, რითაც შეთხზეს ხევსურული გადმოცემის დღემდე უცნობი ახალი ვერსია. მაგრამ ერთი წუთით დაფუშვათ, რომ ძველი გვარი იყო „კავკაზაური“. როგორ უნდა წარმოედგინათ ადგილზევე ამონყვეტილი თუ ჯვარისგან აყრილი გვარი „კავკასიანის“ ტოლფას ტომობრივ ერთეულად, რომელიც განსახლებული იყო დიდოეთიდან სვანეთამდე?

„კავკასიანებთან“ ე. წ. „კავკაზაურების“ იდენტიფიკაციის შესახებ გ. ჩიტაიას შეხედულებას რ. თოფჩიშვილი იმონებს, მაგრამ „აკონკრეტებს“, რომ „კავკასიანი“ და შესაბამისად „კავკაზაურები“ „ძირად დვალები იყვნენ“ (გვ. 46). აშკა-

რაა, რომ სიყალბეზე ახორხლილი ამ გაუგებრობის გასაფანტავად საჭიროა ცნება „კავკასიანნი“-ს გაშიფრვა.

იმის შესახებ, თუ რა შინაარსს იტევდა ცნება „კავკასიანნი“, ნაჩვენები მაქვს გამოსაცემად მომზადებულ ნაშრომში – „ნარკვევები კავკასიის ისტორიიდან“ (ეს ნაშრომი ავტორის გარდაცვალების შემდეგ 2002 წელს ცალკე წიგნად გამოქვეყნდა – რედაქციის შენიშვნა), რომლის სათანადო აღგილას აღნიშნულია: „საინტერესოა, რომ XI-XVIII საუკუნეების ქართულ წერილობით წყაროებში ასახული კავკასნი//კავკასიანნი//კავკასელნი//კავკასიელნი კონკრეტული ეთნიკური მისამართის გარეშე ხმარებული შემკრებლობითი ხასიათის ტერმინებია, რომელნიც შედარებით ვიწრო და შეიძლება ითქვას უფრო ტრადიციული გაგებით ფარავს: 1) მდ. თერგსა და კავკასიონის მთავარი ქედის დასავლეთ კიდე ს შორის ლოკალიზებულ იმიერკავკასიის მიწა-წყლის ეთნიკურად ჭრელ ავტოქთონურ მოსახლეობას (ე. წ. თარგამოსიანთა მოდგმის ერთ-ერთ განშტოებას ე. წ. ხაზართა (=სკვითთა) ჩამომავლებად მიჩნეული ოსების გამოკლებით), ან კიდე 2) დურძუკეთის (ანინელი ჩაჩნეთ-ინგუშეთის) დასავლეთით მდებარე ცეცნრაღური კავკასიის მაღალმთიანეთის (უპირატესად კი აღნიშნული რეგიონის პირიქითი ხეობების) მკვიდრთ (საქართველოს მონაპირე მაღალმთიანი კუთხეების – დვალეთის, ხევის, ხევსურეთის, თუშეთის მცხოვრებთა ჩათვლით), ხოლო - შედარებით ფართო და ალბათ უფრო გვიანდელი გაგებით „ჯიქიდამ გურგანის ზღუმიდე“ (ე. ი. ადიღედან კასპიის ზღვამდე) გადაჭიმული ჩრდილოეთ კავკასიის მთელ მოსახლეობას – იმიერკავკასიის მთიანეთის მთელ მოსახლეობას დაღესტნელების და ოსების ჩათვლით (ლეონტი მროველი, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა... „ქც“, I, გვ. 3, 6, 64; ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, „ქც“, I, გვ. 179; ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, „ქც“, II, გვ. 19, 53; ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, „ქც“, II, გვ. 329, 343; ვახუშ-

ტი ბაგრატიონი, „აღწერა“... „ქც“; IV, გვ. 71, 89, 141, 170, 268, 291, 370, 419, 651).

მართალია, ლეონტი მროველის ეთნოგენეტიკურ სქემაში ტერმინი „კავკასნი“ ეპონიმურ ეთნონიმად არის წარმოდგენილი, მაგრამ ეს საექვო შემეცნებითი ღირებულების მქონე ფაქტი თავისთავად არაფერს ლაპარაკობს აღნიშნული სახელწოდების ოდინდელი ტრანსონიმიზაციის და ეთნონიმის რანგში საბოლოოდ ამალღების სასარგებლოდ, ვინაიდან წერილობითი წყაროების მკაფიო ჩვენებით „კავკასნი//კავკასიანი“ დაახლოებით ისეთივე სემანტიკური ნირის ისტორიულ-გეოგრაფიული ცნებაა, როგორიც, მაგალითად, ზოგადად „მთიელის“ მნიშვნელობით ხმარებული „მთიული“//„მთეული“. ის არა ეთნიკური, არამედ უფრო ეთნოგრაფიული შინაარსის ცნებაა.

ამდენად, „კავკასნი“//„კავკასიანი“-ს მიჩნევა ერთ-ერთ უძველეს ეთნონიმად და ამ უკანასკნელის გააზრება მაინცდამაინც ჩაჩნეთ-ინგუშეთის დასავლეთით მდებარე ცენტრალური კავკასიონის ხეობების მოსახლეობაზე (ჩაჩნურ-ინგუშურ და მათ ახლო მონათესავე ტომებზე) მიმაგრებულ ეთნიკურ ტერმინად, რასაც ადგილი აქვს ვ. გამრეკელის ნაშრომში (В. Н. Гамрекели, Двалы и Двалетия в I-XV вв. н. э., Тб., 1961, с. 22-28), მიზანშეწონილი არ არის.

ცხადია, ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისაგან, რომ ტერმინი „კავკასნი“//„კავკასიანი“ თავისი უძველესი და, შეიძლება ითქვას, კლასიკური გაგებით უპირატესად ცენტრალური კავკასიის მაღალმთიანი ზოლის (მეტწილად კი მისი პირიქითი ნაწილის) მკვიდრთ არ მიესადაგებოდა, მაგრამ ამ ფაქტის ცალმხრივი უტყირების ნებისმიერი მცდელობა ყოვლად დაუშვებელია, ვინაიდან ეს მხოლოდ ცნება „კავკასნი“-ს სემანტიკური დიაპაზონის ხელოვნურ დავინროვებას უნობს ხელს.

აქ ძალაუწებურად იბადება ერთი კითხვა – მაინც რამ განაპირობა ტერმინ „კავკასნი“-ს უპირატესად ცენტრალური

კავკასიის მოსახლეობის მისამართით გამოყენების ტრადიციის წარმოქმნა და ამ ტრადიციის მდგრადობა?

დასმულ კითხვასთან დაკავშირებით აუცილებელია ყურადღების აქცენტირება იმ საგულისხმო ფაქტზე, რომ ცენტრალური კავკასიაა სწორედ ის რეგიონი, სადაც ქართულმა სახელმწიფომ ძველთაგანვე განსაკუთრებით მყარად მოიკიდა ფეხი და ადგილობრივი მთიელი მოსახლეობაც თავისი პოლიტიკური და კულტურული გავლენის სფეროში მოაქცია. აკი ამ კონსტატაციასთან დაკავშირებით ძალაუნებურად გვახსენებს თავს ფარნავაზის მჭიდრო ურთიერთობა დურძუკებთან (ანინდელ ჩეჩენ-ინგუშთა ეთნიკურ წინაპრებთან) და მისი მემკვიდრის – საურმაგის მიერ დურძუკთა მასობრივი გადმოსახლება საქართველოს „მთიულეთში“ (//მთიანეთში) „დიდოეთითგან სვანეთამდე“ (ანუ ცენტრალური კავკასიის ქართულ სექტორში). მეტად სიმპტომურია აგრეთვე ლეონტი მროველის აშკარად დურძუკოფილური პასაჟები, კერძოდ, „კავკასის ნათესავთა“ შორის მათი პირველობის ფაქტის საგანგებო ხაზგასმა („ხოლო შვილთა ზედა კავკასისთა იყო უფალი დურძუკ, ძე ტირეთისა“). რად ღირს იმის აღნიშვნაც, რომ სწორედ ცენტრალურ კავკასიაზე გადიოდა მსოფლიო მნიშვნელობის კომუნიკაციები (პირველ რიგში კი არაგვის გზა დარიალის კლდეკარით), რომლით სარგებლობა იმთავითვე ბევრ ქართველს უხდებოდა. ამავე გზებით ხდებოდა იმიერკავკასიიდან კავკასიელთა თუ ნომადთა ლაშქრის გამოყვანა და უკან გაბრუნება.

ვფიქრობთ, წინთქმულის გათვალისწინებით აღარაფერია გასაკვირვი იმაში, რომ ძველი ქართველის ცნობიერებაში „კავკასის“ ხსენება პირველ რიგში ცენტრალური კავკასიის მთიანეთის ასოციაციას ჰბადებდა, რამაც დროთა განმავლობაში „კავკასიანად“ პირველ რიგში სწორედ აღნიშნული რეგიონის მკვიდრის წარმოდგენის და სახელდების ეთნოგრაფიულ-ონომასტიკური სტერეოტიპის გამოხვეწას შეუწყო ხელი.

ასე რომ, ცნება „კავკასიელის“ შედარებით ვიწრო და უფრო ტრადიციული გაგებით დანერგვა-გამოყენების ისტორიული მოტივი ჩვენთვის საკმარისად ნათელი ხდება.

როგორც ჩანს, ზემოაღნიშნული ნომინაციური სტერეოტიპი ძალზე სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა, ვინაიდან მისი დაძლევა XVIII საუკუნის დიდ ქართველ სწავლულს ვახუშტი ბაგრატიონსაც არ ხელეწიფება. მის ნაშრომში – „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ცნებები „კავკასი“//„კავკასია“ და „კავკასნი“//„კავკასიანნი“//„კავკასიელნი“ უპირატესად ცენტრალური კავკასიის პირიქითა სანახებთან და ადგილობრივ მოსახლეობასთან არის მისადაგებული.

XIX საუკუნიდან ტერმინი „კავკასიელი“ საბოლოოდ განიცდის ფორმირებას მთელი კავკასიის მოსახლეობის აღმნიშვნელ კრებით სახელწოდებად, რის შემდეგაც მისი სემანტიკური კოდი აღარც იცვლება“ (იხ. ვახტანგ ითონიშვილის დასახელებული წიგნი, გვ. 52-56 – რედაქციის მითითება).

ამგვარად, „კავკასიანნი“ ეთნიკური ერთეულის (ეთნოსის) აღმნიშვნელი ცნება კი არ არის, როგორც ეს რ. თოფჩიშვილს წარმოუდგენია, არამედ შემკრებლობითი შინაარსის ტერმინია, რომელიც მოიცავდა დვალებსაც და დურძუკებსაც. განსაკუთრებით საოცარი კი ის არის, რომ რ. თოფჩიშვილმა ჯერ უარჰყო თრუსოს, მარლან-დვალეთისა და ქვემო დვალეთის დვალთა ქვეყნებად მიჩნევის შესაძლებლობა, ხოლო შემდეგ დღემდე უცნობი დვალური რეგიონებიც „აღმოაჩინა“ ფშავ-ხევსურეთისა და ინგუშეთის სახით. ასეთია „სწორუპოვარი დვალოლოგის თუ დევოლოგის“ წინააღმდეგობრიობაზე დამყნობილი „არგუმენტები“.

8. ტერმინ „ბარბაროსის“ წარმომავლობისათვის

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ქართული ცნობიერების ერთ-ერთ აუცილებელ აქსესუარს წარმოადგენს ანტითეზა „ჩვენ-ისინი“. ამ უკანასკნელს კი მიესადაგება ეთნოცენტრისტული ხასიათის ბინარული ოპოზიციები საკმაოდ ხისტ ურთიერთდაპირისპირებაში მოცემული კლასიფიკატორულ-კვალიტატიური ან ეთნიკური ტერმინების სახით, რომელთაგან პირველნი დროთა განმავლობაში სემანტიკურ ტრანსფორმაციას (ონიმიზაციას) განიცდიან და ეთნონიმებად ყალიბდებიან, ხოლო მეორენი, პირიქით, დეონიმიზაციის კვალობაზე კლასიფიკატორულ-კვალიტატიურ ტერმინებად გარდაიქმნებიან.

ნათქვამის ილუსტრირებას დავიწყებთ იმით, რომ ძველი ეგვიპტელები საკუთარ თავს უწოდებდნენ „რემეჩს“ (რაც მათ ენაზე ნიშნავდა „ადამიანს“), ხოლო დანარჩენი ხალხები მათთვის „ველურები“ იყვნენ¹. ასეთნაირ სახელდებაში, ვფიქრობთ, იშვიათი სისავსით არის გამჟღავნებული ეგვიპტელთა მხრიდან ყველა უცხო ეთნოსისადმი ქედმაღლური დამოკიდებულებისა და მათგან, როგორც „არაადამიანთაგან“ ეთნოკულტურული დისტანცირების ოდინდელი პრაქტიკა. ამასთან, თავად ტერმინ „რემეჩის“ სემანტიკური განვითარების ერთი კონკრეტული მაგალითი სათანადო წარმოდგენას გვიქმნის *პირველადი (პრიმარული) ეთნონიმების* წარმოქმნის მექანიზმზეც².

¹ საინტერესოა, რომ ძველეგვიპტური „რემეჩის“ ტიპის ავტოეთნონიმიები მსოფლიოს სხვა ხალხებთანაც ფიქსირდება. ასე, მაგალითად, მარიელების თვითსახელწოდებაა მარი („მამაკაცი“), ნენცებისა-ნენც („მამაკაცი, ადამიანი“), ჩუკჩებისა-ლილრო-ვეთლიან („ნამდვილი ადამიანები“), პოტენტოტებისა-კოიკოინ („ნამდვილი, საუკეთესო ადამიანები“), ატაპასკებისა-დენე („ადამიანები“) და ა. შ. მკვლევართა აზრით, ეთნონიმები deutsch (გერ-

ჩინეთში ძვ. წ. VI ს-დან უკვე დოკუმენტურად არის ცნობილი ეთნიკური ჩინელებისა (თვითსახელწ. „*სია*“) და „მსოფლიოს ოთხი მხარის“ დანარჩენი ხალხების მკვეთრი ურთიერთგამიჯვნის ტრადიცია, რომელსაც ყველა უცხოტომელის „არასრულფასოვნებისა“ და „ნახევრად მხეცური ბუნების“ შესახებ შემუშავებული თვალსაზრისი უმაგრებდა ზურგს². ამასთან, ცინის ეპოქისა და უფრო ადრეული ხანის წერილობით ძეგლებში, აგრეთვე გომინდანის რეჟიმის დროინდელ ლიტერატურაში, ჩინეთის მცირერიცხოვანი ერების აღმნიშვნელ თითქმის ყველა იეროგლიფს მარცხნიდან ურთავდნენ კიდევ ერთ სპეციალურ იეროგლიფს, რომელიც კლასიფიკატორის ფუნქციას ასრულებდა და იკითხებოდა, როგორც „*ძალლი*“³. ეს ფაქტი, ცხადია, თვალს გვიხელს ჩინური ეთნოცენტრიზმის ერთ-ერთ უმთავრეს მახასიათებელზე – ეროვნული უმცირესობისადმი ლამის ზოოლოგიურ ზიზღზე.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში (უპირატესად ინდოჩინეთის ნახევარკუნძულზე) მცხოვრები ტაიების თვითსახელწოდებაა *ტაი*, *ტჰაი*, რაც სიამურ ენაზე ნიშნავს „*ადამიანს*“. სხვა ეთნოსების მიმართ კ ისინი იყენებენ კლასიფიკატორს *meng* („*მწერი*“, „*მწერები*“)⁴. ამ შემთხვევაშიც საქმე გვაქვს ეთნოცენტრიზმის ფრიად ვულგარულ გამოვლინებასთან.

აფრიკაში მცხოვრები ჰოტენტოტების ავტოეთნონიმია *კოიკონ*, რაც მათ ენაზე „*ნამდვილ ადამიანებს*“ ან „*რჩეულ, საუკეთესო ადამიანებს*“ (რუს. *накитовцы* „люди людей“) ნიშნავს. მეზობელ ბუშმენებს კი ისინი უწოდებდნენ *სანს*, რაც „*ველურის*“ შინაარსს იტევდა⁵. ეს საგულისხმო

მანელთა თვითსახელწ.) და *turk* (თურქთა თვითსახელწ.) შესაძლოა ასევე მომდინარეობდეს ტერმინებისაგან „ხალხი“, „ადამიანი“ (М. В. Крюков, «Люди», «Настоящие люди» (к проблеме исторической типологии этнических самоназваний), сб., «Этническая ономастика», М., 1984, с. 7-9).

ფაქტი უკვე იმის თვალსაჩინო მონშობაა, რომ ეთნოცენტრიზმი კულტურული განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომ ხალხებთანაც არანაკლებ ექსპრესიული ფორმით იჩენს თავს.

ჩვენთვის საინტერესო ბინარული ოპოზიციის კლასიკურ ნიმუშად კი მაინც ძველბერძნული „ელინი-ბარბაროსი“ გვევლინება. ამათგან „ელინი“, ვითარცა ბერძნული ტომების საერთო სახელი, დოკუმენტურად ცნობილია ძვ. წ. VII საუკუნიდან. მითოლოგიური ტრადიცია „ელინს“ ბერძენთა ლეგენდარული წინაპრის – ელინის ან ჰელინის სახელს უკავშირებს, თუმცა, მკვლევართა დასკვნით, ელინებად თავდაპირველად იწოდებოდა ელადის (თესალიის ერთ-ერთი ოლქის) ტერიტორიაზე მცხოვრები ტომი, რომლის სახელწოდება შემდეგ მთელ ბერძნულენოვან მოსახლეობაზე გავრცელდა.

რაც შეეხება ძველი მსოფლიოს კლასიფიკატორულ-კვალიტატიურ ტერმინთა შორის უპოპულარეს „ბარბაროსს“, ის ბერძნულ ენაზე თავდაპირველად ნიშნავდა ზოგადად „*უცხოს, უცხოელს, ელინისათვის გაუგებარ ენაზე მოლაპარაკეს*“ და ფაქტობრივად მოკლებული იყო რაიმე ოდიოზურ ნიშანს, თუმცა მოგვიანებით მან შეიძინა „*უხეშის, უხამსის, ველურის, უკულტუროს*“ *სემანტიკური ნიუანსი*⁶.

როგორც ჩანს, ტერმინ „ბარბაროსის“ გამოყენებას „ელინთან“ დაპირისპირებაში განსაკუთრებით ფართო გასაქანი ეძლევა მაშინ, როდესაც ბერძენ ტომებს საბოლოოდ უყალიბდებათ ეთნიკური ერთობის შეგნება და მათთან მყარად იკიდებს ფეხს ის აზრი, რომ „ძველად ელინები“ ბარბაროსი ხალხებისაგან განსხვავდებოდნენ როგორც მეტი მოსაზრებულობით, ისე უფრო სრული თავისუფლებით სულიერი მიამიტობისაგან“ (ჰეროდოტი).

ბერძნული „ბარბაროსის“ წარმომავლობა ჯერაც არაა გამორკვეული. თუმცა ამ ერთი შეხედვით, რთული ამოცანის გადაწყვეტის იმედს გვისახავს ჩვენს განკარგულებაში არსე-

ბული ონომასტიკური მასალა და ზოგიერთი ისტორიულ-გეოგრაფიული რეალია, რომელთა ურთიერთშეჯერებით აღნიშნული ტერმინის გენეზისის საკითხი უკვე არც ისე ბურუსით მოცულად გვეჩვენება.

უწინარეს ყოვლისა, ყურადღებას გავამახვილებდით ბერძნული „ბარბაროსისა“ და ეთნონიმ „*ბერბერის*“ თვალშისაცემი ფონეტიკური ურთიერთმსგავსების ფაქტზე, რომელიც, ალბათ, ბუნებრივად აღძრავს მათ შორის რაღაც კავშირის დაძებნის ცოტუნებას.

სპეციულური კვლევით დადგენილია, რომ სემიტურ-ქამიტური მოდგმის ბერბერები (თვითსახელწ. *ამაზიგ, ამაზაგ*) ჩრდილოეთ აფრიკის საკმაოდ ვრცელი მიწა-წყლის (მაგრიტინია, მაროკო, ალჟირი, ლიბია, ეგვიპტე) უცილობელ ავტოქთონებს წარმოადგენდნენ. ისინი ჯერ კიდევ ძველ ეგვიპტურ წყაროებში მოიხსენიებიან თეხენუს ან ლებუ-ლიბუს (აქედანაა მიღებული „ლიბია“, „ლიბიელი“) სახელწოდებით. ანთროპოლოგიური კლასიფიკაცია მათ დიდი ევროპეოიდული რასის ინდომელთაშუაზღვისპირულ ქვერასას მიაკუთვნებს. ბერბერები მრავალ ტომად (რიფები, შილხები, ტამაზიგტი, ტუარეგები, კაბილები და სხვ.) იყოფიან, რომელთაგან ერთ-ერთი დღესაც *ბრაბერ-ბრაბარად* ან *ბერაბერ-ბარაბა-ბარბარად* იწოდება და მაროკოს ტერიტორიაზე სახლობს.

როგორც ფ. ბროკჰაუზისა და ი. ეფრონის მიერ გამოცემულ „ენციკლოპედიურ ლექსიკონშია“ განმარტებული, ჩრდილოეთ აფრიკის სანაპიროზე ოსმალთა გაბატონების (XVII ს.) შემდეგ იქ ძალზე გახშირდა მეკობრეობა, რის გამოც აღნიშნულ რეგიონს შეერქვა *ბარბარია (ე. ი. ბარბაროსული სანაპირო)*, ხოლო „მტაცებელ“ და ბარბაროს დესპოტთაგან მართულ ქვეყნებს – ალჟირს, ტუნისსა და ტრიპოლის უწოდა *ბარბარესკი (ბარბაროსები)*; იმავე ლექსიკონში გატარებულია აზრი, თითქოს ეთნონიმი „ბერბერი“ სრულიად უცნობი

იყო თავად ბერბერთათვის, რომელთაც ეს სახელწოდება ევროპელებმა მისცეს⁷.

უფრო გვიან შემუშავებული და სწავლულთა შორის დღემდე მიღებული ვერსიით, ეთნონიმი „ბერბერი“ გაჩენილი უნდა იყოს არაბთა მიერ მალრიბის დაპყრობის შემდეგ (VII-VIII სს.) და *ის შესაძლოა, ბერძნული „ბარბაროსისაგან“ მომდინარეობდეს, რომელსაც თავდაპირველად „არაარაბის“ მნიშვნელობით ხმარობდნენ⁸.*

ვითარების ასეთნაირი შეფასება, რამაც სოლიდურ ენციკლოპედიურ გამოცემებსა და ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ცნობარებში ჰპოვა ასახვა, გვაიძულებს საგანგებოდ შევნიშნოთ, რომ ეთნონიმი ბერბერი „ბარბაროსის“ ფორმით პირველად გვხვდება ლათინურ ენაზე დაწერილ თხზულებაში „Liber Generationis“ (IV ს.), სადაც ხალხთა და ტომთა თანმიმდევრული ჩამოთვლისას ერთგან მოიხსენიებიან *„აფრები, რომელთაც ბარბარებიც ეწოდებათ“ (Afri qui et Barbares)⁹*; პტოლემეოსის (II ს.), კოსმა ინდიკოპლევსტის (IV ს.) და ფსევდოარიანეს (V ს.) ნაშრომებში ვაფიქსირებთ ტოპონომების *ბარბარას* (აფრიკის ერთრეული სანაპიროს სახელწოდება)¹⁰, ხოლო ძველარაბულ მათიანეებში ეთნონიმს *ბერბერას ან ალ-ბარბარას*, რომელიც ჩრდილოეთ აფრიკისა და ადენის სანაპირო ზოლის მკვიდრთ აღნიშნავს¹¹. მეტად ნიშანდობლივია, რომ იოანე ბაგრატიონის „კალმასობაში“ ჩრდილოეთ აფრიკის ვრცელი მიწა-წყალი ეგვიპტიდან ვიდრე მაროკომდე (ე. ი. ისტორიული მალრიბის ტერიტორია) *ბარბარიად* არის სახელდებული¹¹.

როგორც დამოწმებული ფაქტობრივი მასალიდან ჩანს:

1) ჩრდილოეთ აფრიკის ავტოხტონი მოსახლეობის აღმნიშ-

⁷ საინტერესოა, რომ სომალის ერთ-ერთი ქალაქი, ლოკალიზებული ადენის ყურის რაიონში, დღესაც *ბერბერას* სახელწოდებას ატარებს.

ვნელი *ევროპული ეგ ზოეთნონიმი ბერბერი* (ნარმოდგენილი ტოპონიმისა და ეთნონიმის ონომასტიკურ თანრიგებში) დოკუმენტურად ცნობილია არაბთა მიერ მაღრიბის დაპყრობამდე 5 საუკუნით, ხოლო აფრიკის სანაპიროზე ოსმალთა გაბატონებამდე მთელი 14 საუკუნით უფრო ადრე, რაც თავისთავად გამორიცხავს ეთნონიმ „ბერბერის“ მაინცდამაინც ბერძნული „ბარბაროსისაგან“ ან გვიანფეოდალური ეპოქის ევროპელთაგან მომდინარეობისა და მით უმეტეს, VII-VIII ან XVI სს-ში მისი გაჩენის შესაძლებლობას; 2) „*ბარბარიც*“, „*ბარბარაც*“ და „*ბერბერა-ბერბერიც*“ იმ ძირძველი ეთნონიმის ფონეტიკური ნაირსახეობები თუ ქრონოლოგიური ვარიანტებია, რომელიც დღემდეა შემონახული ჩრდილოეთ აფრიკის ონომასტიკურ ველზე მაროკოელი ბერბერთა ტომობრივი თვითსახელწოდების *ბრაბერ-ბარბარის ან ბერაბერ-ბარაბაბარბარის* სახით.

წინათქმულის გათვალისწინებით კი შედარებით უფრო რეზონულად გვეჩვენება იმავე „ბერბერის“ და „ბარბაროსის“ ურთიერთმიმართების საკითხისადმი პირუტყუ მიდგომა, რაშიც იგულისხმება ბერძნული „ბარბაროსის“ ჰიპოთეტური გააზრება სწორედ „ბერბერისაგან“ ნაწარმოებ, მისი დეონიმიზაციის გზით მიღებულ, ტერმინად.

„ბარბაროსის“ გენეზისის ამდაგვარ გაგებას უთუოდ დამაჯერებლობას მატებს ეთნონიმთა სემანტიკური ტრანსფორმაციის ამსახველი უხვი ლექსიკური მასალა, რომლის ერთი ნაწილი თვალს გვიხელს დეონიმიზაციის სწორედ ისეთ გამოვლინებაზე, როგორიცაა *ეთნონიმთა გარდაქმნა ზოგადად „უცხოის“, „უცხოელის“, „საუცხოოს“, „გაუგებრად მოლაპარაკეს“, „არაჩვეულებრივის“, „უცნაურის“ მნიშვნელობის მქონე კლასიფიკატორულ ტერმინებად.*

ამ სახის დეონიმიზაციის კლასიკურ ნიმუშად გამოდგება თუნდაც რუსული Чудь, чуда́к, чудной, чудный, чудо, чужд́ить, чудесный, чудище, чудодей, чужак, чуженин, чуж-

ბინა, чужой (=„გაუგებრად მოლაპარაკე ადამიანები“, „უცნაური“, „ახირებული“, „საოცარი“, „საკვირველი“, „საუცხოო“, „სასწაული“, „საოცრება“, „საკვირველება“, „ახირებულად“, უცნაურად მოქცევა, „უსაქციელობა“, „სასწაულებრივი“, „საუცხოო“, „უჩვეულო“, „გველესაპი“, „ჯადოქარი“, „მისანი“, „უცხო“, „გარეშე“, „გადამთიელი“, „უცხო მხარე“, „უცხო ქვეყანა“, „სხვისი“, „უცხო“, „გარეშე“) და დამამცირებელი გამოთქმა „Чудъ белоглазая!“, რომელიც დანამდვილებით მიღებულია ფინური მოდგმის ხალხების (საკუთრივ ფინელებისა და ესტონელების) აღმნიშვნელი ძველი რუსული ეთნონიმებისაგან ЧУДЪ, ЧУДАК, ЧУДОВИН¹². სხვათაშორის, იმავე რუსებთან ЧУДЪ ЧУДАК, ЧУДОВИН ციმბირში მცხოვრები მითიური ხალხის სახელწოდებადაც გამოიყენებოდა. მათთან დაცული ერთი ხალხური თქმულებით, ერმაკის შემოსევით თავზარდაცემულ ჩუდეებს მინისქვეშა თხრილი გაუთხრიათ, თავისი ავლადიდებით შიგ ჩასულან, დგარები მოუჭრიათ და დაღუპულან. ციმბირელმა რუსებმა სწორედ ამაზე იცოდნენ თქმა: „Чудъ в землю ушла“, „Чудъ живьем закапалась“, „Чудъ под землей пропала“¹³

ეთნიკურ ტერმინთა სემანტიკური ტრანსფორმაციის მაგალითებად შეიძლება მოვიყვანოთ აგრეთვე რუსული დიალექტური ტერმინი латыш (=„გაუგებრად, გაურკვეველად მოსაუბრე“), – ნაწარმოები ეთნონიმისაგან латыш („ლათვიელი“), ლიტვური gudai/gudai („უცხოელი“, „ვინც არ ფლობს ჩვენს ენას“) – მომდინარე ეთნონიმისაგან gud („გოთი“)¹⁴, ყირიმულ-თათრული abaza („გაუგებრად წარმომთქმელი“, „უთავბოლო“, „ბენტერა“, „ურჯულო“) ← ეთნონიმისაგან abaza (ჩრდ. კავკასიაში მცხოვრები აბაზების ავტოეთნონიმი და აფსუა-აბაზთა აღმნიშვნელი თურქული ეგზოეთნონიმი)¹⁵, ანგლოსაქსური wealh (1. „უცხოტომელი“, „უცხოელი“; 2. „ბრი-

ტანელი")←ეთნონიმისაგან **wealth** („**უელსლი**")¹⁶ და სხვა მის-
თანანი.

ჩვენი აზრით, სწორედ დეონიმიზაციის ნიმუშად აღე-
ბული „ჩუდის“, „ლატიშის“, „გუდის“ და სხვათა ბედი უნდა
გაეზიარებინა ძველბერძნულ ენობრივ გარემოში სახელწო-
დებას „ბარბარ-ბარბაროსსაც“, როგორც „ბრაბერ-ბრაბარის“
(თუ „ბერაბერ-ბარაბა-ბარაბარის“) ამოსავალი ეთნონიმური
ფორმის ელინურ ვარიანტს, რომლის ბერძენთაგან შეთვისე-
ბისა და სემანტიკური გრადაციის სურათი კონიექტურულ
დონეზე შემდეგნაირად შეიძლება აღდგეს:

ძველი ბერძნები აფრიკის ჩრდილოეთ სანაპიროზე ჯერ
კიდევ „დიდი კოლონიზაციის ხანაში“ (ძვ. წ. VIII-VI სს.) იკიდე-
ბენ ფეხს. ადგილობრივ ავტოქტონურ მოსახლეობასთან ინ-
ტენსიურ კონტაქტში შესვლის შემდეგ ისინი ნიადაგ ეცნო-
ბიან ბერბერთა შორის იმხანად ფართოდ გამოყენებულ ეთ-
ნონიმს „ბრაბერ-ბრაბარს“ ან „ბერაბერ-ბარაბა-ბარაბარს“, „
რომელსაც ითვისებენ „ბარბარ-ბარბაროსის“ ფორმით.

როგორც ჩანს, ბერბერებმა თავისი ეგზოტიკური ყოფი-
თი კულტურით, უცნაური გარეგნობით და წეს-ჩვეულებებით,
აგრეთვე ბერძენთათვის სრულიად გაუგებარი ენით, იმდენად
ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინეს ევროპელ კოლონისტებ-
ზე, რომ ისინი ელინთათვის „სრულიად უცხო, უცნაური, არა-
ჩვეულებრივი ხალხის“ ერთგვარ ეტალონად იქცნენ. ასეთ-
ნაირმა ეთნოკულტურულმა სტერეოტიპმა თავის მხრივ,
„ელინი-არაელინის“ დიხოტომიურ შეპირისპირებას ჩაუყარა
საფუძველი და დროთა განმავლობაში ტერმინი „ბარბარო-
სიც“ თანდათან დაიცალა დასაბამითი ვინრო-ეთნიკური შინა-
არსისაგან და აღნიშნულ დიხოტომიას მიოერგო როგორც
„ზოგადად „უცხოს, უცხოტომელის, უცხოელის“, „გაუგებ-
რად მოლაპარაკის“ სინონიმი. ბერძნული ეთნოცენტრიზმის
შემდგომი გაძლიერებისა (ელინთა გამორჩეული „კულტუ-
როსნობის“ ხატის შექმნისა) და სხვა არაელინ ეთნოსებთან

(მათ შორის ბერძნებთან) ურთიერთობის ნეგატიური გამოცდილების დაგროვების პირობებში კი „ბარბაროსმა“ არა მარტო „უცხოს, უცხოელის, უცხოტომელის“, არამედ „*უხამსის, უხემის, უკულტუროს, ველურის, წარმართის*“ დამატებითი მნიშვნელობაც შეიძინა.

ჩვენი აზრით, ბერძნული „ბარბაროსის“ სწორედ ბერბერთა ტომობრივი სახელწოდებისაგან მომდინარეობის სასარგებლოდ უნდა მეტყველებდეს ის ფაქტიც, რომ ძველ ქართველ მნიგნობართაც ბარბაროსები მაინცდამაინც აფრიკელებად ჰყავთ წარმოდგენილი. თქმულის საილუსტრაციოდ საკმარისია დავიმონწოთ სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონა“, სადაც ვკითხულობთ: „*ბარბაროზი – აფრიკის თემი შავნი. აფრიკაშია თემი ერთი შავთა, წარმართი, გინა უცხოთესლი*“¹⁷.

როგორც ამ სხარტი განმარტებიდან ჩანს, ქართველი სწავლული „ბარბაროზთა“ ძირითად სამკვიდრებლად აფრიკის კონტინენტს მიიჩნევს. თანაც მათი სამოსახლო მხარე, სულხან-საბას გაგებით, მოიცავს ხსენებული კონტინენტის ერთ განსაზღვრულ ნაწილს („ერთ თემს“), რომელშიც, ჩვენი ღრმა რწმენით, იოანე ბაგრატიონისეული „ბარბარია“ (ე. ი. მაღრიბად წოდებული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონი) უნდა შევიცნოთ. ეს გარემოება კი, ალბათ, გვაძლევს უფლებას, რომ სულხან-საბას ამ ცნობაში „ბარბაროსთა“ სამოსახლო არეალის სწორედ აფრიკის კონტინენტზე ლოკალიზაციის უძველესი ტრადიციის გამოძახილი დავინახოთ.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით შეიძლება დავასკვნათ, რომ „ბერბერი“ ჩრდილოეთ აფრიკის ერთ-ერთი ავტოქტონი ხალხის აღმნიშვნელ ევროპულ ეგზოეთნონიმს წარმოადგენს. ის ეთნონიმ „ბრაბერ-ბრაბარის“ ან „ბერაბერ-ბარაბა-ბარაბარის“ ფონეტიკური ვარიანტია. ბერძნული ტერმინი „ბარბაროსი“ მიღებული ჩანს სწორედ ეთნონიმ „ბრაბერ-ბრაბარ-ბერაბერ-ბარაბა-ბარაბარისაგან“,

რომელსაც ელინები თავდაპირველად იყენებდნენ ჩრდილოეთ აფრიკის სანაპირო ზოლის ავტოქტონი მოსახლეობის აღსანიშნავად. დროთა განმავლობაში ამ ეთნონიმმა ძველბერძნულ ენობრივ გარემოში ისტორიულად მოტივირებული სემანტიკური ტრანსფორმაცია (სახელდობრ დეონიმიზაცია) განიცადა და ჯერ ზოგადად „უცხოს, უცხოელის“, შემდეგ კი „უხამსის, უხეშის, უკულტუროს, ველურის, წარმართის“ მნიშვნელობით აღმოჩნდა დაუნჯებული ბერძნულ ლექსიკურ ფონდში.

ცხადია, ამ დასკვნას სულაც არ აქვს სრულფასოვნების პრეტენზია და, ადვილი შესაძლებელია, ის მომავალში გადაისინჯოს კიდევ. ყოველ შემთხვევაში, ტერმინ „ბარბაროსის“ სწორედ „ბერბერთან“ დაკავშირებისა და მისი ეთნონიმური წარმომავლობის დამტკიცების მცდელობას ბევრად უფრო მყარი ლოგიკური საფუძველი გააჩნია, ვიდრე სპეციალურ ლიტერატურაში „აპრობირებულ“ თვალსაზრისს ეთნონიმ „ბერბერის“ მაინცდამაინც ბერძნული „ბარბაროსისაგან“ მომდინარეობის შესახებ.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, გ. მელიქიშვილის რედ., თბ., 1988, გვ. 118.
2. Крюков М. В. Переломов Л. С., Софронов М. В. Чебоксаров Н. Н. Древние китайцы в эпоху централизованных империи, М., 1983, с. 332-354; Крюков М. В., „Люди“, „Настоящие люди“ (к проблеме исторической типологии этнических самоназваний), сб.: „Этническая ономастика“, М., 1984, с. 9-10.
3. Итс Р. Ф., Мяо „Восточно-Азиатский сборник“, М.-Л., 1960, с. 9.

4. 4. Крюков М. В., დასახ. ნაშრომი, გვ. 8-9.
5. იქვე.
6. Лурье С. Я., Геродот, М., 1947, с. 47; რ. რცხილაძე, ტერმინ „βαρβαρος“-ის მნიშვნელობისათვის პეროდოტეს „ისტორიაში“, მაცნე, ისტორიის სერია, 1974, №3, გვ. 56.
7. "Энциклопедический словарь", т. III, изд. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А., С-Петербург, 1891, с. 472.
8. „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია“, ტ. 2, თბ., 1977, გვ. 312; "Народы Мира", (историко-этнографический справочник), гл. ред. Бромлей Ю. В., М., 1988, с. 99.
9. „გეორგიკა“, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ; I, აღ. გამყრელიძის და ს. ყაუხჩიშვილის გამოც. თბ., 1961, გვ. 8.
10. Арабские источники VII-X вв, изд. Куббель Л. Е. Матвеев В. В., М.-Л., 1960, 351-352.
11. იოანე ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა, კალმასობა, წ. II, თბ., 1991, გვ. 181-184.
12. Даль В., Толковый словарь живого великорусского языка, т. IV, М., 1955, с. 612.
13. იქვე.
14. Раголев А. Ф., Этноним Гуды на географической карте: поиски исторической мотивации, "Совестская этнография", 1989, №6, с. 120-121.
15. Музаев Э. Н., Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 36.
16. Преображенский А. Г., Этимологический словарь русского языка, т. I, М., 1959, с. 93.
17. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, ი. აბულაძის რედ., თბ., 1991, გვ. 95.

9. შავი ზღვის აუზის ეთნიკური გეოგრაფიიდან (წინასწარი მონახაზი)

შავი ზღვის სანაპირო ზოლი მიმდებარე ტერიტორიებითურთ ოდითგანვე წარმოადგენდა იშვიათი პოლიეთნიკურობით გამორჩეულ რეგიონს, სადაც საუკუნეების მანძილზე ადგილი ჰქონდა ევროპული და აზიური ცივილიზაციების ინტენსიური კონტაქტებით სტიმულირებულ ეთნოევოლუციურ და ეთნოტრანსფორმაციულ პროცესებს. შავიზღვისპირეთის მოსახლეობის ფორმირება ამა თუ იმ ქრონოლოგიურ მონაკვეთში და მისი ეთნიკური ფიზიონომიის სისტემატური ცვლა შეპირობებული იყო ისეთი უმნიშვნელოვანესი ისტორიული მოვლენებით, როგორებიცაა, მაგალითად, ე. წ. „ეგეოსური ხალხების“ და თრაკიულ-კელტური ტომების პერიოდული შეჭრა მცირე აზიაში და ზღვისპირა რაიონებში მათი დამკვიდრება (ძვ. წ. XIII-VIII სს.), შუა აზიიდან დაძრული ირანულენოვანი სკვით-სარმატების ინკორპორაცია ჩრდილო კავკასიისა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის რაიონებში (ძვ. წ. I ათასწლ. I ნახევრიდან), თავდაპირველად ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთსა და აზოვისპირეთში მცხოვრები და შემდეგ სკვითებისაგან გამოდევნილი კიმერიელების მასობრივი მიგრაცია სამხრეთისაკენ აზოვისა და შავი ზღვის სანაპიროების (ე. წ. მეოტიდა-კოლხეთის გზის) გავლით (ძვ. წ. VIII-VII სს.), შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია (ძვ. წ. VII-VI სს.), ოსმალეთისა და რუსეთის იმპერიათა ბრძოლა შავი ზღვის „შიდა ტბად“ გადაქცევისათვის და ა. შ.

სწორედ ამ რიგის ისტორიული კატაკლიზმების კანონზომიერი რეზულტატია ხაზგასმული რეგიონისათვის დამახასიათებელი თანამედროვე ეთნოგეოგრაფიული სიტუაცია, რომელიც დიდად განსხვავდება თუნდაც ორი საუკუნის წინანდელი ვითარებისაგან.

დღესდღეობით ჩვენთვის საინტერესო არეალი პირობითად ოთხ უმთავრეს სექტორად შეიძლება დაიყოს, რომელნიც ტერიტორიულად შეეფარდება შესაბამისად უკრაინა-რუსეთის ზღვისპირა რაიონებს (ჩრდილო და ჩრდილო-აღმოსავლეთი სექტორი), საქართველოს ზღვისპირეთს (აღმოსავლეთი სექტორი), თურქეთის სანაპირო ზოლს (სამხრეთ-აღმოსავლეთი და სამხრეთი სექტორი) და თურქეთ-ბულგარეთ-რუმინეთის ზღვისპირეთს (დასავლეთი სექტორი).

პირველი სექტორის დასავლეთი მონაკვეთი (უკრაინის ტერიტორია) რუსებისა და უკრაინელების, ხოლო აღმოსავლეთი უბანი (რუსეთის ტერიტორია) ძირითადად რუსების კომპაქტური განსახლების რეგიონებს წარმოადგენს. მაგრამ მათი ესოდენ მასიური კონცენტრაცია ჩრდილო და ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ ისინი აქ ოდითგანვე ცხოვრობდნენ. რუსებიც და უკრაინელებიც შავი ზღვის სანაპიროებზე მოგვიანებით (დაახლოებით XVIII საუკუნიდან) დასახლდნენ, ე. ი. მას შემდეგ, რაც აღნიშნული რაიონები რუსეთის იმპერიის შემადგენელ ნაწილად იქცა. მანამდე შავიზღვისპირეთის როგორც ჩრდილო, ისე ჩრდილო-აღმოსავლეთ უბნებზე სლავების კომპაქტური მოსახლეობა თითქმის არსად ჩანს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ტამანის ნახევარკუნძულზე დროებით (X-XII სს.) გაჩენილ ძველ რუსულ დასახლებას ტმუტარაკანსა და შავი ზღვის დასავლეთ სანაპიროზე ასევე დროებით წარმოქმნილ თითო-ოროლა ქალაქს. სამაგიეროდ, უძველესი დროიდან ვიდრე XVIII საუკუნემდე ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ერთმანეთს თანმიმდევრულად სცვლიდა კიმერიული, სკვითურ-სარმატული, ბერძნული, თურქულ-თათრული ეთნიკური ელემენტები. რაც შეეხება სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს, აქ ოდითგანვე ადილეური მოდგმის ტომები (ანტიკური წყაროების სინდები, კერკეტები, ტორეტები, აქაველები, ზიგები ან ზიხები) ცხოვრობდნენ, რომელნიც XV-XVIII სს. წყა-

როებში ზოგადად „ჩერქეზების“ შემკრებლობითი სახელწოდებით ფიგურირებენ. რუსეთის იმპერიის მიერ მათ მიმართ გატარებულმა ეთნოციდის პოლიტიკამ ვეებერთელა სანაპირო ზოლი ტამანიდან ვიდრე საქართველოს საზღვრამდე მონოეთნიკურ რეგიონად (resp. რუსეთად) აქცია.

მეორე სექტორი იმითაა ღირსშესანიშნავი, რომ პირველი სექტორისგან განსხვავებით მის ორ უმთავრეს უბანზე (1. აფხაზეთი; 2. სამეგრელო-გურია-აჭარა) დაცულია ორი ეთნიკური მასივი ქართველებისა და აფხაზების სახით. მართალია, აფხაზეთის ტერიტორიაზე ქართულ-აფხაზური მოსახლეობის გვერდით ლოკალიზდება რუსების, სომხების, ბერძნებისა და ესტონელების ეთნოდისპერსიული ჯგუფებიც, მაგრამ ეს უკანასკნელნი მოგვიანებით (უპირატესად XIX-XX საუკუნეებში) დამკვიდრდნენ აქ.

აფხაზეთის (თვითსახელწოდება „აფსუა“) ეთნიკური ისტორიის არაერთი საკვანძო საკითხი ჯერაც ბურუსითაა მოცული და უკიდურესად ტენდენციურად შუქდება, რაც უწინარეს ყოვლისა საძიებელი ხალხის ეთნონიმიკისა და ეთნიკური გეოგრაფიის პრობლემების ფრიად ზერელე დამუშავებით და მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით შეუწყნარებელი „ორი აბორიგენი ერის“ თეზისის უცნაური „სიცოცხლისუნარიანობით“ აიხსნება.

როგორც ჩვენს ხელთ არსებული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ლინგვისტური და ონომასტიკური მონაცემების ანალიზი ცხადყოფს, აფხაზ-აფსუები კოლხეთის მიწა-წყალზე გარკვეული ქრონოლოგიური პერიოდიდან ინფილტრირებული ეთნოსია, რომელსაც ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში დღესაც ეგულვება ეთნიკური განაყარი ყუბანის აუზში მცხოვრები ხალხის – აბაზების (თვითსახელწოდება „აბაზა“) სახით. თავად აბაზები კი ადიღეური ეთნიკური მასის დერივაცია. მეტად სიმპტომატურია, რომ თურქები აფხაზებს „აბაზას“ უწოდებენ, რაც ძალაუწებურად აბაზას და აფხაზის (აფ-

სუას) იდენტურობაზე მიგვანიშნებს. გამომდინარე აქედან, „აბაზას“ ანალოგიურად „აფხაზიც“ ადილური ეთნიკური მასის დერივატია.

აფხაზ-აფსუებისა და აბაზების ურთიერთობა ეთნოკვალიტატიური თვალსაზრისით თითქმის ისეთივეა, როგორიც, მაგალითად, ჩაჩნებისა – ინგუშებთან, ადილელებისა – ყაბარდოელებთან და ჩერქეზებთან, რუმინელებისა – მოლდაველებთან და ა. შ.

ნიშანდობლივია ისიც, რომ აბაზები აფხაზებს უწოდებენ „აშვუას“, ხოლო აფხაზები აბაზებს ეძახიან „აშუას“. 1929 წელს ს. ჯანაშიას მიერ ჩანერილი ეთნოლინგვისტური მასალების თანახმად, აბაზები აფხაზ-აფსუებს აბაზური (კერძოდ, მედოვეური) მოდგმის ტომად მიიჩნევდნენ და საკუთარ ენას და ტომობრივ ქსოვილსაც (აფსუას ჩათვლით) აღნიშნავდნენ ტერმინებით: „აფსაშ>ა“, „აფსაშ>ქუა“. ამდენად, სრულიად ნათელია, რომ ეთნონიმები „აშუა“//„აშვუა“ და ენის აღმნიშვნელი „აფსაშ>ა“//„აფსაშ>ქუა“ ერთიან აბაზურ-აფსურ ეთნიკურ მასას ფარავს. ასე, რომ აბაზები და აფსუები უყოყმანოდ შეიძლება გავიაზროთ ერთი და იგივე ეთნოსის შემადგენელ ორ ეთნოგენტილურ ჯგუფად.

მაშასადამე, რამდენადაც აბაზები ადილური ეთნიკური სამყაროს მონასხლეტია, ცხადია, მათი განაყარი აწინდელი აფსუების ეთნიკური ფესვებიც ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში, სახელდობრ ყუბანის აუზში არის საძებნი და არა კოლხეთის ტერიტორიაზე.

აბაზ-აფსუების მოძრაობას კოლხეთის ზღვისპირა რაიონებისაკენ და აქ მათი წინაპრების ინკორპორაციას ადგილი უნდა ჰქონოდა ჩრდილო კავკასიაზე სარმატ-ალანთა დიდი მონოლის ეპოქაში (ძვ. წ. I საუკუნის მიწურულს ან ახ. წ. I საუკუნის დამდეგს).

მესამე სექტორი ძირითადად თურქების, ხოლო ნაწილობრივ ქართველების (უპირატესად ჭანების და ლაზების),

მუჰაჯირობის დროს გადმოსახლებული ადიღეურ-აფხაზური ეთნიკური ჯგუფების (ე. წ. „ჩერქეზების“) და ბერძნების განსახლების არეალს წარმოადგენს. თურქებმა XI-XII სს-დან მოიკიდეს ფეხი საერთოდ მცირე აზიაში და კონკრეტულად შავიზღვისპირეთში. მანამდე აღნიშნული სექტორის დასავლეთი და ცენტრალური უბნები ბერძნულ, თრაკიულ და კელტურ მოსახლეობას (მაგალითად, ბითინიელებს, გალატიელებს), აგრეთვე გაურკვეველი ეთნიკური ვინაობის პაფლაგონიელებს ეკავათ, ხოლო შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე და მასთან უშუალო სიახლოვეში მდებარე რაიონებში ქართველური ტომები (ანტიკური წყაროების ხალდ-ხალიბები, მოსინიკები, ტიბარენები, მაკრონები, ბიძერები, სანები ან ჭანები და სხვ.) იყვნენ განსახლებულნი. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ჭანეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ჭანები (ან ლაზები) ძველთაძველი ქართველური ეთნიკური მასივის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კომპონენტად წარმოჩნდებიან, რომელნიც კარგა ხანია მოსწყდნენ ქართველ ეთნოსს და სამწუხაროდ ინტენსიურ ეთნოტრანსფორმაციულ პროცესში არიან ჩართულნი.

მეოთხე სექტორის მკვიდრთ დღესდღეობით შეადგენენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ კიდეზე მცხოვრები თურქები, მათ ჩრდილოეთით ლოკალიზებული ბულგარელები და რუმინელები. თურქების დამკვიდრება აქ XV საუკუნის მერმინდელი ფაქტია. მანამდე მათ ამ რაიონში უსწრებდა თრაკიული და ბერძნული მოსახლეობა. ბულგარელები ბალკანეთში VI-VII საუკუნეებში გადმოსახლებული სლავების ადგილობრივი თრაკიული მოსახლეობისა და VII საუკუნეში ჩრდილო შავიზღვისპირეთიდან მოსული თურქული მოდგმის ბულგარების შერწყმის გზით წარმოქმნილი ეთნოსია. ხოლო რაც შეეხება რუმინელებს, ისინი შავიზღვისპირა და დუნაისპირა რაიონებში განსახლებული უძველესი თრაკიული ტომების (გეტების, დაკების და სხვ.) რომანიზირებულ მემკვიდრეებს წარმოადგენენ.

10. ყვარლელთა ვინაობის საკითხისათვის*

საქართველოს ნებისმიერი ტერიტორიული თემის თუ სოფლის ლოკალიზაციისა და მისი მოსახლეობის ვინაობის განსაზღვრისათვის საყურადღებოა როგორც ქართული წერილობითი წყაროებისა და ეთნოგრაფიული მასალების მონაცემები, ისე სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებები. ეს თავისთავად ცხადია, მაგრამ სასურველი შედეგების მიღება შესაძლებელია მხოლოდ ერთი მხრივ საისტორიო წყაროებისა და ეთნოგრაფიული მასალების მონაცემების შეჯერების, ხოლო მეორე მხრივ მკვლევართა შეხედულებების კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე. ამ მიმართულებით კვლევა-ძიების ინტერესებს ექვემდებარება ყველა თემი და სოფელი, მათ შორის თიანეთის სოფელი ყვარაც, რომლის ლოკალიზაციას და მისი მოსახლეობის ვინაობის გარკვევას სათანადო მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოს მთიანეთში ქრისტიანობის გავრცელების პროცესისა და ეთნოგეოგრაფიის საკითხების შესწავლასთან დაკავშირებით.

* რედაქტორის კომენტარი: ავტორი ამ საკითხს განიხილავს წიგნში – „ნარკვევები ქართული ქრისტიანობის ისტორიიდან“ (თბ., 2003), რომელშიც კრიტიკულადაა შეფასებული მკვლევართა შეხედულებები თიანეთის სოფელ ყვარას ლოკალიზაციისა და მისი მოსახლეობის ვინაობის შესახებ. გამოთქმულ შეხედულებათა ინტერპრეტაციას საფუძვლად დაედო ქართული წერილობითი წყაროების ანალიზი, რის შედეგადაც განისაზღვრა თიანეთში შემორჩენილი ამ ნასოფლარის ადგილ-სამყოფელი და დადგენილ იქნა მისი მოსახლეობის რეალური ვინაობა. მაგრამ იმის გათვალისწინებით, რომ ვახტანგ ითონიშვილის არქივში შემოინახა ამ თემის გასაშუქებლად განკუთვნილი ხელნაწერი, საჭიროდ მივიჩნიეთ მისი გამოქვეყნება, რაც არა მარტო ადასტურებს ავტორის გარდაცვალების შემდეგ გამოქვეყნებულ წიგნში მოცემული კვლევა-ძიების შედეგებს და ძირითადად მასთან იდენტურობას, არამედ მნიშვნელოვანწილად ავსებს კიდევ სხენებულ წიგნში განხილულ მონაცემებს.

აღნიშნული საკითხის ინტერპრეტაციასთან მიმართებაში პირველობა ეკუთვნის ივანე ჯავახიშვილს, რომელიც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობაზე დაყრდნობით ჩამოთვლის რა მასში ხსენებულ ქართველ მთიელებს (ფხოველებს, გუდამაყრელებს, მოხევეებს, ხანდოელებს, ცხავატლებს...), მათ რიცხვში ასახელებს ყვარლელთა (1, გვ. 39). „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მართლაც შეიცავს ამ ცნობას, მაგრამ ივ. ჯავახიშვილი არ აღნიშნავს, რომ ყვარლელნი თიანეთის ერთი სოფლის – ყვარას მკვიდრნი იყვნენ და არა ერთ-ერთი ტერიტორიული თემის მოსახლენი. ამდენად, ამ ჩამონათვალში ყვარლელთა მოხსენიება წყაროში აღნუსხული ეთნონიმების იდენტური მნიშვნელობით გაუმართლებელია.

„ყუარელნი“ ასეთივე შინაარსობრივი დატვირთვით გვხვდება სხვა მკვლევართა ნაშრომებშიც. ნ. ბერძენიშვილმა „ყუარელნი“ ფშაველთა და ფხოველთა გვერდით მოიხსენია (4, გვ. 429), რაც მათი გათანაბრების მანიშნებელია. ამ შემთხვევაში არც ის არის გათვალისწინებული, რომ ფშაველნი და ფხოველნი ერთმანეთის თანადროული ეთნონიმები არ არიან. ფხოვი და ფხოველი ადრინდელი ეთნიკურ-ტერიტორიული ერთეული იყო, რომლის გაყოფის შემდეგ წარმოიქმნა ორი ეთნიკურ-ტერიტორიული ერთეული – ხევსურებით დასახლებული ხევსურეთი და ფშაველებით დასახლებული ფშავი. ამდენად, გაუმართლებელია როგორც ფშავისა და ფხოვის სინქრონიზაცია, ისე, მითუმეტეს, იგივეობის ნიშნის დასმა „ყუარელთა“ და საუკუნეების განმავლობაში ფორმირებულ ეთნიკურ-ტერიტორიულ ერთეულებს შორის.

იგივე შეიძლება ითქვას დ. მუსხელიშვილის ნაშრომის მიმართ, რომელშიც შეინიშნება ყვარას გათანაბრების ტენდენცია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის თემებთან (7, გვ. 193, 199). ამავე ნაშრომში ითქვა, რომ ყვარლელნი „დღევანდელი ივრის ფშავის ძველი მოსახლეობა უნდა ყოფილიყო“.

ამის დამადასტურებელ საბუთად მიჩნეულია ივრის ხეობის ზემო წელზე ნასოფლარ ყვარას არსებობა (7, გვ. 183).

მკვლევარს უნდა დავეთანხმოთ, რომ ყვარელნი თიანეთის ძველი მოსახლეობის შემადგენელი ნაწილი იყო, მაგრამ გაუმართლებელია თიანეთს „ივრის ფშავი“ უწოდოთ. სულ სხვაა, რომ თიანეთში ჩასახლებულთა აღსანიშნავად ვიხმაროთ „ივრის ფშავლები“, როგორც ეს დაკანონებულია ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში (3, გვ. 67-182).

ამგვარი ნომინაცია სავსებით მისაღებია, მაგრამ ეთნოგრაფიულ ლოკალიზაციასთან დაკავშირებით სპეციალურ ლიტერატურაში თუ მომხსენებელთა მსჯელობაში ზოგჯერ შეინიშნება სხვა რიგის შეუსაბამობანიც. მხედველობაში მაქვს გამონათქვამი „არაგვის ფშავი“, რისი საჭიროების საფუძვლადაც მიჩნეულია იმის სურვილი, რომ „არაგვის ფშავისაგან“ განასხვავონ „ივრის ფშავლები“. მაგრამ ამ შემთხვევაში გაუგებრობას ქმნის ის გარემოება, რომ „არაგვის ფშავი“ ისტორიული ფშავის ეთნოგეოგრაფიული სახელწოდებაა, ხოლო „ივრის ფშავლები“ ივრის ხეობაში მოგვიანებით განსახლებული ფშავლების ვინაობის მაჩვენებელი ცნებაა. ამდენად, მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნებოდა გამართლება „არაგვის ფშავის“ სახელწოდებას, თუ მის გარდა იარსებებდა „ივრის ფშავიც“. მაგრამ იმის გამო, რომ „ივრის ფშავი“ ლოკალური კუთხის სახით არ არსებობდა და ერთადერთი ეთნოგეოგრაფიული რეგიონი იყო ფშავის წყალზე მდებარე ისტორიული ფშავი, ივრის ფშაველთადმი მიმართებაში ფშავის სახელწოდების დაკონკრეტება „არაგვის ფშავად“ მიუღებელია. გარდა ისტორიული ფშავისა სხვა ფშავი არ არსებობს, ვინაიდან ფშავლებით დასახლებული თიანეთი ფშავად არ ქცეულა. ამიტომ „არაგვის ფშავის“ ნაცვლად ხსენებული უნდა იყოს უბრალოდ „ფშავი“, ხოლო ივრის ხეობაში განსახლებული ფშავლების შესატყვისია „ივრის ფშავლები“ ან „თიანელი ფშავლე-

ბი", როგორც ეს აღინიშნა ვ. ბარდაველიძის ზემოხსენებულ ნაშრომში.

ყოველივე ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა ტერმინი „საფშავლო“, რითაც აღინიშნება როგორც საკუთრივ ისტორიული ფშავის, ისე ფშავლებით დასახლებული სხვა ტერიტორიაც. ეს ცნება უფრო ფართო შინაარსის მატარებელია, ვიდრე ეთნოგეოგრაფიული სახელწოდება „ფშავი“ და თავისი შინაარსობრივი დატვირთვით რამდენადმე შეესაბამება სხვა ისეთ ცნებებს, როგორიცაა „სამთიულო“, „საგუდამაყრო“, „სახანდოო“ თუ „საჭართლო“, ე. ი. მთიულების, გუდამაყრელების, ხანდოელების და ჭართლელების სამოსახლო სივრცე, რომელშიაც შედიოდა როგორც საკუთრივ მათი ეთნოგეოგრაფიული კუთხეები, ისე მათ ფირგლებს გარეთ შექმნილი დასახლებებიც. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ტერმინების ამგვარი მსგავსების მიუხედავად „საფშავლო“ და მის პარალელურად დასახლებული სამოსახლო ერთეულები ერთმანეთისაგან განსხვავებულია იმ მხრივ, რომ ერთ შემთხვევაში განხორციელდა მთელი კუთხის – თიანეთის „ოკუპაცია“ ფშაველთა მიერ, ხოლო მეორე შემთხვევაში მოხდა ხანდოელთა მხრიდან ნეიტრალური ტერიტორიის ათვისება.

უმთავრესად ეთნოგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობით თიანეთის სოფელ ყვარას ლოკალიზაციისა და ყვარელთა ვინაობის შესახებ თავისი მოსაზრება შემოგვთავაზა გ. ჩიტაიამ: „ექსპედიციის მუშაობის პროცესში გაირკვა, რომ კახელი ყვარელები თავს ივრის ხეობაში მდებარე ს. ყვარადან გადასახლებულად მიიჩნევენ. კიდევ მეტის თქმაც შეიძლება; ყვარელები ყოველწლიურად სალოცავად მოდიან ს. ყვარას მახლობლად მდებარე ხატჰევში, სადაც მათი მთავარი ხატია: თამარი და ლაშარი. გარდა ამისა აღსანიშნავია ისიც, რომ თამარისა და ლაშარის კულტი დღემდე შემონახული ნიშანდობლივი ელემენტებით სწორედ ყვარელებს და მის მეზობელ სოფლებს დაუცავთ. სახელდობრ: ყვარელები, ისევე

როგორც შფაველები თამარ-დედუფალს მიიჩნევენ მკურნალ-დედუფალად და მის სახელზე წლის მანძილზე აგროვებენ ფულს, რომლითაც შემდეგ იძენენ საკლავს და ხატპევეში სწირავენ. კახელი მლოცველების თქმით, რომლებიც მრავლად იყვნენ ხატპევეში სალოცავად, „ჩვენი მამა-პაპა აქედან გადასახლებულა კახეთში; ამიტომ არის, რომ სოფელ ყვარას მიხედვით კახეთშიც ჩვენს სოფელს ყვარელი ეწოდება“-ო. ისინი სხვა კახელებთან ერთად აღნიშნავენ – „აქედან წასულები რომ ვართ, ამიტომ გვამიზეზებს აქაური ხატი და ჩვენგან სამსახურს მოითხოვსო.

ზემოთქმულს დავსძენთ, რომ მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, უფრო ზუსტად პირველ მეოთხედში, ყვარელები ცალკე ეთნიკურ ერთეულს შეადგენდნენ, რასაც საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცული იმ ხანის სურათები ამტკიცებს. ამ მონაცემების მიხედვით. მატიანის „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ყვარელების ადგილსამყოფელის ივრის ხეობაში ლოკალიზაცია იქნებ დასაშვები იყოს.

აღსანიშნავია, რომ გადმოცემების მიხედვით რაიონის უძველეს მოსახლეებად ფშაველები „დევ-კერპებს“ წარმოიდგენდნენ. მათ ნასოფლარებს ბევრგან ასახელებენ: ქუშხევში, ყვარას თავზე და სხვაგან“ (9, გვ. 60-61).

ანალოგიურ ვითარებას ადასტურებს ვ. ბარდაველიძეც: „მლოცველებს თავის პირველად სამშობლოდ არტნის ხეობის სოფლები – ყვარა და სხვ. მიაჩნიათ. ჩვენი მამა-პაპა აქედან გადასახლებულა კახეთში და ამიტომ არის, რომ სოფელ ყვარას მიხედვით კახეთშიც ჩვენს სოფელს ყვარელი ეწოდო, ამბობენ სოფელ ყვარელის მცხოვრებნი და სხვა აქ დამსწრე კახელებთან ერთად აღნიშნავენ – აქედან წასულები რომ ვართ, ამიტომ გვამიზეზებს აქაური ხატი და ჩვენგან სამსახურს მოითხოვსო“ (3, გვ. 107).

ეთნოგრაფიული დაკვირვების საფუძველზე გამოჩნდა, რომ კახეთის სოფელი ყვარელი წარმოიქმნა თიანეთის სოფელ ყვარაში მოგვიანებით ჩამოსახლებული ფშავლების კახეთში გადასახლების შედეგად. ფიქსირებული რეალობის უარყოფის საფუძველი არ არსებობს, მაგრამ ჩვენთვის გაუგებარია, მაინც რა მონაცემებზე დაფუძნებით თვლის გ. ჩიტაია ყვარელებს ცალკე არსებულ ეთნიკურ ერთეულად. ამასთან დაკავშირებით ცალსახად შეიძლება ითქვას, რომ ლოგიკის ნორმებს არ ექვემდებარება XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში ყვარელთა გამოყოფა ცალკე ეთნიკურ ერთეულად და თანაც მუზეუმში დაცული იმ ხანის სურათების მიხედვით. კიდევ უფრო გაუგებარია ამ მონაცემების საფუძველზე ვარაუდის სახით იმის თქმა, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ყვარელების ადგილსამსოფელის ივრის ხეობაში ლოკალიზაცია იქნებ დასაშვები იყოს“. „იქნებ დასაშვები“ კი არა, სარწმუნოა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ცნობა, რისი მტკიცებითაც სათვის გაუმართლებელია წარმოდგენილი არგუმენტები.

ივრის ხეობაში ყვარელთა სამოსახლოდ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობასთან მიმართებაში საყურადღებოა ხალხური გადმოცემაც იმის შესახებ, რომ ფშავლების აქ ჩამოსახლებამდე „დევ-კერპებს“ უცხოვრიათ და მათი ნამოსახლარებიც შემორჩენილია. ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა თვით ხალხური წარმოდგენა „დევ-კერპების“ იერსახის შესახებ. გადმოცემის მიხედვით, „დევ-კერპი“ წარმოდგენილია წარმართი და უჯიათი მთიელის სახით, რასაც ესადაგება ნილკნელის სარგოს წიგნში (XVI ს.) მოუქცევარი მთიელების კერპებად სახელდება („კერპის მგზავსნი იყვნენ“). ისიც ნიშანდობლივია, რომ ხევში დღემდეა შემონახული ტერმინი „კერპი“ ახირებული, ჯიუტი და გაუტეხელი კაცის თვისებების შესატყვისად. რაც შეეხება „დევს“, ის ხომ ადამიანის მტრის არსებად არის წარმოდგენილი. ამდენად, კომპოზიტი „დევ-კერპი“ გადატანითი მნიშვნელობით ესადაგება ურწმუნ-

ნო, ბოროტი, ჯიუტი და გაუტეხელი ადამიანის თვისებას. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ხალხურ გადმოცემაში „დევ-კერპების“ პირველ მოსახლეებად ფიგურირებენ გუდამაყრის თემის ძველი მკვიდრნიც, რაც გამოჩნდა ინფორმაციიდან არაგვის ხეობის 1945 წლის საექსპედიციო მუშაობის შესახებ: „გადმოცემით გუდამაყრელები ხევსურეთიდან მოსულან: ადგილობრივი მოსახლეობა დევ-კერპები ყოფილან ამირანის მეთაურობით“ („მომომხილველი“, I, 1949, გვ. 479).

დამოწმებულ ცნობასთან დაკავშირებით გამონათქვამის დაზუსტებისათვის საჭიროა განიმარტოს, რომ გუდამაყრელები კი არ მოვიდნენ ხევსურეთიდან, არამედ ხევსურეთში (ფხოვში) მცხოვრები ხევსურები არიან გუდამაყარში მოსულები. რაც შეეხება ციტირებულ ინფორმაციას, ეს იმის დამადასტურებელია, რომ დევ-კერპების ადგილ-სამყოფელად მარტოოდენ თიანეთი არ იგულისხმება და ფხოველები ფართომასშტაბიანი კოლონიზაციით „იპყრობენ“ თიანეთთან ერთად სხვა კუთხეების (გუდამაყარი, ჭართალი) ტერიტორიებსაც, რომელთა ძველ მოსახლეებად „დევ-კერპები“ ფიგურირებენ. შემთხვევითი არ არის, რომ აღნიშნულ კუთხეებში ფხოური ელემენტის არსებობა შეინიშნება. აღნიშნული ვითარება გვაფიქრებინებს, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში ხსენებულ ყვარლელთა პირველ მოსახლეებად ვიგულისხმეთ აქ ფშავლების ჩამოსახლებაამდე „დევ-კერპებად“ სახელდებული ხალხი.

დამოწმებული მონაცემების ფონზე იბადება კითხვა – ვინ არიან „მოქცევაჲს“ ყვარლელნი – თიანელები თუ ფხოველები? დასმულ კითხვაზე პუსუხისათვის კი აუცილებელია მივმართოთ წერილობით წყაროებს. მხედველობაში მაქვს ლეონტი მროველისა და „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობები.

ლეონტი მროველის თხზულებაში – „ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა“ ვკითხულობთ: წმინდა ნინო და ერისთავი „მივიდეს და დადგეს ნობენს, და მოუწოდეს მთელთა, პი-

რუტყუათა სახეთა მათ კაცთა, ჭართალელთა, ფხოელთა, წილკანელთა და გუდამაყრელთა. და უქადაგეს მათ სჯული ქრისტიანეთა ჭეშმარიტი, მიმყვანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ. ხოლო მათ არა ინებეს ნათლისღება. მაშინ ერისთავმან მეფისამან მცირედ წარმართა მახვლი მათ ზედა, და ძლევით შემუსრნა კერპნი მათნი.

გარდამოვიდეს მუნით და დადგეს ჟალეთს, და უქადაგეს ერწო-თიანელთა. ხოლო მათ შეინყნარეს და ნათელ-ილეს. ხოლო ფხოელთა დაუტევეს ქუეყანა მათი და გარდავიდეს თუშეთს. და სხუანიცა მთეულნი უმრავლესნი არა მოიქცეს, არამედ დაუმძიმა მათ მეფემან ხარკი, ოდეს არა ინებეს ნათლისღება. ამისთვის წარკრბეს იგინი და შესცთეს, და რომელნიმე უკანასკნელ მოაქცივნა აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსმან და რომელნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართობასავე შინა დღეს-აქამომდე" (2, გვ. 125-126). მისივე ცნობით, მირიანის შვილმა ბაქარმა „მოაქცივნა უმრავლესნი კავკასიანნი, რომელნი ვერ მოექცივნეს მამასა მისსა" (2, გვ. 130).

აღნიშნულ მოვლენასთან დაკავშირებით ასევე საყურადღებოა ლეონტი მროველის წინამორბედი ანონომი ავტორის შემდეგი ცნობა:

წმინდა ნინო „წარვიდა და დადგა წობენს და მოუწოდა მთეულთა: ჭართალელთა, და ფხოელთა და წილკანელთა და უქადაგა სარწმუნოება ქრისტიანთა. ხოლო მათ განუყარეს თავი... გარდავიდა ერწოდ და დადგა ჟალეთს, დაბასა ედემს და ნათელსცა ერწუთიანელთა და ყუარელთა ესმა ესე და გარდაკრბეს თოშეთა" (1, გვ. 88).

დამონმებულ წყაროთა მონაცემების ურთიერთშედარების საფუძველზე გარკვეული სურათი იხატება.

ლეონტი მროველის ცნობის თანახმად, წმინდა ნინო ერისთავის ძალის შემწეობით მუსრავს მთიელთა წარმართულ კერპებს, მაგრამ არა მათ წარმართულ ფსიქიკას და ყოფას. მთიელთა ნათლისღების ოპერაცია რამდენადმე „წარმატე-

ბით" ხორციელდება მხოლოდ ერწო-თიანეთში, მაგრამ აქაც ნაწილობრივ. ფხოველები კი თუშეთს აფარებენ თავს. საინტერესოა, ვინ იგულისხმება მოუქცევარ მთიელებად? ხომ ფაქტია, რომ „სხუანიცა მთეულნი უმრავლესნი არა მოიქცეს“. სხვა მთიელებში იგულისხმებიან როგორც არაგვის ხეობის მთიელები (ჭართალელები, გუდამაყრელები), ისე კახეთის მთიელებიც – ფხოველები. გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ არაგვის მთიელთან წმინდა ნინომ მოაქცია მხოლოდ ხევის მკვიდრნი, მაშინ როდესაც ანანურს ზევით მცხოვრებ მთიელთა მოქცევა ისე წილკნელის სახელს უკავშირდება (VI ს.) რაც შეეხება კახეთის მთიელებს, მათი მოქცევა მიეწერება აბიბოს ნეკრესელს. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ აბიბოს ნეკრესელთან ერთად მეფე ბაქარმაც „მოაქცივნა" თავისი მამისაგან მოუქცევარი მთიელები, XI საუკუნემდე ზოგიერთი მთიელი მაინც მოუქცევარ წარმართად დარჩა.

რამდენადაც ლეონტი მროველი არაფერს ამბობს ისე წილკნელის მოღვაწეობაზე და ყურადღებას ამახვილებს აბიბოს ნეკრესელის საქმიანობაზე, საფიქრებელია, რომ ისტორიკოსს სხვა უმრავლესი მთიელების ქვეშ უწინარეს ყოვლისა მხედველობაში ჰყავდეს კახეთის მთიელები. როგორც ჩანს, განსაკუთრებით პრობლემური იყო ფხოველთა (და თუშთა) მოქცევა, რასაც ვერ ვიტყვით ერწო-თიანელებზე. ამ უკანასკნელთა ნათელლების ფაქტის ხაზგასმა ლეონტი მროველის მიერ ერთგვარ ეჭვს ბადებს მისივე მტკიცებაში იმის შესახებ, რომ ფხოველებთან ერთად „სხუანიცა მთეულნი უმრავლესნი არა მოიქცეს“. უნებურად იბადება კითხვა – ეგების ერწო-თიანელთა ნათელლება ფხოველებთან შედარებით უბრალოდ ნაკლებად პრობლემური იყო და ამან, ასეთმა დიფერენცირებულმა მიდგომამ შექმნილი ვითარებისადმი, ათქმევინა ლეონტი მროველს ის, რომ მთიელთა უმრავლესობა მაინც მოუქცევარი დარჩა?

იმისათვის, თუ რამდენად მართებულია ერწო-თიანელთა მიჩნევა მოქცეულ მთიელებად (ასეთ ვითარებას თუ დაუშვებთ, ესენი გამოდიან მოქცეული მთეულნი უმცირესნი), საჭიროდ მიმაჩნია „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობის განხილვა.

როგორც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ზემოთ დამოწმებული ცნობიდან დავინახეთ, ნინომ უქადაგა მხოლოდ ქართალებს, ფხოველებს და წილკნელებს, რომელთაც მის ქადაგებას „განუყარეს თავი“, რის შემდეგაც ნინო განვიდა ერწოდ, აქედან ნათელსცა ერწო-თიანელთა, ხოლო „ყუარელთა ესმა ესე და გარდაკრბეს თოშეთა“.

აქედან იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ერწო და თიანეთი ცალ-ცალკე არსებული ტერიტორიული ერთეულებია, მაგრამ ამისგან დამოუკიდებლადაც გამოჩნდა, რომ ერწოში შესულმა ნინომ აქედან ნათელსცა ერწოელებსაც და თიანელებსაც. წყაროდან ისიც თვალნათლივ ჩანს, რომ ქადაგებას განუდგნენ თიანეთის სოფელ ყვარას მკვიდრნი, რასაც გარკვეული ინტერპრეტაცია მიეცა ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში. ამ შემთხვევაში ზემოხსენებულ სწავლულებთან ერთად, რომლებიც ყვარელთა ვინაობით დაინტერესდნენ, მხედველობაში მაქვს თ. პაპუაშვილის მოსაზრება. იგი ფიქრობს, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ლეონტი მროველისაგან განსხვავებით „ფხოველთა“ ნაცვლად ხმარობს „ყუარელთა“. ამის საფუძველზე მკვლევარი დაასკვნის, რომ „ყუარელნი დღევანდელი ფშავლების წინაპრები იყვნენ და ფხოველთა განაყოფს წარმოადგენდნენ. ყუარელთ თავიანთი ადგილმდებარეობით ივრის სათავეში ჰქონდათ სამოსახლო“ (8, გვ. 71).

ციტირებული განმარტების საპირისპიროდ საკმარისად მიმაჩნია აღინიშნოს, რომ ფხოველთა (ფშაველთა და ხევსურთა) დასახლება ერწო-თიანეთში მოგვიანო პერიოდში ხდება. თიანეთში უპირატესად ფშავლები დამკვიდრდნენ, და, ცხადია, მათ სოფელ ყვარაშიც მოიკიდეს ფეხი, მაგრამ ყოვლად დაუშვებელია თიანეთში ფხოველთა მიგრაცია დავუკავში-

როთ წმინდა ნინოს მოღვაწეობის ხანას. აღნიშნული პერიოდისათვის, თიანეთში ფშაველთა დასახლების წინარე ეპოქაში რომ ძველი მოსახლეობა იმყოფებოდა, ეს ხომ ზემოთ განხილული გადმოცემებითაც დასტურდება ამ ტერიტორიაზე „დევ-კერპების“ ცხოვრების შესახებ. ამიტომ, მტკიცება იმისა, რომ ყუარელნი დღევანდელი ფშაველების წინაპრები იყვნენ და, ამდენად, ისინი ფხოველთა განაყოფს წარმოადგენდნენ, შეუსაბამობაშია რეალურ ქრონოლოგიასთან. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ უძველესი ყუარელნი არ ყოფილან ფხოველთა განაყოფები და, მით უმეტეს, დღევანდელ ფშაველთა წინაპრები. ისტორიული თიანეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ფშაველთა წინაპრები არიან თვით ფშავიდან თიანეთში მოგვიანებით გადასული ფშაველები და არა აქ მათ გამოსახლებამდე ადგილზე მყოფი, ხალხური ნომინაციით „დევ-კერპებად“ სახელდებული მკვიდრი მოსახლეები, კონკრეტულ ვითარებაში სოფელ ყვარაში მცხოვრები თიანელები. ამდენად, თქმა იმისა, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ლეონტი მროველისაგან განსხვავებით ფხოველთა ნაცვლად ხმარობს „ყუარელთა“, გაუმართლებელია.

მონაცემები ყვარელთა ვინაობის შესახებ უშუალო კავშირშია მოსახლეობის ადგილგადანაცვლების პროცესთან. მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის გადასვლა ერთი კუთხიდან თუ სოფლიდან მეორეში საერთოდ დამახასიათებელია საქართველოს ყველა კუთხისათვის და კონკრეტულ შემთხვევაში აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთისათვის. აღნიშნული ეთნოგეოგრაფიული მოვლენა გამოჩნდა ყვარას მაგალითზე, სადაც ადგილი ჰქონდა არა მარტო ყვარას მკვიდრთა ადგილ-სამყოფელში ფშაური ელემენტის ჩანაცვლებას, არამედ ამ სოფლის ძირძველი მოსახლეობის სხვაგან გადაადგილებას. ცხადია, პირველ რიგში იგულისხმება მათი მიგრაცია კახეთის ბარის მიმართულებით, ისევე როგორც მიგრაციის პროცესს დაექვემდებარა, მაგალითად, ხევსურების ერთი ნა-

წილის გადმოსახლება თიანეთის იმ ადგილებში, რომლებსაც აქ ადრე ჩასახლებული ფშაველები ტოვებენ, ხოლო აქედან მიგრირებული ფშაველების გადასახლება ახმეტის რაიონში. ამ ფაქტის რეტროსპექტული ანალიზი გვაფიქრებინებს, რომ თიანეთის ფშაველთა კახეთში გადანაცვლებამდე ადრე მკვიდრი თიანელების ნაწილიც დროთა განმავლობაში ბარში ჩამოსახლდა და გაკახელდა. რაც შეეხება საკუთრივ ყვარაში დამკვიდრებულ ფშავეებს, მათ მაგალითზეც თვალნათლივ გამოჩნდა, თუ მიგრაციის შედეგად როგორ მცირდებოდა ყვარას ფშავეური მოსახლეობა და როგორ მიმდინარეობდა მათი გაკახელების პროცესი. ნათქვამის დამადასტურებელია ფიქსირებული დემოგრაფიული მაჩვენებლები. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში რაფიელ ერისთავმა და გუსტავ რადემ ყვარაში აღრიცხეს ფშაველთა 42 კომლი, ხოლო 1939 წელს გ. ჩიტაიას აღუწერია ფშაველთა მხოლოდ 6 კომლი (9, გვ. 58).

ყვარას მოსახლეობის ესოდენ მკვეთრ შემცირებას და კახეთში მათი მასობრივი მიგრაციის პროცესს უკავშირდება ხალხური გადმოცემა სოფელ ყვარელის დაარსების შესახებ. ბუნებრივია, რომ ყვარლელებმა კახური თვითშეგნება შეიძინეს და გაკახელება გაითავისეს. ამის პარალელულად ადვილად წარმოსადგენია, რომ თიანეთის სოფელ ყვარაში ფშაველთა ჩასახლებისა და მათი რიცხოვნობრივი პრიორიტეტის შედეგად ადგილზე დარჩენილი რამდენიმე ოჯახიც გაფშაველებულიყო. ეს სავსებით კანონზომიერ მოვლენად გვესახება იმის გათვალისწინებით, რომ თიანეთში ფშაველთა მასობრივი ჩამოსახლებისა და მკვიდრი თიანელების „ასიმილაციის“ შედეგად მოხდა ფშაური კუთხური კუთვნილების მაპროფილებელი თვითშეგნების დომინირება. თიანეთში დასახლებული ფშაველი თავს მიიჩნევს არა თიანელად, არამედ ფშაველად. ის თიანელია სამოსახლო გეოგრაფიული სივრცის მიხედვით, მაგრამ ფშაველია თავისი კუთხური წარმომავლობითა და თვითშეგნებით.

განხილული მონაცემების მიხედვით თვალნათლივ გამოჩნდა, რომ ისტორიული თიანეთის მკვიდრთ წარმოდგენდნენ თიანელები, რომელთა ერთ-ერთი სოფლის ყვარას მოსახლენი – „ყუარელნი“ საისტორიო წყაროების მიხედვით ჯერ კიდევ IV საუკუნის მოვლენების აღწერასთან დაკავშირებით ფიგურირებენ. აღნიშნული ეპოქის ყვარელთა გაიგივება იქ მოგვიანებით ჩასახლებულ ფშავლებთან დაუშვებელია. ფხოვის ქვეყნის საზღვრების ხელოვნური გაფართოვება ფხოური ეთნიკური ელემენტის გავრცელების ტერიტორიის მიხედვით თიანელთა და ერწოელთა რეალური არსებობის იგნორირების ხარჯზე სინამდვილის დამახინჯების ტოლფასია. ისიც აშკარაა, რომ ყვარა თიანეთის ერთ-ერთი სოფელი იყო და არა ტერიტორიული თემი. შესაბამისად ამისა, ყვარელნი მხოლოდ ერთი სოფლის მკვიდრნი იყვნენ და არა ეთნოგრაფიული ჯგუფი. მაგრამ ამ უდავო ჭეშმარიტების მიუხედავად ქართულ საისტორიო ლიტერატურაში თავი იჩინა ტერიტორიულ თემთან ყვარას გათანაბრების ტენდენციამ. ამასთან დაკავშირებით ზემოთ განვიხილეთ ზოგიერთი სწავლულის თვალსაზრისი, რასაც ესადაგება რ. თოფჩიშვილის მოსაზრებაც ტერიტორიულ თემთან ერთი სოფლის – ყვარას იდენტიფიკაციის შესახებ, გამოთქმული მის კითხვა-პასუხში: „მაშ რაღას წარმოდგენდნენ ქართულ ისტორიულ წყაროებში დასახელებული „ერწოელნი“, „თიანელნი“ და „ყუარელნი“? ვფიქრობთ, რომ თავდაპირველად ისინი ივრის ხეობის თემები ყოფილიყვნენ“ (5, გვ. 55). მისივე შეხედულებით, „ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში მოხსენიებული „ყვარელთა“ თემის ლოკალიზაციის საკითხი“ (5, გვ. 82).

სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ სინამდვილეში „მოქცევაჲ“-ში ხსენებულია „ყუარელნი“ და არა ყვარელთა თემი, მაგრამ ამის მიუხედავად რ. თოფჩიშვილმა განაცხადა: „გ. ჩიტაიას მიერ „ყუარელთა“ თემი და „ქვეყანა“ სრულიად სამართლიანად ლოკალიზებულია ივრის ხეობის

ზემო წელში" (მითითებულია: გ. ჩიტაია, თიანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, „ენიმკის მოამბე“, XI, 1941; მისივე, Грузинская советская этнография, ж. «Советская этнография». 1952, №3). საჭიროა ითქვას, რომ გ. ჩიტაიას სოფელ ყვარასათვის არ უწოდებია არც ყვარას თემი და არც ყვარას ქვეყანა, მაგრამ რ. თოფჩიშვილმა მაინც საჭიროდ მიიჩნია ეთქვა, რომ თიანეთის ტერიტორიაზე „ლოკალიზდებოდა ძველი ქართული თემი „ყვარელნი“ (5, გვ. 124), ხოლო „ყვარა... აღნიშნული „ყუარელთ“ „ქვეყნის“ ცენტრი უნდა ყოფილიყო“ (5, გვ. 83).

გარდა იმისა, რომ არაფრით არ მტკიცდება ყვარას თემის თუ ქვეყნის არსებობა და აშკარაა, რომ ყვარა მხოლოდ თიანეთის ერთ-ერთი სოფელი იყო, შეცდომაა დაშვებული ტერიტორიულ-ეთნიკური ერთეულების ნომინაციაში. რ. თოფჩიშვილის მიერ თემებადაა სახელდებული არა ტერიტორიული ერთეულები (ერწო, თიანეთი), არამედ მათი მოსახლეობა (ერწოელნი, თიანელნი). რაც შეეხება „ყუარელთ“, ისინი იყვნენ ერთი სოფლის – ყვარას მკვიდრნი და არა არარსებული ყვარას თემის თუ ქვეყნის მოსახლენი. ბოლოს და ბოლოს ხომ ცნობილია და ეს არამც თუ მკვლევარმა, არამედ სტუდენტმაც კი უნდა იცოდეს, რომ ტერიტორიული თემი იყო რამდენიმე სოფლის მომცველი გაერთიანება და არა ერთადერთი სოფელი.

„მოქცევაჲ“-ს ცნობისა და სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ შეხედულებათა კრიტიკული შეფასების საფუძველზე თავის დროზე აღვნიშნე, რომ „ერთგვარ გაუგებრობას იწვევს ლეონტი მროველის მიერ წილკნელების სახელდება მთიელებად, ვინაიდან ცნობილია, რომ წილკანი აღმოსავლეთ საქართველოს მთის რეგიონებიდან გვარიანად დაცილებული, ბარის ზოლში ლოკალიზებული სოფელია... მიუღებელია აგრეთვე ქართველ „მთიულებად“ (//მთიელებად) ერწოელთა სახელდების ისტორიული ტრადიცია. ამასთან ერთად, ჩვენ

ხელთ არსებული ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობით სრული უფლება გვაქვს სერიოზულად შევიტანოთ ეჭვი ქართველ მთიელთა ეთნოგრაფიული ჯგუფების გვერდით ყვარლელთა დასახელების მიზანშეწონილობაშიც, ვინაიდან ისტორიული თიანეთის ტერიტორიაზე (მდინარე ივრის სათავეებში) მცხოვრები ყვარლელნი ქართველ მთიელთა დამოუკიდებლად არსებულ ტომს არ წარმოადგენდნენ და ეთნოგრაფიული ნიშნის მიხედვით არსებითად არ განსხვავდებოდნენ თიანელთაგან. ამიტომ, ჯეროვანი თვალსაჩინოებისათვის ყოველივე ამის შესახებ საგანგებოდ უნდა ყოფილიყო მოცემული სათანადო განმარტება ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც ქართული საისტორიო წყაროების ანალიზის საფუძველზე თანმიმდევრულად იქნენ ჩამოთვლილნი ქართველი მთიელები და მათ შორის მოხსენიებულნი იყვნენ წილკნელნი და ყვარელნი" (6, გვ. 11).

დასკვნის სახით უნდა აღინიშნოს, რომ საისტორიო წყაროების მონაცემები თვალნათლივ წარმოაჩენენ ყვარას ერთ სოფლად არსებობას თიანეთში, რომლის გათანაბრება ტერიტორიულ თემთან ყოვლად დაუშვებელია. ამის შესაბამისად, ყვარლელნი იყვნენ ერთი სოფლის მკვიდრნი და არა ეთნოგრაფიული ჯგუფი. წყაროების ეს უტყუარი მაჩვენებლები რომ ჯეროვანი სიზუსტით ყოფილიყო შეჯერებული, საისტორიო მეცნიერებაში არ ექნებოდა ადგილი ლოკალიზაციისა და ეთნონიმიკის სფეროში წარმოქმნილ იმ გაუგებრობებს, რამაც თავი იჩინა განხილულ სპეციალურ ლიტერატურაში.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, თბ., 1963.
2. ლეონტი მროველი, ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა, „ქართლის ცხოვრება“, I, თბ., 1955.
3. ვ. ბარდაველიძე, ივრის ფშავლებში, „ენიმკის მოამბე“, XI, ტფ., 1941.
4. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, თბ., 1990.
5. რ. თოფჩიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მიგრაცია XVII-XIX სს., თბ., 1984.
6. ვახტ. ითონიშვილი, არაგვის ხეობა, თბ., 1986.
7. დ. მუსხელიშვილი, ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, I, თბ., 1977.
8. თ. პაპუაშვილი, რანთა და კახთა სამეფო, თბ., 1962.
9. გ. ჩიტაია, თიანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, „ენიმკის მოამბე“, XI, ტფ., 1941.
10. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1948.

11. გადმოცემა ხეთაგუროვების შესახებ

ოსური გვარსახელების ისტორიისათვის და შესაბამისი მონაცემების ქართულ გვარებთან მიმართებაში გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება ერთ-ერთ ხალხურ გადმოცემას ხეთაგუროვების გვარის შესახებ, რაც ფიქსირებულია კოსტა ხეთაგუროვის მიერ (К. Хетагуров, Быт горных осетин, Сталинир, 1939. ამ ეთნოგრაფიულ ნარკვევს ავტორმა უწოდა ოსობა და ამ სახელწოდებით იქნა ის შეტანილი კ. ხეთაგუროვის ნაწერების სრულ გამოცემაშიც – Собрание сочинений в пяти томах, т. IV, М., 1960. მე ვისარგებლე სტალინირის გამოცემით).

კ. ხეთაგუროვის ეს ნაშრომი წარმოადგენს მრავალმხრივ საყურადღებო ეთნოგრაფიულ მიმოხილვას ოსთა ყოფისა და ტრადიციების შესახებ. ავტორის მცდელობით, ოსობაში იგულისხმებოდა ოსთა ყოფითი კულტურისათვის დამახასიათებელი ნიშნები, მაგრამ ნარკვევში ჩართული ხელშესახები მონაცემებით ისიც თვალნათლივ გამოჩნდა, რომ ოსობა იგივე ოსიანობა (ლეკიანობის ადეკვატური მოვლენა) იყო. ამავე ნარკვევში შეტანილია გადმოცემა ხეთაგუროვების ვინაობის შესახებ, რაც შემდეგი სახითაა წარმოდგენილი:

«Производя себя от переселившегося из-за Кубани княжича Хетага, нарцы-Хетагуровы и в настоящее время добиваются, ссылаясь соответствующие грамоты ггузинских царей, дарованные за военные услуги задолго до присоединения Грузии к России.

Сам Хетаг, по уверению его потомков, был младшим сыном князя Инала, жившего за Кубанью на притоке последней – Большом Заленчуке. Принять христианство, Хетаг бежал от преследования своих братьев в горную Осетию. Старший брат Хетага – Биаслан считается родоначальником кабардинских князей, а второй, Асламбек, остался бездетным. Место первоначального пребывания Хетага в теперешней Осетии до сих пор считается свя-

тыней. Это – совершенно обособленная, великолепная роща с многовековыми гигантами в Куртатинское долине. Эта «куша Хетагы», как гласит народное предание, по зову Хетага выделилась от леса и укрыла его от преследования шайки кабардинских разбойников. Несмотря, однако, на такую легендарность личности Хетага, потомки его поименно перечисляют всех членов, идущих от его поколений. Я, например, являюсь одним из многочисленных членов десятого поколения и могу перечислить своих предков: 1) Хетаг, 2) Георгий (единст. сын), 3) Мами и брат его, 4) Гоци и три его брата, 5) Зида (Сида) и два его брата, 6) Амран и четыре его брата, 7) Асса и брат его, 8) Елизбар и три его брата, 9) Леуан (отец мой) и брат.

Хетаг, говорят, проник в Нарскую котловину через Куртатинский перевал, так как другой путь по Алагирско-Касарскому ущелью был менее доступен и по природным, и по искусственным преградам. На это указывает и то, что осетины Куртатинского ущелья особенно свято чтут память Хетага. В Нарской котловине указывают и теперь в сел. Слас на постройки возведенные Хетагом. Указывают и место, где Хетаг убил оленя, – это подножье той скалы, на которой теперь громоздится сел. Нар. Здесь указывают также на воздвигнутую Хетагом постройку, где он поселился. В преданиях нет никакого намека на то, что Хетаг отличался военными доблестями или участвовал в походах и сражениях. Напротив, он славился своим незлобием. Однажды, взамен трех невольников, проданных им в тифлисе, хетаг получил, кроме платы, следующий совет: «Когда ты рассердишься, то левой рукой удержи правую». – Это наставления спасло жизнь его сыну, который настолько вырос за его продолжительное отсутствие, что Хетаг, по возвращении домой ночью, застав его спящим на одной постели с матерью, хетаг хотел заколоть его, но вспомнив совет, положил оружие в изголовьи спящих, вышел и

всю ночь провел на берегу реки. Утром все разъяснилось к общему счастью. Участие нарских осетин в рядах грузинских войск по найму или волонтерами относится ко временам правнука Хетага – Гоци, который, будучи небольшого роста, сразил в единоборстве персидского великана и получил от грузинского царя с соответствующей надписью и грамотой серебряную чашу. Чаша цела, и до сих пор переходит от наследству от отца к старшему сыну. Из грамот грузинских царей, уцелевших в фамилии Хетагуровых, самая ранняя – пожалованная царем карталинским Арчилом (1730-1736) «В знак нашей милости нарскому дворянину Хетагуру-Зидахану (Зида) и потомкам дома вашего» и т. д. Сын Арчила Александр пожаловал грамоту нарскому дворянину Аса-Амиранову в том, «что отцы и деды ваши служили отцам и дедом нашим с таким тщанием, что дом наш по сие время находится вне всякой опасности, почему» и т. д. Царь карталинский Таймураз пожаловал «жителям Нар, дворянам Георгию и Амирану Зидахановым сию грамоту за то, что вы служили нам верою и правдою» и т. д. Александр, внук царя вахтанга, пожаловал грамоту «нарскому князю Махамату Зидаханову в том, что отец и деды ваши служили отцам и дедам нашим самопожертвованием, отчего дом наш был всегда невредим» и т. д.

Приведенные грамоты грузинских царей, как жалованные последними еще до присоединения Грузии к России, дают неоспоримое право фамилии Хетагуровых, начиная от Зида, пользоваться дворянским званием, а с Махамата – титулом князя. однако, в виду запутанности дела о сословных правах туземцев Горской и Кубанской области, нарцы-Хетагуровы на свое семидесятилетнее (с 1829 г.) ходатайство о признании их дворянами все еще ожидают ответа, как и все другие претендующие на дворянство туземцы».

(კოსტა ხეთაგუროვი, დასახელებული ნარკვევი, გვ. 6-7).

გადმოცემა ხეთაგუროვების შესახებ იმის მაუწყებელია, რომ „თავადად“ სახელდებული ყაბარდოელი ინალის უმცროსი შვილი ხეთაგი ქრისტიანობის მიღების შემდეგ ძმებს გამოჰქცევია და ჯერ დასახლებულა ქურთათის ხეობაში, ხოლო აქედან გადასულა ნარის ტაფოზში, ე. ი. ისტორიულ დვალეთში (ბუდე დვალეთში), რომლის ტერიტორიაზე მდებარე სოფელ სლასში სახლიც აუშენებია. გადმოცემით მასვე მიენერება სახლის აშენება დვალეთის სოფელ ნარში, სადაც ის საბოლოოდ დაფუძნებულა.

გადმოცემიდან ისიც გამოჩნდა, რომ ხეთაგს და მის შთამომავლობას ქართლის მეფეებისადმი ერთგული სამსახურისათვის აზნაურის თუ „თავადის“ წოდებაც კი მინიჭებიათ. კოსტას მტკიცებით, ხეთაგუროვებს ეს უქმნიდა იმის საფუძველს, რომ 1829 წლიდან ამ წოდებაში ოფიციალურად აღიარებას ცდილიყვნენ. მათი მეცადინეობა განხორციელდა თუ არა, გადმოცემიდან ეს არ ჩანს, მაგრამ ამ გადმოცემის ღირებულება პირველ ყოვლისა ისაა, რომ ხეთაგუროვები დვალეთში ცხოვრობდნენ, ხოლო დვალეთი საქართველოს სამეფოს განუყოფელი ნაწილი იყო. სხვაგვარად გაუგებარიც იქნებოდა ქართლის სამეფო ხელისუფლების სამსახურში მათი ყოფნა და მეფეთა მიერ მათთვის წყალობის სიგელების გაცემა.

იმასთან ერთად, რომ კ. ხეთაგუროვი ოსებად ფორმირებულ თავის გვარს ყაბარდოულ წარმომავლობასთან აკავშირებს, ოსი ისტორიკოსები და ეთნოგრაფები იმასაც დიდი გულმოდგინებით ამტკიცებენ, რომ ქართველი ხეთაგურები წარმოშობით ოსები არიან, მაგრამ ამასთან დაკავშირებით დიფერენცირებულ მიდგომაზე თავს არ ინუხებენ. მათი ინტერპრეტაციით, საქართველოს ყველა კუთხეში მცხოვრები ხეთაგურები გენეტიკურად ხეთაგუროვია. ამის საპირისპიროდ უპირიანია აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი კუთხის მაგალით-

ზე გვართა სახელდებაში მხოლოდ ფონეტიკური მსგავსება შეინიშნება. ამ მხრივ საყურადღებოა ეთნოგრაფიული მონაცემები ხევიდან. დაკვირვებამ ცხადყო და ეს ფიქსირებულია ჩემს ერთ-ერთ ნაშრომში*, რომ ხევში მცხოვრები ხეთაგურები თექთურმანიძეების შთამომავალნი არიან. ისიც ნაჩვენები მაქვს, რომ თექთურმანიძეები დამსახურებული პრიორიტეტით სარგებლობდნენ, რაც დასტურდება სამეფო ხელისუფლების მიერ მათ სახელზე გაცემული სიგელებიდან. თექთურმანიძეების გვარის შეცვლა ხეთაგურით უკავშირდება ერთ-ერთი ეპონიმის – ხეთაგ თექთურმანიძის სახელს, რასთან დაკავშირებითაც ფეხი მოიკიდა მცდარმა ვერსიამ, თითქოს მოხევე ხეთაგურები ოსური წარმომავლობისანი არიან. სინამდვილეში მხოლოდ ფონეტიკური მსგავსებაა ოსურ გვარს ხეთაგუროვსა და მოხევე ხეთაგურს შორის.

მიმოხილვამ დაგვანახა, რომ ოსი ხეთაგუროვები თავისი წარმომავლობით ყაზარდოელებია, ხოლო ხეთაგუროვებთან ქართველი ხეთაგურების გენეტიკური კავშირის ხელალებით აღიარება გამართლებული არ არის, რაც ნებისმიერ მკვლევარს ობიექტურ დამოკიდებულებას ავალდებულებს.

* რედაქტორის შენიშვნა: იგულისხმება ვახტანგ ითონიშვილის ნაშრომი – ეპიზოდები საარაგვოს ისტორიიდან (იხ. კრებული: „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი“, ტ. VII, 2005, გვ. 12-66.

12.ა. გატუევის კომპილაციური თხზულება

ჯერ კიდევ საბჭოთა იმპერიის დაშლამდე პროფესორმა ლუდვიგ ჩიბიროვმა თავი მოუყარა პერიოდულ გამოცემებში დაბეჭდილ სტატიებსა და კორესპოდენციებს ოსებისა და ოსეთის შესახებ (იხ. Периодическая печать Кавказа об Осетии и осетинах). ეს მასალები მან რამდენიმე ტომად გამოსცა. ბევრი მათგანი საყურადღებოა პირველ ყოვლისა ოსთა ყოფა-ცხოვრების, ზნე-ჩვეულებების, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენებისა და ხალხური დღესასწაულების შესწავლისათვის. პუბლიკაციების ერთი ნაწილი კი, რაც ისტორიულ წარსულს შეეხება, ტენდენციურობით ხასიათდება. მხედველობაში მაქვს ოსთა წარსულის იდეალიზაცია და საქართველოს ისტორიისადმი გაუმართლებელი დამოკიდებულება.

სამწუხარო ის არის, რომ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ლ. ჩიბიროვი (ამჟამად დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ თვითნებურად გამოცხადებული სამხრეთ ოსეთის პრეზიდენტად მონათლული), რომელიც მეცნიერად ჩაშოყალიბდა აკად. გიორგი ჩიტაიას ხელმძღვანელობით, არ ცდილობს ოს სწავლულთა ტენდენციური პუბლიკაციების ობიექტურ შეფასებას. პირიქით, იგი დადებითად მიიჩნევს ისტორიის ფალსიფიკატორთა „ნააზრევს“. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება გამოვყოთ ზემოხსენებული მრავალტომეულის მესამე ტომის წინასიტყვაობაში მოცემული კვალიფიკაცია ერთ-ერთი ოსი ავტორის ა. გატუევის ნაშრომის (Христианство в Осетии: ქვეყნდებოდა გაზეთში – „Терские ведомости“, 1891 г. №№14, 15, 19, 27, 32, 34, 36, 42, 46, 47, 48) შესახებ: „Объективно автор выходит за рамки поставленной цели – содержание очерка шире названия. В нем представлена не только подробная история распространения христианства в Осетии, но и дан краткий очерк истории осетинского народа. Эта часть работы А.

Гатуева ныне представляет лишь историографический интерес, не свободна от неверных, ошибочных утверждений, но для своего времени (90-е годы XIX века) имела большое значение, так как пробуждала интерес к историческому прошлому осетинского народа... Основные положения работы не потеряли своего значения до настоящего времени» (ლ. ჩიბიროვის წინასიტყვაობა მესამე ტომისა, გვ. 12).

რასაკვირველია, ა. გატუევის „ნაშრომს“ დღემდე მართლაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა ოსი სეპარატისტებისათვის, მათ შორის ლ. ჩიბიროვისათვის, რომლებიც ისტორიის ფალსიფიკაციის გზით ცდილობენ დაასაბუთონ საქართველოს ტერიტორიაზე ოსეთის არსებობა უხსოვარი დროიდან. ამაში რომ მკითხველი დავარწმუნოთ, საჭიროდ მივიჩნევ ა. გატუევის თხზულების შეფასება.

ა. გატუევი ყოველგვარი ფაქტობრივი მონაცემების გარეშე ცდილობს იმის დამტკიცებას, რომ „Осетины были одним из древнейших племен, населяющих центральные чести Кавказа“. მისი ილუზიით, „ირ“ (ოსი) ქრისტეს დაბადებამდე 2300 წლის წინ ყოფილა ცნობილი, ხოლო ქრისტეს დაბადებამდე VII საუკუნეში ოსეთი სკვითებს დაუბყრია (გვ. 265-266). ამის თქმა არ იკმარა და ოსეთი უძველეს ქრისტიანულ ქვეყნად გამოაცხადა. მას საეჭვოდ არ მიაჩნია, რომ წმინდა ნინოს ქადაგება ოსებსაც შეეხებია, რასაც შეუწელებია ადრინდელი მტრობა ქართველებსა და ოსებს შორის. მაგრამ მისი ფანტაზია ბევრად უფრო შორეულ წარსულში ინაცვლებს, როდესაც ცდილობს მკითხველის დარწმუნებას, რომ «В I веке проникает в Осетию луч евангельского света»... (გვ. 226). მისივე სურვილია დაამტკიცოს, რომ ხშირი ომიანობა ხელს უშლიდა ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელებას, მაგრამ მხსნელის როლში წარმოგვიდგინა ბერძენი მისიონერები, რომელთა ქადაგების წყალობით იმპერატორ იუსტინიანე I-სა და II-ის (522-

556) დროს ოსეთი კვლავ ქრისტიანულ ქვეყნად ქცეულა. ამის „საბუთად“ იგი მიიჩნევს ოსეთში შემონახული ეკლესიების ნანგრევებს юс-дзуар (იუსტინიანეს ეკლესიის) სახელწოდებით (გვ. 267). მუცლითმეზღაპრე ოსი სწავლულის ზღვარდაუდებელი წარმოსახვით, „Осетия, бгалобаря восстановлению христианства в XI и XII веках, сплачивается в одно целое государство и в 1019 году имеет своего царя по имени Ордуре. Ордуре образует из Осетии феодальное государство, устанавливает правильную государственную жизнь, свою администрацию, свой суд, словом, настает в Осетии период сильного могущества и политического процветания“ (გვ. 268).

ა. გატუევის წარმოსახვით, ერთიანი ოსეთი მოიცავდა როგორც ე. წ. ჩრდილო ოსეთს, ისე სამხრეთ ოსეთს, მაგრამ XII საუკუნის შემდეგ წარმოქმნილი შინაგანი დაპირისპირების საფუძველზე ნახევარი საუკუნის შემდეგ ოსეთი გაყოფილა ჩრდილო და სამხრეთ ოსეთად, რამაც გამოიწვია სამხრეთ ოსეთის მოქცევა საქართველოს დაქვემდებარებაში (გვ. 268-269).

ცხადია, ამ სტრიქონების ავტორი გამოირიცხავს ე. წ. სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე ოსთა გვიანდელი დასახლების ფაქტს. იგი მხოლოდ იმით არის გულნაკლული, რომ ერთიანი ოსეთი XII საუკუნეში ორად გაიყო, მაგრამ მკითხველს იმითი ანუგეშებს, რომ XIII საუკუნის დასაწყისში ალაგირის ხეობაში დაბადებულა „ოს-ბოგატირი“, რომელსაც კვლავ აღუდგენია და აუყვავებია ერთიანი ოსეთი, სამხრეთ ოსეთი გაუნთავისუფლებია ქართველთა ბატონობისაგან, ერთიან ოსეთში განუმტკიცებია ქრისტიანობა და სამონასტრო ცხოვრება, მიუღწევიათ პოლიტიკური სრულყოფისათვის (გვ. 269).

ა. გატუევი ამგვარი „არგუმენტებით“ ცდილობს იმის დამტკიცებას, რომ ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ ავტონომიური ოლქის შექმნას ისტორიული საფუძვლები გააჩნდა და რომ ამ

ერთეულის წარმოქმნას წინ უსწრებდა ოლქის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ოსთა ხანგრძლივად ცხოვრება, რალაც განსაკუთრებული „თვითმმართველობის“ პირობებში. ავტორის გულუბრყვილო განცხადებით, თანამედროვე „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორიაზე თურმე „მრავალი საუკუნის“ მანძილზე არსებული ადგილობრივი „სახელმწიფოებრიობა“ („государственность“) ან „სახელმწიფოებრიობის ორგანიზებული თვითმმართველობის ელემენტები“ („Элементы государственности – организованного самоуправления“) ჯერ ქართული სამეფოს ჩარჩოებში არსებული ქსნის, არაგვის და „სხვა საერისთავოებისა“ და „სათავადოების“ ფორმით, ხოლო XIX საუკუნიდან უკვე ქართულ სამეფოს ჩარჩოებში შექმნილი ადმინისტრაციული ერთეულის „ოსეთის ოლქის“ («Осетинский округ») სახით.

ამ ყოვლად აბსურდულ მტკიცებებთან დაკავშირებით, ჯერ ერთი აუცილებელია განიმარტოს, რომ ქართული სამეფოს ჩარჩოებში არსებული ის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულები, სადაც გვიანფოდალურ ხანაში გაჩნდა ოსური ახალშენები, საქართველოს სახელმწიფოს შიდატერიტორიულ დარაიონებას და საუკუნეების მანძილზე „აპრობირებულ“ სახელმწიფოებრივ სტრუქტურებს განასახიერებს და არა ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ ფორმირების პროცესის მასტიმულირებელ „სახელმწიფოებრიობის ელემენტებს“.

მეორეც, რუსეთთან საქართველოს შეერთების შემდეგ კოლონიზატორთა ინიციატივით შექმნილი ე. წ. «Осетинский округ»-ი «Цхинвальское приставство», «ругулярные воинские формирования на осетии», და ა. შ. ფუნქციონირებას იწყებს საქართველოს სამეფოს გაუქმების შემდეგ, რის კვალობაზე ეს ინსტიტუტები არ შეიძლება წარმოადგენდეს ქართული სამეფოს ჩარჩოებში წარმოქმნილი სამხრეთ ოსური სახელმწიფოებრიობის ელემენტებს, მაგრამ, როგორც ჩანს, ა. გატუევი გაურკვეველია იმ აქსიომურ ჭეშმარიტებაშიც კი, რომ

1801 წლის შემდეგ საქართველო რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთ რიგით „окраина“-ს წარმოადგენს და არა დამოუკიდებელ სამეფოს.

მესამეც, ისტორიული შიდა ქართლის ტერიტორიაზე ფორმირებული პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულების (ქსნის საერისთავო, სამაჩაბლო) მიწა-წყალზე გვიანფო-დალურ ხანაში (XVI-XVII სს-ის მიჯნაზე) ოსთა სპორადული დამკვიდრება, ხოლო შემდგომში ინტენსიური იმიგრაციული პროცესების წყალობით მათი კომპაქტური დასახლებების გაჩენა, ისეთივე ბუნებრივი მოვლენაა, როგორც, მაგალითად, სომხების, აზერბაიჯანელებისა და თურქების „დაშენება“ ისტორიული ქვემო და ზემო ქართლის ტერიტორიაზე არსებულ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ერთეულთა (სომხით-საბარათიანო, სამცხე-საათაბაგო) ფარგლებში, მაგრამ ეს გარემოება ნიადაგ არ წარმოადგენს ე. წ. „ისტორიულ საფუძველს“ სომხური, აზერბაიჯანული და თურქული მოსახლეობისათვის ავტონომიური ოლქების შექმნისათვის და შესაბამისად სომხური, აზერბაიჯანული და თურქული სახელმწიფოებრიობის ელემენტების ძებნაც საქართველოს მიწ-წყალზე დაუშვებელია. არადა, სწორედ ოსებისათვის და არა იმავე სომხებისათვის მავანთა და მავანთა მიერ მოგვიანებით ერთობ გულუხვად გაღებული „წყალობების“ ფონზე ა. გატუეცს არ უნდა გასჭირვებოდა ამომწურავი პასუხის მიკვლევა დემაგოგიურად დასმულ თავისსავე კითხვაზე: „Где же случайный характер появления государственности и виде автономной области?“

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორი არნახულ დილექტანტიზმს და სავალალო უმეცრებას ამჟღავნებს საქართველოს ისტორიის საკითხების ინტერპრეტაციაში. ასე, მაგალითად, ის ქსნის და არაგვის ერისთავებს სამხრეთ-ოსეთის ისტორიის პერსონაჟებად აცხადებს და იქვე გვაუწყებს, რომ თურმე მათ გარდა „В истории Грузии Юго-Осетии встре-

ჩაიანთა ვ ობშიე პრავიტელი ვლთო დო ცარე გრუზიი, კოტოროჲუ პოდჩინიანთა უკაზანნიე ერისთავთა ვ პრავიტელი“.

რაც შეეხება ე. წ. „ოსეთის ოკრუგის“ წარმოქმნის ფაქტის აშკარა იდეალიზაციის პრაქტიკას, აქ ავტორი სრულ უსუსურობას ავლენს ამ ერთეულის შექმნის კანონზომიერებისა და კანონიერების საკითხისადმი დამოკიდებულებაში.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ რუსების მიერ საქართველოს ოდინდელი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული სისტემის და სამოქალაქო ინსტიტუტების აშკარა იგნორირება და დაუფარავი რუსიფიკაციის პოლიტიკის გატარების ჩარჩოებში საქართველოში რუსული მმართველობის კალკირებული ვარიანტების დანერგვა „გუბერნიების“, „უეზდების“, „მაზრების“, „ობშჩესტვების“ და „ვოლოსტების“ და მათ შორის „Осетинский округ“-ის სახით, სავსებით კანონზომიერი მოვლენაა. აკი კოლონიური პოლიტიკის პრაქტიკული რეალიზაცია ნებისმიერი ქვეყნის მიმართ უწინარეს ყოვლისა ამ ქვეყნის ძველთაძველი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული სტრუქტურების განადგურებას, ქვეყნის დაქუცმაცებას და დემაგოგიური სტრუქტურების „შეკონინებას“ გულისხმობს და, ცხადია, „ოსეტინსკი ოკრუგიც“, რომელიც საქართველოს მიწა-წყლითაც იქნა შევსებული, სწორედ ამ პოლიტიკის პირმშოა. მაგრამ განა ამგვარი სიახლე, ვითარცა კოლონიური მმართველობის მიერ კულტივირებული დანაშაულებრივი პოლიტიკის, სრული განუკითხაობის კანონზომიერი რეზულტატი, კანონიერ მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს?

მაშინ გამოდის, რომ რუსების მიერ ქართველი ხალხის ხელოვნური სეგმენტაცია ქართველებად, კახელებად, მეგრელებად, სვანებად, ხევსურებად და ა. შ., ვითარცა კოლონიური პოლიტიკის სახელმძღვანელო პრინციპის – „დაყავი და იბატონე“-ს კანონზომიერი გამოვლინება, ასევე კანონიერი ყოფილა და მაშინ რაღა უშლის ხელს ა. გატუევს, რომ მთელი სერიოზულობით დააყენოს საკითხი მეგრელთა, სვანთა, აჭა-

რელთა და სხვ. დამოუკიდებელ ხალხებად გამოცხადებისა და მათი „პრეტენზიების“ დაკმაყოფილების საჭიროების შესახებ?

სხვათა შორის, რუსული ადმინისტრაციის მიერ ხმარებაში დანერგილი ცნება – „Осетия“ ზოგიერთ რუსულ დოკუმენტში თითქმის მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთს ფარავს. ეტყობა ა. გატუევი არ იცნობს ამ მასალებს, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში ძალზე გაჭირდებოდა „ოსეთის“ შემადგენლობიდან მთიულეთის, ხევის, ხევსურეთის, თუშეთის, ფშავის, გუდამაყრის გამოთიშვა.

დაბოლოს, „სამაჩაბლოს“-ადმი ავტორის ანტიპატიური განწყობის შესახებ, რაც გამოიხატება მარტოოდენ „სამფლობელოს აღმნიშვნელ ცნებად“ მისი გამოცხადების დაჟინებულ ცდაში.

ავტორის მტკიცებით, „სამაჩაბლო“ მხოლოდ მაჩაბელთა მფლობელობაში არსებული მიწა-წყლის მისამართით გამოყენებული ცნებაა და არა ეთნიკური სახელწოდება, რომელიც არასდროს შენაცვლებია მის პარალელურად არსებულ ცნებას „სამხრეთ ოსეთი“. ამჯერად, ქრონოლოგიური ჩარჩოების მიუთითებლად ამ ორი სახელწოდების ურთიერთშეპირისპირების ცალმხრივი გზით ძალაუწებურად ისეთი სურათი იხატება, თითქოს „სამაჩაბლო“ აღნიშნავდეს მხოლოდ და მხოლოდ სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე წარმოქმნილ სათავადოს, მაჩაბელთა ხელში გადასული სამხრეთ ოსეთის მიწა-წყლის ნაწილს. ამდენად, ავტორი გატაცებულია იმდაგვარი სიტუაციის წარმოსახვით, თითქოს თანამედროვე სამხრეთელი ოსები სამაჩაბლოში კი არ დასახლდნენ, არამედ მაჩაბლებმა თავის საკუთრებად გადააქციეს ოდითგანვე სამხრეთ ოსეთად სახელდებული მიწა-წყლის გარკვეული მონაკვეთი.

ვითარების ასეთნაირ შეფასებასთან დაკავშირებით აუცილებელია განიმარტოს, რომ „სამაჩაბლო“ ისეთივე ცნებაა, როგორც საამილახვრო, საბარათიანო, სამუხრანბატონო,

რის კვალობაზე საძიებელი ტერმინი უწინარეს ყოვლისა კონკრეტულ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ერთეულს (სათავადოს) აღნიშნავს. მაგრამ ამგვარი კონსტატაცია სრულებითაც არ იძლევა იგივე ტერმინისაგან ისტორიულ-გეოგრაფიული ცნების შინაარსის მექანიკური გამოცლის უფლებას.

საქმე ისაა, რომ ჯერ კიდევ ახ. წ. VII საუკუნის სომხურ გეოგრაფიაში იხსენიება აჩაბეთის ხევი, ვითარცა ერთ-ერთი ისტორიულ-გეოგრაფიული ქვეყანა (საყურადღებოა, რომ ამ პერიოდში ალან-ოსები არამცთუ ქართლის, არამედ თანამედროვე ჩრდილო ოსეთის მთიანეთის ტერიტორიაზეც არ ჩანან). სწორედ ამ ქვეყნის სახელწოდებისაგან წარმოსდგება გვარსახელი მაჩაბელი (შდრ.: ქვენაფნევი – ქვენაფნეველი, აწყური – მანყუერელი; გურია – გურიელი), ხოლო მაჩაბელთა საგვარეულოს აღზევებისა და მათი სამფლობელოების გაფართოვების შედეგად მოგვიანებით იქმნება ცნება „სამაჩაბლო“, რომელიც ამავე დროს ვიწრო გაგებით აჩაბეთის ქვეყანასაც შეეფარდებოდა და ამდენად ისტორიულ-გეოგრაფიული ტერმინის დონეზეც ფუნქციონირებდა (შდრ. სამურზაყანოს მაგალითი).

ამდენად, სამაჩაბლო არ წარმოადგენს მარტოოდენ „საკუთრების სახეობის („Вид собственности“) აღმნიშვნელ ცნებას, როგორც ეს ა. გატუევს ესახება. ამ ტერმინის ისტორიულ-გეოგრაფიული ქვეყნის აღმნიშვნელი სახელწოდების შინაარსიც გააჩნია. თანაც, ის გაცილებით უფრო ასაკოვანია, ვიდრე ცნება „სამხრეთ ოსეთი“, რომელთა შეპირისპირება მეორის პირველადობისა და სრული დომინირების დამტკიცების მიზნით უბრალოდ უხერხულიცაა.

დაბოლოს, უნდა აღინიშნოს, რომ სამაჩაბლოს გამოცხადება ეთნიკურ სახელწოდებად არავის უცდია; უბრალოდ, ქართველი სწავლულები იმიტომ ვერ შეველიეთ ამ ცნებას, რომ ის არასდროს ამოვარდნილა ხმარებიდან და ჯერაც არ გამხდარა ზედმეტი ძირძველი ისტორიულ-გეოგრაფიული

ნომენკლატურის დაუნჯებით დაინტერესებულ მკვლევართათვის. ამდენად, საუკუნეების სიღრმიდან მომდინარე ქართულ სახელწოდებაზე, რომელიც ოდითგანვე ქართული მიწის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა, ვერ ვიტყვით უარს მარტოდენ იმ მოტივით, რომ ზოგიერთ ოს სწავლულს თუ რიგით მოქალაქეს ფრიად აღიზიანებს ძველი ქართული ტოპონიმია და გაცილებით ურჩევნია დაახლოებით საუკუნის მანძილზე ადაპტირებული ტერმინი „სამხრეთ ოსეთი“.

სამაგიეროდ, დროა უარი ვთქვათ ტოპონიმ სამაჩაბლოს აბსოლუტიზირების პრაქტიკაზე, რისკენაც მისდა უნებურად სამართლიანად მიგვანიშნებს ა. გატუევი. ტერმინით „სამაჩაბლო“ მთელი თანამედროვე სამხრეთ ოსეთის სახელწოდება ნამდვილად გაუმართლებელია, ვინაიდან თანამედროვე სამხრეთ ოსეთის აო ფარავს არა მარტო სამაჩაბლოს, არამედ კიდევ რამდენიმე სხვა სათავადოს ტერიტორიას (ქსნის საერისთავოს თითქმის მთელი სივრცე, საფალავანდიშვილო, საფავლენიშვილო, სავახტანგო, საამილახვროს ნაწილი, რაჭის ჩრდილო-აღმოსავლეთი რაიონი – კუდაროს თემი და საწერეთლოდან იმერეთის მაღალმთიანეთის ზონის მონაკვეთი – სახელდობრ არგვეთის თემის ნაპირყური). ეს კი იმას ნიშნავს, რომ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი, რასაც ოსმა სეპარატისტებმა თვითნებურად შეარქვეს სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკა, შეკონინებულია არა მხოლოდ ერთი, არამედ ისტორიულად არსებული რამდენიმე ქართული პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულით, რაც ამ ოლქის (თუ „რესპუბლიკის“) წარმოქმნის კანონზომიერებისა და კანონიერების სასარგებლოდ თავისთავად არაფერს ამბობს (ამასთან დაკავშირებით დაწვრილებით იხ. ჩემი ნაშრომი – „სამხრეთ ოსეთი – ცენტრალურ საქართველოში“?, რაც დაიბეჭდა ჯერ კრებულში – „ოსთა საკითხი“ რუსულად 1994 წ. ქართულად 1996 წ., ხოლო შემდეგ შევიდა ნიგნში – „ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა ისტორიიდან“, თბ., 1995).

ა. გატუევი ზემოთქმულს არ დასჯერდა და დაიწუნუნა, რომ ოსები შეუვიწროვებიათ ჩრდილოეთიდან მონოლილ თათართა ხანებს, მაგრამ სულაც არ გახსენებია თვით ოსთა მხრიდან საქართველოს შევიწროვების სავალალო შედეგები, როდესაც რუსების თანადგომით ჩვენი ქვეყნის ორგანული ნაწილი – დვალეთი ოსეთს მიუერთეს, ხოლო საქართველო-ოსეთის საზღვარი სოფელ ბალთიდან დარიალის ვიწროებამდე გადმოწიეს (იხ. ვალერიან ითონიშვილი, საქართველო-ოსეთის საზღვარი დარიალის ხეობაში, უ. „მნათობი“, 2000, №5-6).

13. ერთი უმართებულო ბრალდების გამო

რ. თოფჩიშვილის წიგნი – „ეთნოგრაფიული ეტიუდები“, I, 2005 – წარმოადგენს სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებული სტატიების კრებულს. ერთ-ერთი სტატია – „კვლავ დვალთა ეთნიკური ვინაობისათვის“, პირველად დაიბეჭდა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის „ანალებში“ (1999. №2), რომელშიაც ითქვა: ვახტანგ ითონიშვილის „შეხედულებით დვალები სვანები, სვანურ ენაზე მოლაპარაკენი იყვნენ“. რ. თოფჩიშვილმა ეს ფრაზა უცვლელად გაიმეორა ზემოხსენებულ წიგნშიც (გვ. 170).

ვახტანგ ითონიშვილმა ეს ბრალდება კარიტიკულად შეაფასა, მაგრამ რ. თოფჩიშვილი სიცრუეს ვერ შეელია და თავისი უმართებულო გამონათქვამი წიგნშიც შეიტანა. ამის გამო მიზანშეწონილად მიმაჩნია მკითხველს შევახსენო ვახტანგ ითონიშვილის დამოკიდებულება რ. თოფჩიშვილის უპასუხისმგებლო ბრალდებისადმი, რაც ნაჩვენებია ნაშრომში – „დვალეთის ისტორიის საკითხები მრუდე სარკეში“, თბ., 2002, გვ. 105:

„თოფჩიშვილისეული მსჯელობის „სამკაულია“ ჩემი გამოკვლევების იგნორირებასთან ერთად მათში ჩამოყალიბებულ შეხედულებათა დასახიჩრებული სახით წარმოჩენა. საილუსტრაციოდ შეიძლება გამოვყოთ სვანურ-დვალური ენობრივი ურთიერთობის საკითხი, რასთან დაკავშირებითაც ჩემს წიგნში ითქვა: „თუ ჩვენ დვალურ ენაზე, ვითარცა დვალთა ეთნიკური (თუ ეთნოგრაფიული) ფიზიონომიის განმსაზღვრელ ერთ-ერთ უმთავრეს ნიშანზე, მათი ოდინდელი განსახლების არეალში ფიქსირებული და სწორედ დვალური ენის პროდუქტად მიჩნეული ტოპონიმების მიხედვით ვიმსჯელებთ, სრული საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ საძიებელი ენა, უწინარეს ყოვლისა, ქართველურ ენებს ენათესავებოდა,

რის კვალობაზე სრულიად კანონზომიერად იბადება აზრი ერთ-ერთ უძველეს ქართველურ ტომად დვალთა წარმოდგენის მიზანშეწონილობის შესახებ. ამასთან, ძველი დვალური ტოპონიმიური ნომენკლატურა, როგორც დვალური ენის მრავალსაუკუნოვანი ფუნქციონირების ერთადერთი უტყვეო მონაწილე, განსაკუთრებით ბევრ საერთოს პოულობს დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის (კერძოდ, სვანეთ-რაჭა-ლეჩხუმის) ტერიტორიაზე ფიქსირებულ სვანური ძირის მაკრო და მიკროტოპონიმებთან, რაც ძალაუვნებურად აღძრავს ინტერესს დვალელებში პირველ რიგში სწორედ სვანებთან ეთნოლინგვისტური თვალსაზრისით დაახლოებული ტომის ამოცნობის შესაძლებლობისადმი (იხ. ვახტ. ითონიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან, თბ., 1992, გვ. 186).

ასეთი ფრთხილი დამოკიდებულება იმან განაპირობა, რომ ენობრივი ნათესაობის შესაძლებლობის საფუძველია ტოპონიმები. ამის მიხედვით შეუძლებელია კატეგორიული დასკვნების გაკეთება, მაგრამ რ. თოფჩიშვილს ასეთი მეთოდით კვლევა არ აკმაყოფილებს. მან, როგორც სჩევეია, გაამრუდა ჩემი აზრი და ვითარება ისე წარმოსახა, თითქოს „ვ. ითონიშვილის დასკვნით დვალეები სვანურენოვანი ქართველური ტომი იყო“ (რ. თოფჩიშვილი, გვ. 46). უფრო მეტიც, მან შემდეგ კიდევ უფრო გაამუქა თავისი სიცრუე, თითქოს ჩემი „შეხედულებით დვალეები სვანები, სვანურ ენაზე მოლაპარაკენი იყვნენ“ (რ. თოფჩიშვილი, კვლავ დვალთა ეთნიკური ვინაობისათვის, „ანალები“, 1999, №2).

ასეთნაირი გამონათქვამები ჩემი წიგნიდან არ ამოიკითხება. პირიქით, მასში მხოლოდ ქართველურ ენებთან დვალურის მონათესაობის შესაძლებლობის შესახებ ითქვა. ჩემს მსჯელობაში ასევე სვანურთან დვალური ტოპონიმების სიახლოვეზეა ლაპარაკი და არა დვალეების სვანობაზე. რ. თოფჩიშვილს კი მიაჩნია: „თუ ვამტკიცებთ დვალური ენის სვანურობას, მაშინ ჩვენთვის გაუგებარია ფრაზა, რომ დვალური ენა

„ქართველურ ენებს ენათესავება“. თანაც რეკომენდაციისაც გვთავაზობს: „აღბათ, უნდა თქმულიყო, რომ დვალური ენა ერთ-ერთი არა ქართველური ენა იყო. დვალური ენა თუ ქართველურ ენებს ენათესავებოდა, ის არაქართველური ენა ყოფილა“ (გვ. 47).

რ. თოფჩიშვილი ისეთ კატეგორიულ მოთხოვნებს აყენებს, თითქოს დვალური ენა ცოცხლად იყო შემონახული სვანურის თუ მეგრულის მსგავსად და ლამის მისი გრამატიკული წყობაც უნდა მეჩვენებინა. ისეთ ვითარებაში კი, როდესაც მხოლოდ ტოპონიმების მიხედვით ვმსჯელობთ, ასეთი კატეგორიულობა მეცნიერული განსჯის ჩარჩოებში ვერ თავსდება. ამიტომ, ისეთ შემთხვევაში, როდესაც ენობრივი ნათესაობის საფუძვლად მხოლოდ ტოპონიმიკური მონაცემების გამოყენების შესაძლებლობა გაგვაჩნია, კატეგორიულობასთან შედარებით უპირატესობა ენიჭება ჩემს მიერ მოცემულ კვალიფიკაციას.

დვალური ენის შესახებ მსჯელობასთან დაკავშირებით რ. თოფჩიშვილს კიდევ ერთი ღვარძლიანი შენიშვნა გასჩენია. იგი აცხადებს ჩემს ნათქვამს, რომ „დვალური ენის პროდუქტად საგულისხმებელი ძირძველი ტოპონიმიური ნომენკლატურა დამაჯერებლად ლაპარაკობს ქართველურ ენებთან (უწინარეს ყოვლისა კი სვანურთან) ძველი დვალურის ნათესაობის დაშვების სასარგებლოდ“ (ჩემი წიგნი, გვ. 167) და იქვე შენიშნავს: „ვ. ითონიშვილის მიხედვით არსებობდა ძველი დვალური ენა (ე. ი. ახალი დვალურიც). საინტერესოა, რა მონაცემებზე დაყრდნობით?“ (რ. თოფჩიშვილის წიგნი, გვ. 63).

მენვრილმანე ბუნების კაცის გარდა ვის გაუჩნდებოდა ასეთი ნაცარქექიობის სურვილი? რ. თოფჩიშვილმა განა არ იცის, რომ „ძველ დვალურში“ იგულისხმება ვახუშტის ცნობა: „ენა აქუთ ძველი, დვალური და აწ უბნობენ ოსურსა საკუთრად“ (ვახუშტი, „აღწერა“... ქც. IV, გვ. 639), ე. ი. „ძველი დვა-

ლური" დვალთა მშობლიური ენის შესატყვისია და არა ახალ დვალურთან შეპირისპირების საფუძველი".

დამონმებული განმარტება ნათლად წარმოაჩენს ვახტანგ ითონიშვილის ნააზრევის გამრუდების მცდელობას, რაც არ ექვემდებარება ობიექტური კრიტიკის ელემენტარულ ნორმებს. ამან განაპირობა ამ რეპლიკის გამოქვეყნების საჭიროება.

ვალერიან ითონიშვილი

სარჩევი

რედაქტორის ინფორმაცია.....	3
1. დვალთა მიგრაციის საკითხისათვის.....	5
2. დვალური წარმომავლობის ზოგიერთი გვარის შესახებ (კასრაძეები, ხაჩიძეები).....	26
3. დავალებისა და დვალეთის საკითხისათვის.....	38
4. დვალური წარმოშობის გვარები, სამოსახლო ადგილები და სულადობა.....	54
5. დვალთა ფენის რეგენერაცია.....	74
6. უცნაური გვარსახელები.....	78
7. კავკასიის ხალხთა ეთნონიმიკიდან.....	84
8. ტერმინ „ბარბაროსის“ წარმომავლობისათვის.....	95
9. შავი ზღვის აუზის ეთნიკური გეოგრაფიიდან (წინასწარი მონახაზი).....	106
10. ყვარლელთა ვინაობის საკითხისათვის.....	111
11. გადმოცემა ხეთაგუროვების შესახებ.....	127
12.ა. გატუევის კომპილაციური თხზულება.....	132
13. ერთი უმართებულო ბრალდების გამო (რეპლიკა).....	142

www.mignobari.ge

დაიბეჭდა შპს „მნიგნობარის“ სტამბაში

0102, ქ.თბილისი, დ. აღმაშენებლის გამზ. №40